

МІНІСТРЕСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВОЛОШИН СУЗАННА ВАСИЛІВНА

УДК 373.3.015.31:172.15:069.12 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

13.00.07 – теорія і методика виховання

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

С. В. Волошин

Науковий керівник:
Квас Олена Валеріївна,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 «Теорія і методика виховання» (011 – Освітні, педагогічні науки). – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Київ, 2019.

Дисертаційна робота присвячена виокремленню, обґрунтуванню та експериментальній перевірці педагогічних умов та організаційно-методичної моделі патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. Здійснено теоретичний та практичний аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження.

На основі дослідження стану розробленості цієї проблеми встановлено, що поняття «патріотизм» розглядається як сукупність цінностей – гідність, гордість, справедливість, працелюбність, відповідальність. До важливих чинників слід враховувати громадянську свідомість, засоби масової інформації, літературу і мистецтво, релігію і церкву, освітні заклади та заклади позашкільної освіти, а також такі засоби патріотичного виховання, як рідну мову, рідну природу, українську культурно-духовну спадщину.

Проаналізовано стан дослідження проблеми патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки, розробленої на державно-програмному, концептуальному та практичному рівнях, окресленої у низці сучасних державних документів та реалізованої протягом трьох етапів. Доведено, що молодший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості з метою формування в дитини базових понять патріотизму.

Розкриваючи процес патріотичного виховання як педагогічну проблему з філософської, політичної, педагогіко-психологічної, соціологічної та

етичної точки зору, досліджено три різновиди патріотизму (етнічний, територіальний, державний), відповідно до них подано ієрархію цінностей (людина – родина – громада – нація (державна) – людство) та висвітлено два його поняття: конституційний та етнонаціональний.

Інтегровано поняття патріотичного виховання із поняттям музейної педагогіки як наукової дисципліни на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему. Застосувавши метод експертної оцінки, подано авторське визначення «патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» як процес формування прихильності особистості дитини до своєї нації, ціннісного почуття приналежності до своєї Вітчизни, усвідомлення національної самобутності свого народу шляхом використання інноваційних форм, елементів педагогічних технологій освітнього інтерактивного музейного середовища.

Акцентовано на двох періодах музейної педагогіки від початку 20 ст. – радянському та періоді незалежної України. Доведено, що у кожному з них громадські музеї та музеї при навчальних закладах виконували свої функції і проаналізовані у підручниках для початкової школи, виданих як в радянський період, так і в часи сьогодення (відображені крізь призму розроблених таблиць).

З метою вивчення стану патріотичного виховання молодших школярів у практиці роботи початкової школи акцентовано на таких напрямках роботи: аналізі практики роботи із патріотичного виховання у початковій школі; якісній та кількісній інтерпретації емпіричних даних для визначення вихідного рівня патріотичної вихованості молодших школярів; статистичній перевірці достовірності результатів.

Проведений аналіз стану патріотичного виховання молодших школярів у педагогічній практиці початкової школи дав підставу зробити висновки про те, що учителі усвідомлюють важливість патріотичного виховання молодших школярів, у практиці їх роботи переважають традиційні форми та методи

патріотичного виховання, однак учителі виявили низьку обізнаність про зміст музейної педагогіки і не готові до системної реалізації патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Окреслено зміст та завдання патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. Охарактеризовано критерії та показники патріотичної вихованості учнів початкової школи, описано авторську методику їх діагностики, проаналізовано стан досліджуваної проблеми у практиці роботи сучасної початкової школи. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови ефективної реалізації методики формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки, проаналізовано хід та результати дослідно-експериментальної роботи, обґрунтовано організаційно-методичну модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. Визначено компоненти, критерії та рівні сформованості патріотичної вихованості.

Критерієм оцінки рівня пізнавально-когнітивного компонента патріотичної вихованості молодших школярів виділено сформованість патріотичних знань історичних, культурних, географічних особливостей сім'ї, рідного краю, Батьківщини в цілому із такими показниками: знання родоводу; знання про малу та велику Батьківщину; розуміння елементарних понять патріотичного змісту.

Критерієм оцінки рівня емоційно-ціннісного компонента патріотичної вихованості молодших школярів виокремлено вираженість патріотичних почуттів та ціннісного сприйняття рідного краю, держави, ознак нації з такими показниками: патріотичні почуття до малої Батьківщини; ціннісні орієнтації молодших школярів; ставлення до рідного краю, країни, народу.

Критерієм оцінки рівня поведінкового компонента патріотичної вихованості молодших школярів окреслено прояв патріотичної поведінки із показниками: патріотичні прагнення та мотиви; активність у суспільно-

корисній праці, культуротворчій діяльності; прояв патріотичних якостей у діях та вчинках.

Спираючись на визначені критерії та показники, сформовано трирівневу шкалу (високий, середній, низький рівні) діагностики сформованості патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність таких організаційно-педагогічних умов, як розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя; забезпечення партнерської взаємодії школи і музею; впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи.

У дослідженні для обґрунтування змістовно-організаційних засад патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки використано метод педагогічного моделювання, що уможливило створити модель предмету пізнання, оцінити зв'язки та відношення між різними факторами впливу на неї та, відповідно, виявити наявні соціально-психолого-педагогічні закономірності.

Розроблена модель є результатом системного проектування мети, засобів та очікуваних результатів обраного напрямку освітньої роботи і репрезентує складники: концептуальний, який включає мету, завдання, методологічні підходи, дидактичні принципи, педагогічні умови патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки; технологічний, що охоплює етапи та засоби (підготовчий – пропедевтична робота з вчителями; організаційно-корекційний – партнерська взаємодія; предметно-розвивальне середовище музею), форми (лекції, бесіди, семінари, круглі столи, педагогічні практикуми, групова рефлексія; екскурсії (тематичні, інтерактивні); музейний урок, тематичні музейні заняття, літературні читання у музеї, майстер-класи, виставки, дослідницькі міні-проекти) і методи освітньої роботи (словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (ілюстрація, демонстрація, відеометод), практичні методи (творчі завдання), метод прикладу, ігрові методи та прийоми, прийом театралізації);

результативний, який об'єднує очікуваний результат, компоненти, рівні сформованості патріотичної вихованості молодших школярів. Запропонована модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки забезпечує гармонійність та педагогічну вираженість освітнього процесу на методологічному, теоретичному і методичному рівнях.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що у роботі: уперше визначено та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки; науково обґрунтовано модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки; розроблено, науково обґрунтовано та перевірено методику реалізації організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки, яка відображає організацію на партнерських засадах забезпечення діалогу з минулим, сприяє розширенню ціннісного простору молодших школярів, формує емоційне сприйняття, інтерес до навколишнього світу, народних традицій, духовно-матеріальної спадщини; формує позитивне враження про діяльність і важливість музеїв, виховує комунікативну та музейну культуру; конкретизовано зміст поняття «патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»; уточнено компоненти патріотичної вихованості учнів початкової школи, критерії оцінки та показники рівнів сформованості патріотичної вихованості; подальшого розвитку набули положення про роль музейної освіти в процесі виховання учнів початкової школи.

Практичне значення дослідження полягає у створенні робочої програми навчальної дисципліни «Музейна педагогіка у початковій школі» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Початкова освіта», методичних рекомендацій до проведення спецкурсу «Музейна педагогіка у початковій школі» для студентів педагогічних закладів вищої освіти, методичних рекомендацій «Патріотичне виховання

учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» для вчителів початкової школи, вихователів закладів дошкільної освіти та музейних працівників щодо розвитку музейно-педагогічної компетентності педагога та формування в учнів патріотичної вихованості.

Ключові слова: патріотичне виховання, учні початкової школи, музейна педагогіка, форми, методи, методичні прийоми, засоби та елементи педагогічних технологій музейної педагогіки.

ANNOTATION

Voloshyn S.V. Patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy. – Qualifying scientific paper as manuscript.

The thesis for obtaining the degree of the candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.07 «Theory and methodology of education» (011 – Educational and Pedagogical Sciences). – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, 2019.

The dissertation deals with the isolation, substantiation and experimental verification of pedagogical conditions, organizational and methodical model of patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy. The theoretical and practical analysis of scientific and pedagogical literature has been carried out on the research problem.

It is established that the concept of «patriotism» is regarded as a set of values – dignity, pride, justice, industriousness, responsibility. The important factors is suggested to be included: civic consciousness, mass media, literature and art, religion and church, educational institutions and institutions of extracurricular education, as well as such means of patriotic education as mother tongue, native nature, Ukrainian cultural and spiritual heritage.

The state of the research problem of the patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy, developed at the state-program. Conceptual and practical levels are outlined. It is highlighted in a number of modern state documents and implemented during three stages. It is proved that

elementary school age is the most sensitive period for the education of positive personality traits in the light of formulating the basic concepts of patriotism of the child.

Three types of patriotism (ethnic, territorial, state) are investigated in the process of analyzing the patriotic education as a pedagogical problem from a philosophical, political, pedagogical-psychological, sociological and ethical point of view. The hierarchy of values is given according to them. Its constitutional and ethno-national concepts are singled out.

The notion of patriotic education with the notion of museum pedagogy as a scientific discipline is integrated at the junction of museology, pedagogy and psychology. It considers the museum as an educational system. Having applied the method of expert evaluation, the author's definition of «patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy» is presented. It is considered as a process of forming the attachment of a child's personality to the nation, a value sense of belonging to motherland, awareness of the national identity of population in the light of usage of innovative forms, elements of pedagogical technologies of educational and interactive museum environment.

Two periods of museum pedagogy – Soviet period and the period of independent Ukraine are focused from the beginning of the XX – th century. It has been proved that public museums and museums at the educational institutions performed their functions and analyzed in textbooks for elementary schools. These editions were issued both in the Soviet period and in the present times. It is reflected in the light of developed tables.

In order to research the state of patriotic education of junior pupils in the practice of elementary school the following areas of activity are focused on: an practice analysis of patriotic education of elementary school; qualitative and quantitative interpretation of empirical data for determining the initial level of patriotic education of junior pupils; statistical verification of the result's reliability.

The analysis of the state of patriotic education of junior pupils in the pedagogical practice of elementary school give the grounds to conclude that

teachers are aware of the importance of patriotic education. Traditional forms and methods of patriotic education are dominated in their practice work. The teachers have shown low awareness of the content of museum pedagogy and unreadiness for the systematic implementation of patriotic education of junior pupils by means of museum pedagogy.

The content and aim of patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy are researched. The criteria and indicators of pupils of elementary school by means of museum pedagogy are described. The author's method of its diagnostics is grounded. A state of the research problem is analyzed according the practice of the modern elementary school. The pedagogical conditions for the effective implementation of the methodology of forming the patriotic education of pupils of primary school by means of museum pedagogy have been theoretically substantiated and experimentally tested. The process and results of research and experimental work (establishment, formation and control stages) have been analyzed. The organizational and methodical model of pupils of primary school by means of museum pedagogy are substantiated. It is determined the components, criteria and levels of formation of patriotic parenting.

The criterion for the level of knowing-cognitive component's assessment of the patriotic education of pupils of primary school by means of museum pedagogy is the formation of patriotic knowledge of historical, cultural, geographical features of the family, native land, motherland in general with the following indicators: knowledge of geneology; knowledge of small and big Motherland; understanding of elementary concepts of patriotic content.

The criterion for the level of emotional-value component's assessment of the patriotic education of pupils of primary school by means of museum pedagogy is the severity of patriotic feelings and the value perception of the native land, the state, characteristics of the nation. It is represented by following indicators: patriotic feelings for the small Motherland; value orientations of junior pupils; attitude towards the native land, country, nation.

The criterion for the level of behavioral component's assessment of the patriotic education of pupils of primary school by means of museum pedagogy is a manifestation of patriotic behavior with indicators: patriotic aspirations and motives; activity in socially useful activity, culture-making activity; manifestation of patriotic qualities in acts and actions.

A three-level scale (high, middle, low level) of the diagnostics of the formation of patriotic education of pupils of primary school by means of museum pedagogy has been formed on the basis of certain criteria and indicators. The effectiveness of such organizational and pedagogical conditions as the development of teacher's museum and pedagogical competence has been theoretically substantiated and experimentally verified; providing partner cooperation between school and museum; introduction of the means of museum pedagogy into the practice of educational work of primary school.

The method of pedagogical modeling was used in experimental part of the research. It is used for the content-organizational principles of patriotic education of junior pupils. It made possible to create a model of the subject of knowledge, evaluate the relationships and relationships between the various factors of influence and identify existing socio-psychological and pedagogical patterns.

The developed model is the result of systematic designing of the purpose, means and expected results of the chosen direction of educational work and represents components. The conceptual component includes the purpose, tasks, methodological approaches, didactic principles, pedagogical conditions of patriotic education of junior pupils by means of museum pedagogy. The technological component covers stages and means (preparatory – propaedeutic work with teachers, organizational correction – partnership interaction, subject-development environment of the museum), forms (lectures, conversations, seminars, round tables, pedagogical practical classes, group reflection, excursions (thematic, interactive), a museum lesson, thematic museum classes, literary readings in the museum, master classes, exhibitions, research mini-projects) and methods of educational work (verbal (story, explanation, conversation), visual (illustration,

demonstration, video method)), practical methods (creative tasks), method of example, playing techniques and receptions (theatrical reception). Productive component combines the expected result, components, levels of formation of patriotic education of junior pupils. Harmony and pedagogical weighting of educational process at methodological, theoretical and methodical levels are provided in the proposed model of patriotic education of junior pupils by means of museum pedagogy.

The scientific novelty and theoretical significance of the research: the organizational and pedagogical conditions of patriotic education of junior pupils by means of museum pedagogy were defined and experimentally tested for the first time; the model of patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy is scientifically substantiated. Methodology for implementing the organizational and pedagogical conditions of patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy are subscribed, scientifically substantiated and tested. It reflects the organization on a partnership basis to ensure dialogue with the past, promotes the expansion of the value space of junior pupils, forms an emotional perception, interest in the surrounding world, folk traditions, spiritual and material heritage; creates a positive impression of the activity and importance of museums, educates the communicative and museum culture. The content of the concept «patriotic education of pupils of elementary school by means of museum pedagogy» is specified; the components of patriotic education of pupils of elementary school, the criteria for evaluation and the levels of the patriotic education forming are highlighted. The ideas of the role of museum education in the process of education of pupils of elementary school is gaining the further development.

The practical significance of obtained results is the creation of working program of educational course «Museum pedagogy in elementary school» for the students of the first (bachelor) degree of higher education of the specialty «Primary education», methodical recommendations for a special course «Museum pedagogy in elementary school» for students of higher pedagogical educational institutions,

methodical recommendations «Patriotic education of pupils of elementary school» for primary school teachers, educators of pre-school institutions and museum workers according to the development of the museum's pedagogical competence of the pedagogue and patriotic parenting formation of the students.

Key words: patriotic education, pupils of elementary school, museum pedagogy, forms, methods, methodical methods, means and elements of pedagogical technologies of museum pedagogy.

Список публікацій здобувача

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дослідження :

1. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки крізь призму аналізу програм та підручників для початкової школи у радянський період. *Молодь і ринок*. 2016. № 6 (137). С. 132–137.

2. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки крізь призму аналізу програм та підручників для початкової школи, виданих у період незалежної України. *Науковий вісник Миколаївського Національного університету ім. В. О. Сухомлинського (Педагогічні науки)*. 2016. № 2 (53). С. 31–38.

3. Волошин С. В. Освітньо-виховний потенціал музейної педагогіки в умовах сучасної початкової школи. *Наукові записки : збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки / упор. Л. Макаренко*. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. СХХХІ (131). С. 50–58.

4. Волошин С. В., Квас О. В. Видова різноманітність музеїв України при навчальних закладах у контексті патріотичного виховання учнів початкової школи. *Збірник наукових праць «Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Сєверодонецьк, 2017. Вип. 1 (76). С. 40–57.

5. Волошин С. В. Інноваційна спрямованість педагогічної діяльності вчителя початкової школи у спектрі використання музейної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2017. № 7 (150) липень. С. 180–186.

6. Волошин С. В., Стахів Л. Г. Суб'єкт – суб'єктні стосунки вчителя та учня початкової школи – шлях до особистісно-зорієнтованого навчання і виховання. *Збірник наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України «Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді»*. Київ, 2017. Вип. 21. Кн. 2. С. 278–290.

7. Волошин С. В., Пантюк М. П., Стахів Л. Г. Діяльність громадських музеїв як засіб патріотичного виховання учнів початкової школи. *Zbiór*

artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju». Warszawa: Wydawca: Sp.zo.o. «Diamond trading tour», 2017. S. 43–50.

8. Волошин С. В., Пантюк М. П., Стахів Л. Г. Сучасна українська початкова школа в умовах реформування. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line), zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii*. Warszawa, 2017. S. 39–47.

9. Voloshyn S. V. Educational potential of museums in implementation of patriotic education of primary school students at educational institutions. *Acta Carpatica*. 2017. № 28. S. 137–144.

10. Волошин С. В. Методичний інструментарій музейної педагогіки у сучасній початковій школі. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line), zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii*. Warszaw, 2017. Str. 141–147.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

11. Волошин С. В., Квас О. В. Формування патріотичної вихованості в учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2018. № 11 (166). С. 18–22.

12. Волошин С. В. Музейна педагогіка в початковій школі : методичні рекомендації до проведення спецкурсу [для студентів ЗВО]. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. 40 с.

13. Волошин С. В., Квас О. В. Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки : методичні рекомендації (на допомогу

вчителів початкової школи). Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2019. 82 с.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Волошин С. В., Стахів Л. Г., Олійник І. Р. Патріотичне виховання учнів початкової школи у контексті проведення виховного заходу «У світі казки» (до 100-річчя від дня народження В.О. Сухомлинського). *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського (Педагогічні науки)*. 2016. № 4 (55). С. 238–244.

15. Волошин С. В., Стахів Л. Г., Кобільник Л. І. Патріотичне виховання учнів початкової школи (на прикладі проведення виховного заходу «Боже великий єдиний, нам Україну храни»). *Молодь і ринок*. 2016. № 9 (140). С. 95–99.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ..	26
1.1. Патріотичне виховання як педагогічна проблема.....	26
1.2. Особливості освітнього потенціалу музейної педагогіки.....	43
1.3. Патріотичне виховання засобами музейної педагогіки : аналіз програм та підручників для початкової школи.....	74
Висновки до першого розділу.....	85
РОЗДІЛ II. ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ..	87
2.1. Критерії оцінки та показники рівнів патріотичної вихованості учнів початкової школи.....	88
2.2. Стан досліджуваної проблеми у практиці роботи початкової школи.....	95
2.3. Проектування організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.....	123
Висновки до другого розділу.....	132
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ.....	134
3.1. Експериментальна модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.....	134
3.2. Реалізація експериментальної моделі патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.....	145
3.3. Аналіз результатів експериментального дослідження	178
Висновки до третього розділу.....	190
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	192
Список використаних джерел.....	196
ДОДАТКИ.....	239

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення української державності, інтеграція України в світове та європейське співтовариство визначають основні напрями виховної роботи з молоддю та модернізацію освітнього процесу закладів освіти, зокрема й початкової школи. У процесі державотворення сьогодні потрібна ефективна система патріотичного виховання молодших школярів, змістовим компонентом якої є духовно-культурна спадщина народу України. Патріотичне виховання належить до пріоритетних аспектів національної системи виховання і передбачає формування патріотичних почуттів, любові до свого народу, глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність відстоювати державні інтереси Батьківщини. Це засвідчує низка нормативно-правових документів: Конституція України, Закон України «Про освіту» [110], Національна доктрина розвитку освіти України у 21 ст. [243], Державний стандарт початкової освіти (2018 р.) [84], низка концепцій, розроблена у період незалежної України протягом 1996 р. – 2017 рр. [165; 166; 167; 168; 206]. У Концепції «Нова українська школа» [164] зосереджено увагу на формуванні громадянської компетентності учнів початкової школи, вихованні у них патріотичних почуттів.

Проблема патріотизму знайшла своє відображення у вітчизняних та зарубіжних доробках. Більшістю філософів, педагогів, психологів минулого (Я. Коменським [161], К. Ушинським [362], І. Франком [370], С. Русовою [309], Г. Ващенком [42; 43], В. Сухомлинським [343; 344; 345], М. Стельмаховичем [335] та ін.) відстояно думку про те, що в результаті активної, пізнавальної, альтруїстичної, громадсько-корисної діяльності зміцнюється формування патріотизму як генералізуючого новоутворення молодшого шкільного віку – найбільш сензитивного для становлення етнічної свідомості періоду й виховання позитивних рис особистості, позаяк у дитини створюються уявлення про малу і велику Батьківщину, формуються поняття патріотизму «родина» – «домівка» – «місто» – «регіон» – «країна».

Оскільки на нинішньому етапі творення Нової української школи діти молодшого шкільного віку утверджуються в нових цікавих сферах діяльності, з-поміж іншого музеєзнавчої, особливої актуальності набуває проблема оновлення змісту початкової освіти, її модернізація засобами музейної педагогіки. Тому завдання вчителя – зберегти для майбутнього ті предковічні здобутки народу, які лежать у підвалинах його існування, і передати наступному поколінню.

Аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дає підставу стверджувати, що проблема змісту освіти у контексті патріотичного виховання знаходить відображення у наукових доробках сучасних науковців. Теоретико-технологічні засади патріотичного виховання у площині особистісно зорієнтованого підходу розкривають сучасні науковці І. Бех [12; 13; 15; 16; 18; 20; 21; 22], О. Вишневський [51], А. Кузьмінський, В. Омеляненко [177], Ю. Руденко [308], О. Сухомлинська [341; 342], К. Чорна [375; 376; 377] та ін. Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості крізь призму загального процесу виховання молодого покоління розглядають С. Долецька [92; 93; 95], І. Карпова [139], О. Квас [143], О. Коркішко [169; 170], Н. Миропольська [208], М. Роганова [303; 304], Я. Яців [401] та ін.

У дослідженнях сучасних науковців знаходить відображення і проблема змісту освіти у контексті різних аспектів музейної педагогіки. Загальні поняття, пов'язані з музеологією, її сутністю, завданням, проаналізовані Ф. Вайдахером [34], О. Валенкевичем [36], Є. Медведєвою [203], В. Петранівським [284], М. Рутинським, О. Стецюком [311]. Проблему формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при закладах освіти України, їх оптимальні моделі висвітлено Л. Гайдою [59; 61; 62]. Науковцями Т. Вайнгбергом та С. Хавіною [35], С. Михайличенко [210], Н. Філіпчук [365; 366; 367; 368] розкрито музейну педагогіку як перспективний напрям у сучасній системі національної освіти. Питання культури і мистецтва в ідеалотворенні особистості студіює Г. Шевченко [384; 385]. Роль

навчального середовища в реалізації музейних педагогічних програм і проектів, естетизації освітнього процесу в основній школі засобами мистецтва подано О. Карамановим [129; 130; 132; 133; 134; 136], О. Любич [191], Н. Миропольською [208]. Зміст освіти в початкових класах Радянської України з 1958 до 1991 рр. крізь призму використання музейної педагогіки оприявлено у наукових доробках К. Нечипоренко [247]. Психолого-педагогічні основи побудови підручників для початкової школи із використанням елементів музейної педагогіки вивчено Я. Кодлюк [156; 157].

Оскільки дослідження проходить у західному регіоні України, акцентовано на таких освітніх програмах, за якими переважна більшість початкових шкіл здійснює освітній процес (Типових освітніх програмах закладів загальної середньої освіти I ступеня «Нова українська школа») та незначний відсоток початкових шкіл, які працюють за альтернативними освітніми програмами (освітньою програмою початкової школи педагогічної технології «Росток» [260], освітньою програмою для початкової школи «На крилах успіху» [259], а також за науково-педагогічним проектом «Інтелект України» [237]).

Сьогодні є відсутніми наукові дослідження, в яких патріотичне виховання молодших школярів урахувало б потенціал музеєзнавчої роботи як засобу патріотичного виховання учнів початкової школи. Про це свідчить відсутність методик музеєзнавчого виховання як важливого складника патріотичного виховання молодших школярів.

Аналіз науково-теоретичної літератури, нормативних документів та стан розробленості проблеми дослідження дали змогу виявити наявні суттєві *суперечності* між:

– сучасними потребами суспільства у формуванні патріотичної вихованості особистості засобами музейної педагогіки і станом освітнього процесу, зорієнтованого на стереотипи в освітній діяльності учнів початкової школи;

– потенційними можливостями освітнього середовища щодо підготовки патріотично вихованих учнів початкової школи та консерватизмом змісту, традиційних методів і форм освітньої роботи;

– необхідністю здійснювати формування патріотичної вихованості учнів засобами музейної педагогіки в початковій школі і недостатньою готовністю педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл до його реалізації.

Отже, недостатня розробленість у вітчизняній педагогіці означеної проблеми зумовили вибір теми кандидатської дисертації **«Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах комплексної програми науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки та методики початкової освіти «Стратегії формування професійних компетентностей майбутнього вчителя початкової школи в умовах модернізації початкової освіти України із урахуванням світових освітніх тенденцій» (№ 0116U003881), що входить до тематичного плану науково-дослідницької роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Тему дисертації затверджено вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 2 від 11 лютого 2016 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 3 від 29 березня 2016 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

– на основі аналізу психолого-педагогічних джерел окреслити зміст ключових понять дослідження та здійснити аналіз феномену «патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»;

– визначити організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки;

– окреслити критерії, показники та рівні сформованості патріотичної вихованості учнів початкової школи;

– розробити та експериментально апробувати модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.

Об’єкт дослідження – патріотичне виховання учнів початкової школи.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови та організаційно-методична модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.

У процесі реалізації завдань дослідження використано **методи дослідження**:

теоретичні (аналіз і синтез наукових джерел) з метою порівняння, зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, визначення понятійного апарату, сутнісних ознак, структури й умов патріотичного виховання засобами музейної педагогіки, інтеграції музейних досліджень до змісту вітчизняної системи початкової шкільної освіти;

емпіричні (спостереження, анкетування, бесіди, опитування), щоб виявити рівні сформованості патріотичного виховання учнів початкової школи та рівень патріотичної компетенції педагогів;

експериментальні (моделювання, констатувальний і формувальний експерименти) для з’ясування основних недоліків традиційної освіти та перевірки ефективності організаційно-педагогічних умов та моделі формування досліджуваного феномену;

статистичні (кількісний та якісний аналіз результатів дослідження) з метою підтвердження достовірності результатів наукового пошуку.

Експериментальну базу дослідження склали початкові класи загальноосвітніх шкіл № 1, № 2, № 4 м. Дрогобич. На різних етапах дослідження в експериментальній роботі взяли участь 28 вчителів та 354 учні 1 – 4-х класів.

Наукова новизна дослідження:

– *уперше* визначено та експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки (розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя; забезпечення партнерської взаємодії школи і музею; впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи) та науково обґрунтовано модель патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки;

– *розроблено, науково обґрунтовано* методикау реалізації організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки, яка відображає організацію на партнерських засадах діалогу з минулим, сприяє розширенню ціннісного простору молодших школярів, формує емоційне сприйняття, інтерес до навколишнього світу, народних традицій, духовно-матеріальної спадщини; формує позитивне враження про діяльність і важливість музеїв, виховує комунікативну та музейну культуру;

– *конкретизовано* зміст поняття «патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»;

– *уточнено* компоненти патріотичної вихованості учнів початкової школи (пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) та показники рівнів сформованості патріотичної вихованості (високий, середній, низький);

– *подальшого розвитку* набули положення про роль музейної освіти в процесі виховання учнів початкової школи.

Практичне значення дослідження полягає у створенні робочої програми навчальної дисципліни «Музейна педагогіка у початковій школі» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Початкова освіта», методичних рекомендацій до проведення спецкурсу «Музейна педагогіка у початковій школі» для студентів педагогічних закладів вищої освіти, методичних рекомендацій «Патріотичне виховання

учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» для вчителів початкової школи, вихователів закладів дошкільної освіти та музейних працівників щодо розвитку музейно-педагогічної компетентності педагога та формування в учнів патріотичної вихованості.

Висновки та основні положення дисертації використано під час проведення лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Педагогіка початкової освіти», «Основи педагогіки початкової освіти», «Історія педагогіки початкової освіти», «Теорія виховання», «Актуальні проблеми початкової освіти», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічні технології у початковій школі» зі студентами спеціальності «Початкова освіта».

Практичне значення дисертації полягає також у тому, що визначені організаційно-педагогічні умови патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами музейної педагогіки в освітній діяльності початкової школи та запропонована методика їх реалізації дають змогу ефективніше здійснювати освітній процес у сучасній початковій школі відповідно до Концепції «Нова українська школа».

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес загальноосвітніх шкіл, зокрема Дрогобицької загальноосвітньої школи I-III ст. № 1 (м. Дрогобич Львівської області, акт про впровадження № 1 від 30 серпня 2018 р.), Дрогобицької загальноосвітньої школи I-III ст. № 2 (м. Дрогобич Львівської області, акт про впровадження № 1 від 30 серпня 2018 р.), Дрогобицької загальноосвітньої школи I-III ст. № 4 (м. Дрогобич Львівської області, акт про впровадження № 2 від 18 жовтня 2018 р.), а також кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти (акт про впровадження № 16 від 04 жовтня 2018 р.), кафедри педагогіки та методики початкової освіти (акт про впровадження № 14 від 03 жовтня 2018 р.), Центру післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки (акт про впровадження № 62 від 15 жовтня 2018 р.) Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, кафедри фахових методик і

технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (акт про впровадження № 2 від 27 вересня 2018 р.), Комунального закладу Львівської обласної ради «Адміністрація державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (акт про впровадження № 8 від 20 жовтня 2018 р.).

Особистий внесок автора в роботах у співавторстві полягає в описі методичного інструментарію реалізації педагогічних умов патріотичного виховання засобами музейної педагогіки в освітній процес початкової школи.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на науково-практичних конференціях різного рівня:

міжнародних: Ювілейна Міжнародна конференція, присвячена 75-й річниці створення музею «Дрогобиччина» «Музейна справа в Галичині: історичний досвід фондоутворення, зберігання та реставрації» (Дрогобич, 2015 р.), «Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Дрогобич, 2016 р.), «Короленківські читання: бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору» (Харків, 2016 р.), «Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія і практика» (Дрогобич, 2017 р.), «Pedagogika. Współczesne problemy i perspektywę rozwoju» (Warszawa, 2017), «Rozwój i praktyka pedagogika» (Zakopane, 2017 р.), XI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Етнос, культура, нація» (Дрогобич, 2018 р.);

всеукраїнських: «Формування професійних компетентностей вчителя початкової школи в умовах модернізації педагогічної освіти України» (Дрогобич, 2016 р.), «Виховна робота з дітьми : теорія і практика» (Дрогобич, 2017 р.), «Особистість у виховному просторі зростання: від дитинства до юності» (Київ, 2017 р.);

регіональних: «В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю» (Дрогобич, 2018 р.), а також обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, педагогіки та методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, кафедри фахових методик і технологій початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протягом 2016–2018 рр.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 15 публікаціях автора (9 з них – у фахових журналах); 6 статей – одноосібні, 4 статті надруковано у закордонних наукових збірниках; 2 навчально-методичні посібники.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел (401 найменування), 11 додатків на 17 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 255 сторінок, основна частина складає 179 сторінок. Робота містить 23 таблиці на сторінках 59, 60, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 106, 111, 116, 117, 121, 122, 179, 182, 185, 187, 188, 189; 2 діаграми на сторінках 60, 65 та 2 рисунки на сторінках 138, 179.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Патріотичне виховання учнів початкової школи як педагогічна проблема

Теоретичний аналіз наукових психолого-педагогічних джерел засвідчує, що сьогодні проблему патріотичного виховання розглядають на державному програмному, концептуальному та практичному рівнях, що широко окреслено в низці *державних документів*: Конституції України, Законах України «Про освіту» [110], «Про загальну середню освіту» [107], Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. [243], низці концепцій, розроблених у період незалежної України [165; 166; 167; 168; 206]. Детальний аналіз цих документів свідчить, що підґрунтям важливих напрямів виховання повинні бути принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї та школи з метою забезпечення всебічного розвитку гармонійної особистості. У цих освітніх документах конкретизовано сучасне розуміння патріотизму.

У «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» зазначено, що до основних засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності Закон України «Про освіту» зараховує виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій [168, с. 2].

В освітньому документі «Концепція громадянського виховання в умовах розвитку української державності», зокрема у змісті громадянського виховання, акцентовано, що патріотизм є складником громадянськості і з цим поняттям «органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка базується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди,

символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією». У цьому документі також зазначено, що «виховання громадянина має бути спрямованим передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. Важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню і утвердженню України як правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини» [166, с. 4].

Зі створенням незалежності Україною сформовано соціальне замовлення з набуттям на ефективні виховні системи і технології, які чітко відображено в Концепції національно-патріотичного виховання (№ 3754/981/538/49 від 27.10.2009 р.), у якій зосереджено увагу на посилення ролі сім'ї у процесі патріотичного виховання молоді, підвищення педагогічної культури батьків за рахунок підготовки нових програм і посібників, а також акцентовано на вихованні засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту [297].

Сайти Інтернету засвідчують, що 28 січня 2015 р. на базі Національної академії педагогічних наук України проведено семінар-презентацію «Патріотизм як цінність і консолідуюча основа нації», на якому міністр освіти і науки Лілія Гриневич, звертаючись до його учасників, висвітлила актуальні питання щодо реального забезпечення державної політики у сфері патріотичного виховання громадян України. Вона акцентувала на процесі формування патріотизму як вищій формі проведення духовності, що «прищеплюється змалечку як невід'ємна риса людського характеру», як святе почуття, що виховується різними шляхами й такими засобами, як рідна мова, історія, культурні надбання свого народу, звичаї, традиції [316].

Із цією метою 16.06.2015 р. затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів, щодо її ралізації та методичних рекомендацій щодо впровадження в загальноосвітніх навчальних закладах на 2015 – 2019 рр., яка передбачала декілька етапів впровадження

національно-патріотичного виховання: *1 етап* – створення нормативно-правового підґрунтя та інформаційно-методичного забезпечення (2015 р.); *2 етап* – розроблення програм, навчально-методичних посібників, створення центрів національно-патріотичного виховання (2016 – 2017 рр.); *3 етап* – проведення моніторингу системи патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою опитувань, анкетування, психологічного тестування (2018 – 2019 рр.) [298].

Відповідно до цієї концепції, проведено науково-методичні конференції, створено банк педагогічного досвіду, скориговано освітні впливи з урахуванням результатів моніторингу розроблено методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання молоді [298]. У цих рекомендаціях зосереджено увагу й на тому, що героїчні, драматичні і трагічні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій шкільних музеїв, заповідників та кімнат бойової слави, охоплюючи інформацію про учасників АТО та волонтерів. З огляду на це у документі рекомендовано: виокремлювати національно-патріотичне виховання як найголовніший напрям роботи в школах; плекати повагу та любов до державної мови, що гартує учня як громадянина та патріота країни; формувати моральні якості особистості, культуру поведінки, бережливе ставлення до природи.

У цьому документі водночас зазначено, що важливі патріотичні якості у дітей молодшого шкільного віку постають крізь призму навчальних предметів початкової школи, зокрема рідної мови, літературного читання (через тексти), математики (через умову математичної задачі), природознавства (ознайомлення з традиціями, шанобливе ставлення до природи), трудового навчання (ознайомлення з традиційними народними ремеслами, виготовлення витинанок різних регіонів України, оздоблення різною технікою вишивки), музичного мистецтва (осягнення інтонаційної особливості музики українського народу), образотворчого мистецтва (формування культури почуттів). Важливе місце відведено навчальному

предмету «Я у світі», спрямованому на соціалізацію особистості молодшого школяра, його патріотичне і громадянське виховання.

Також у цих рекомендаціях наголошується, що ефективності здійснення освітнього процесу в початковій школі сприяють: впровадження виховних проектів «Рідний край, де ми живемо, Україною зовемо», «Я і моя родина», «Моя маленька Батьківщина»; проведення виховних годин, бесід за темами «Славетні українці», «Козацькому роду нема переводу», організація конкурсів малюнків, оберегів. Оскільки в молодшому шкільному віці домінує образне мислення, то, на думку сучасних науковців, важливими є такі форми діяльності: ситуаційно-рольові ігри, ігри-драматизації, ігри-мандрівки, колективне творче панно, моделювання, добродійні акції, години милування тощо. Також запропоновано проводити виховні години у формі зустрічей з волонтерами, учасниками бойових дій і майстер-класів за участю дітей та батьків з виготовлення сувенірів для бійців української армії [298].

З урахуванням цієї концепції сучасними науковцями І. Бехом, К. Чорною [22] розроблено Програму українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, у змісті якої окреслено основні тенденції патріотичного виховання, а патріотизм трактовано як суспільну та індивідуальну цінність, важливий компонент структури особистості. У цьому документі зазначено, що патріотизм є «нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними в недалекому майбутньому забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, а в разі військової загрози – змогли відстояти її незалежність та суверенітет ... це активне і дієве почуття належності до своєї державно-територіальної Вітчизни, органічної включеності в її соціально-політичну структуру, відданості і любові до неї, готовності до самопожертви в ім'я її процвітання». Акцентовано й на тому, що бути патріотом – «значить духовно підняти, усвідомити в Батьківщині безумовну цінність, яка дійсно і об'єктивно їй притаманна, приєднатись до неї розумом і почуттями» [22, с. 27].

Висвітлення у програмі змісту та основних тенденцій патріотичного виховання особистості маніфестує, що «у молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій» [22, с. 33].

Аналіз наукової педагогічно-психологічної літератури дає підстави стверджувати, що *молодший шкільний вік* є періодом, коли формується система світогляду, етап реальної життєдіяльності, підготовка до дорослого життя впровадженням в освітню діяльність культурно-художніх традицій краю, які роблять її більш зрозумілою, близькою для школярів, позаяк в цьому віці вони турбуються про свою школу та рідний край, цей вік є особливо сприятливим для становлення етнічної свідомості, психологічного тяжіння до поняття «ми» [217].

Ми погоджуємося з думкою науковців, що молодший шкільний вік є «важливим етапом у формуванні в дитини ставлення до навчальної діяльності як відповідальної, суспільно значущої праці», оскільки «дитина оволодіває значним обсягом знань, умінь і навичок, збагачується досвід її соціальної поведінки, з'являються перші, відносно стійкі ціннісні орієнтації, відбувається розвиток вищих почуттів – моральних, інтелектуальних, естетичних» [216, с. 214]. Цей період, як стверджують науковці, є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості, серед усього й патріотизму, оскільки у дитини створюється уявлення про Батьківщину – малу і велику. У цьому віці більшу роль починає відігравати інформація, а меншу – емоції: удосконалюється виокремлення найбільш значущої інформації, розвивається творче уявлення, на основі минулого життєвого досвіду і нового почутого, побаченого, відчутого створюються нові образи, що спричиняють розвиток і зміцнюють такі соціальні якості, як погляди, переконання, світогляд, певне ставлення до довкілля, людей, самого

себе, формується уявлення між базовими поняттями патріотизму: «родина» – «домівка» – «місто» – «регіон» – «країна» [95, с. 4].

Із цією метою учителям початкової школи необхідно звернути увагу на створення доброзичливої довірливої атмосфери, врахування побажань та інтересів учня, змістовного спілкування з дорослими та ровесниками, реалізації кожної особистості в контексті гуманізації взаємин у системах «учитель-учень», «учень-учень».

Детально аналізуючи зміст Програми українського патріотичного виховання І. Беха та К. Чорної [22], насиченої різними аспектами патріотичного виховання, ми погоджуємося з авторами щодо освітнього процесу, ефективність якого залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації. Тому до *активних методів та форм* автори програм пропонують уналежним різноманітні акції на підтримку воїнів Об'єднаних Сил, сімей загиблих захисників Батьківщини, інвалідів, соціально-проектну діяльність, Інтернет-технології, ситуаційно-рольові ігри, соціограми, психологічні тренінги, мозкові атаки, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху. Серед *засобів* радять звернути увагу на такі, як свято рідної мови, шевченківські свята, конкурси на кращу розповідь української народної казки, вечір українських загадок, прислів'їв, приказок, повір'їв, легенд, народних прикмет, екскурсій до музеїв тощо. Також акцентовано останнім часом на зростання впливу церкви на формування світоглядних орієнтацій особистості, що зумовлює потребу співпраці різних інститутів патріотичного виховання.

Акцентуємо на тому, що сучасні науковці по-різному підходять до поняття *патріотизм* як педагогічної категорії – кваліфікують його як принцип, сукупність почуттів, якостей, систему ідей тощо. Зупинимось конкретніше на цьому питанні.

Так, О. Вишневецький виокремив *три різновиди патріотизму: етнічний* (в основі лежить почуття власної причетності до свого народу, рідної культури, історії); *територіальний* (ґрунтується на любові до місцевості, в

якій людина народилася, до природи, клімату, ландшафту); *державницький* (формування в учнів вищого патріотизму, зокрема державницького світогляду і державницького почуття, яке нерозривно пов'язане з питанням громадянськості). Науковець подає таку ієрархію цінностей: людина – родина – громада – нація (держава) – людство [51]. Деякі вчені розглядають патріотизм як моральне почуття, моральний принцип, інші вважають його сукупністю почуттів, принципів і якостей.

Науковець С. Пальчевський поняття *патріотизм* пов'язує із глибинним поняттям прив'язаності й любові до того місця, де людина народилася і провела своє дитинство, із діяльною любов'ю, яка формує почуття відповідальності перед усім світом і перед самим собою. У посібнику «Педагогіка» він виокремлює **два поняття патріотизму**: *конституційний* (пов'язаний із дотриманням конституційних вимог держави); *етнонаціональний* (базований на бажанні утвердити власну самоцінність як представника держави) [266].

Науковці О. Коркішко [169], А. Кузьмінський, В. Омеляненко [177] також досліджують *структуру патріотизму*: до зовнішньої структури вони відносять відповідальність за Вітчизну, а до внутрішньої – любов до свого народу як великої родини, любов до рідного слова.

Проблему формування в учнів патріотичних почуттів, національної самосвідомості розглядають в контексті загального процесу виховання молодого покоління дослідники І. Бех [18; 19], А. Богущ [30], О. Стьопіна [340], О. Сухомлинська [341], трактуючи поняття *патріотизм* як сукупність таких цінностей: гідність, гордість, справедливість, працелюбність, відповідальність, правдивість.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді, зокрема й учнів початкової школи, досліджено Р. Петронговським [285; 286], Ю. Руденком [308]. Вони вважають, що патріотичне виховання повинне враховувати регіональні відмінності, зберігаючи єдність образів малої та великої Батьківщини, загальнонаціональні ідеї та цінності. До важливих

чинників виховання патріотизму відносять громадянську свідомість, засоби масової інформації, літературу та мистецтво, релігію й церкву, освітні та позашкільні заклади. Р. Петронговський актуалізує реалізацію принципу «моя школа – мій дім», «мій дім – моя родина», «моя родина – рідна Вітчизна» [285].

Як засвідчують сайти Інтернету, громадська організація Інституту саморозвитку людини «Самріті» запропонувала навчальний посібник «Курс юного патріота», у якому автори радять доповнити класичні три компоненти освітнього процесу (навчальний, виховний, розвивальний) психологічно-терапевтичним та емоційно-корекційним складником як четвертим компонентом, що, на погляд авторів, є нагальною потребою освітніх закладів, зокрема й початкової школи [282].

До засобів патріотичного виховання науковці уналежнюють рідну мову, історію, рідну природу, українську культурно-духовну спадщину, представлену музейними експонатами. У здійсненні патріотичного виховання засобами музейної педагогіки, на думку С. Долецької, необхідна єдність держави й родини. Характерними рисами музеєзнавства, вважає науковець, є неформальність (здатність створити атмосферу довіри), демократичність, наочність, комунікативність (проведення музейних уроків), інтерактивність (створення взаємодії між учителем і учнями та між самими учнями), емоційність (патріотичне виховання не можливе без почуттів формування відчуття гордості за свою Батьківщину) [95, с. 5].

Отже, ми погоджуємося з позицією науковців, що серед цінностей української національної культури, необхідних для здійснення патріотичного виховання учнів початкової школи, важливе місце посідає *музеєзнавство*, яке здатне впливати на духовний світ людини на рівні підсвідомості, емоційного осягнення, інтуїції. Музей як центр духовного освітнього збагачення дітей розширює його педагогічні можливості, сприяє взаєморозумінню різних поколінь і професій, залучає дітей до вічних духовних цінностей, поглиблює патріотичні почуття. Музейна діяльність

спрямована на формування патріотизму, почуття належності індивіда до суспільства, а форми та методи музейної педагогіки стимулюють емоційно-вольову сферу учнів початкової школи та сприяють досягненню основної мети патріотичного виховання.

Нами проведемо ретроспективний аналіз дефініцій *патріотизм* в контексті філософському, соціально-педагогічному та психолого-етичному.

У *філософському* аспекті *патріотизм* постає як суспільно-історичне явище, обумовлене соціально-політичними, економічними та етнокультурними характеристиками суспільства. У короткому філософському словнику поняття *патріотизм* витлумачують як «любов до батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу» [280, с. 70], як «моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість їй, гордість за її минуле і сучасне, прагнення захищати інтереси Батьківщини» [281, с. 358]. Зі становленням незалежної української держави розуміння поняття *патріотизм* набуває осучасненого змісту: нове бачення орієнтоване на високу моральну якість самовіддано служити рідному народові, забезпечення культуровідповідності і природовідповідності молодого покоління.

У *політології* акцентовано на одній із ознак *патріотизму* – любові до батьківщини, яка включає в себе готовність постати на її захист та діяти в її інтересах. В енциклопедії політичної думки наголошено, що патріотизм тісно співвіднесений з націоналізмом, оскільки це почуття може бути поставлене на службу різних переконань, особливо в часи війни [273].

Отже, філософи та політологи кваліфікують *патріотизм* як суспільно-моральний принцип, одне з найглибших почуттів, закріплене тисячолітнім розвитком виокремлених етносів.

Варто зауважити, що соціально-психологічний складник *патріотизму* досліджують А. Богуш [30], Р. Петронговський [285], С. Оришко [258], які подають його як певну позицію особистості стосовно себе, свого народу й

країни, яка інтегративно виявляється у самосвідомості, самовизначенні й самореалізації, виступає суспільним явищем, що має моральне значення. У соціологічному словнику *патріотизм* означає «[гр. *patris* – батьківщина, вітчизна] – любов до батьківщини, відданість своїй вітчизні, своєму народу» [277, с. 210].

У *психології та педагогіці* любов до Батьківщини відносять до позитивних емоцій. Психологи вважають, що учні повинні знати свій край, свою Батьківщину, її минуле й сучасність, які не лише впливають на їхній розум і свідомість, а й на емоції, сприяючи розвитку і закріпленню почуття любові до Вітчизни. В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка визначено поняття *патріотизм* як одне з «найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури». У ньому зазначено, що «виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди і переконання» [272, с. 249]

У «Педагогічному словнику для молодих батьків» слово *патріотизм* асоціюється з практичною діяльністю, спрямованою на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Зазначено, що виховання патріотизму як «любові до Батьківщини, відданості їй, готовності служити її інтересам, йти на самопожертву» в сім'ї розпочинається з «виховання в дітей любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовим і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків» [274, с. 244].

Отже, сучасні соціальні психологи визначають *патріотизм* як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів Батьківщини, виокремлюючи два аспекти патріотизму : етнокультурний та громадянський.

З *етичного* погляду *патріотизм* «(грец. *patriotes* – земляк, співвітчизник) – це любов та відданість своїй батьківщині, прагнення своїми діями служити її інтересам, готовність йти на жертви в ім'я інтересів свого

народу... виявляється в почутті гордості за матеріальні і духовні надбання свого народу, прагненні зберегти самобутність своєї культури, мови, традицій предків» [278, с. 295–296].

Громадянський аспект патріотизму виокреслюють породженням поняття «Вітчизна». Зокрема, у словнику В. Даля подано поняття «Батьківщина» як етнокультурне поняття, а «Вітчизна» як державне, громадянське, політичне: «патриот, патриотка, любитель отечества, ревнитель о благе его, отчизнолюб, отечественник или отчизник. Патриотизм – любовь к отчизне. Патриотический, отчизненный, отечественный, полный любви к отчизне» [270].

У Словнику української мови (в 11-и томах) зазначено, що слово *патріотизм* означає любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви і подвиги [276, с. 97]; «любов до Батьківщини, до свого народу, відданість чому-небудь, любов до чогось» [271, с. 903]. Укладач Словника іншомовних слів поняття *патріотизм* розуміють як «любов до батьківщини, до свого народу, відповідальність за долю вітчизни, готовність служити її інтересам» [275, с. 585]

Отже, ідея патріотизму і патріотичного виховання завжди була в центрі уваги філософів, соціологів, педагогів, психологів, філологів, громадських державних діячів, а це свідчить про значущість у становленні особистості громадянина-патріота України. Патріотизм є багатоаспектним поняттям, духовно-моральною якістю, духовно-моральним принципом, який базується на системі знань, почуттів, понять, переконань і визначається ставленням людини до себе, своєї родини, свого народу й Батьківщини, їхньої історії й духовно-культурних надбань, готовності до праці в ім'я процвітання народу й України.

Проблемі патріотичного виховання присвячено цілу низку наукових праць психолого-педагогічного спрямування: українське національно-патріотичне виховання в нормативно-правових актах України (В. Стрілько) [339]; сучасні тенденції патріотичного виховання молодших школярів

(К. Журба [105], І. Карпова [139], В. Киричок [147], І. Смолюк [330], І. Янчук [398]); національно-патріотичне виховання в контексті українського державотворення як складова частина соціальної зрілості учнів (Л. Канішевська [128], Л. Шовкошитний [394]); проблема патріотизму: стан та перспективи (Є. Роговська) [305]; генетико-прогностичні аспекти національно-патріотичного виховання у вітчизняних загальноосвітніх закладах (Н. Дмитришина) [89]; національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді (К. Чорна) [375]; історико-патріотичне виховання студентської молоді України: досвід, пошуки, проблеми (В. Литвиненко) [186].

Ретроспективний аналіз дає змогу стверджувати, що поняття *патріотизм* охоплює такі складники: любов до Батьківщини, до рідних місць, до мови, повагу до минулого своєї Батьківщини, до традицій і звичаїв свого народу, знання історії Батьківщини, розуміння свого патріотичного обов'язку, нетерпимість до расової і національної неприязні, повагу до армії і готовність захищати Батьківщину та служити її інтересам.

У дослідженнях сучасних науковців патріотичне виховання розглядають у контексті формування низки ціннісних орієнтацій. Так, А. Афанасьєва [3] виокремлює вісім груп духовних цінностей, які, на її думку, мають слугувати підґрунтям патріотичного виховання: моральні, громадянські, професійні, або діяльнісні, світоглядні, інтелектуальні, естетичні, екологічні, валеологічні. Шляхи формування патріотизму учнівської молоді, зокрема бережливого ставлення до рідної землі, звичаїв і традицій рідного краю, окреслює Н. Чепурна [373], практичні рекомендації щодо проведення виховної роботи патріотичної спрямованості подає О. Коркішко [170], особистісно-орієнтовану модель формування та розвитку патріотичних почуттів дітей та учнівської молоді вибудовує Г. Назаренко [231].

Оскільки виховання патріотичних почуттів є як педагогічною, так і психологічною проблемою, низка науковців висвітлює питання громадянсько-патріотичного виховання та соціалізації особистості

(О. Канашко) [127], динаміки розвитку патріотичної рефлексії у молодших школярів (Н. Михальченко [211], А. Плєшаков [288]).

Отже, з патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ідентифікує вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди та символіку, систему вчинків, мотивованих любов'ю, вірою, волею та відповідальністю перед своєю нацією.

Низка наукових праць сучасних науковців, зокрема О. Даценко [82], Р. Проць [299], І. Романюк [207] та ін., присвячена проблемі військово-патріотичного виховання української молоді.

Питання героїко-патріотичного виховання як надійної основи духовного зростання і саморозвитку особистості в умовах боротьби за українську державність висвітлено у доробках Ю. Красильник [174], С. Пивовар [287], у яких випрацьовано систему патріотичного виховання на засадах української та музейної педагогіки.

Проблема патріотичного виховання в умовах боротьби за українську державність Галичини у міжвоєнний період (1920–1939 рр.) перебуває в центрі уваги В. Виздрік [49], Т. Потапчук [293] та ін.

Про формування військово-патріотичної готовності учнівської та студентської молоді до захисту Вітчизни йдеться у наукових розвідках В. Дроговоз [97], А. Лукановської [189], Б. Мисак [209]. Автори розробили модель становлення військово-патріотичної культури особистості до захисту Вітчизни, виявили активні шляхи її реалізації, що сприяють формуванню якостей, необхідних для виконання військового обов'язку. На думку вчених, таке виховання може бути побудоване на засадах етнопедагогічного, українознавчого досвіду та розвитку національної самосвідомості української молоді.

Психолого-педагогічний супровід підготовки учнівської молоді до виконання військового обов'язку курсантів, майбутніх офіцерів, учителів фізичної культури досліджували: Я. Зорій [114], Р. Кутовий [181], В. Олещук

[254]. Форми та методи фізичного та військово-патріотичного виховання молоді відображено у навчально-методичному посібнику М. Баки [6].

Шляхи удосконалення та підвищення якості патріотичного виховання в середніх школах США, Закарпаття досліджували Є. Барилко [11], К. Маргітич [198], які науково обґрунтували, що заклади вищої освіти мають бути спрямовані на ефективність підготовки вчителя початкової школи у формуванні національної свідомості молодших школярів. Вони створили інформаційну модель національного виховання учнів початкової школи.

Оригінальні ідеї щодо патріотичного виховання, пов'язані із формуванням духовно-ціннісних орієнтацій, основ гуманістичного світогляду молодших школярів, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, на традиціях українського козацтва у підготовці до захисту Вітчизни, виокремили О. Кириченко [146], В. Страшний [338], Г. Усачова [360], Л. Чумак [378].

Формування національних цінностей, національної самосвідомості учнів старших класів на національно-культурних традиціях українського народу у процесі вивчення української літератури, історії дослідили В. Коваль [152], О. Оксенюк [351], І. Охріменко [262], А. Терещук [348]. Ними встановлено, що виховання на традиціях є успішним за умови спільної діяльності школи, закладів позашкільної освіти й родини на основі єдності теоретичної та практичної підготовки учнів.

Проблему патріотичного виховання учнівської молоді через позакласну виховну діяльність порушували: Т. Гавлітіна [56], В. Гарнійчук [65], А. Корнієнко [171], К. Чорна [375], Я. Яців [401]. Вони розкрили сутність понять «нація», «етнос», «самосвідомість», «ідентифікація» та з'ясували, що найбільш сприятливим соціокультурним середовищем для виховання національної самосвідомості підлітків є гуртки декоративно-ужиткового мистецтва закладів позашкільної освіти. Науковець Т. Гавлітіна [56] створила організаційно-педагогічну модель національно-патріотичного виховання

підлітків, визначила й апробувала умови її реалізації, запропонувала сучасні форми та методи інноваційної діяльності [55].

Психолого-педагогічні умови ефективності формування патріотизму сучасних старшокласників, з'ясування соціальних, моральних та духовних причин низької демократичної свідомості та громадянської активності молоді висвітлено у наукових працях О. Коркішко [170; 171], Р. Петронговського [286], К. Чорної [377]. Зокрема, О. Коркішко визначила такі критерії патріотичної вихованості: родинний (чемне ставлення до батьків, старших, вчителів, пошана до пращурів, до героїв Батьківщини); соціальний (інтерес до рідного краю, героїчного минулого, до праці батьків); державний (пошана до національних та державних символів, любов до рідного краю, рідної мови, громадська активність) і структурувала патріотизм низкою відношень: до себе (національна свідомість, чесність, гідність, доброта); до людей (толерантність, національний такт, благородство, гостинність, допомога); до Батьківщини (віра, надія, любов, готовність стати на захист, повага до Конституції); до національних цінностей (володіння українською мовою, збагачення та передача родинних і національних звичаїв, шанобливе ставлення до національних символів, почуття до дбайливого господаря свої землі) [169].

Р. Петронговський [286] визначив та експериментально перевірів психолого-педагогічні умови ефективності формування патріотизму сучасних старшокласників та окреслив таку структуру патріотизму: патріотичні почуття (любов до рідного краю, тривога та відповідальність за долю Вітчизни); національна гідність людини; потреба в задоволенні своїх національних інтересів; осмислення своєї громадянської ролі в суспільстві; національний такт і повага до національної гідності людей інших національностей; повага у збереженні і передачі іншим людям вітчизняних духовно-культурних цінностей; потреба і готовність до діяльності патріотичного змісту.

Отже, сучасні науковці виокремлюють такі *структурні компоненти* почуття патріотизму: духовно-моральне переживання та любов до рідної землі; гуманістичні загальнолюдські та національні цінності; морально-естетичні ідеали особистості; творчо-перетворювальну діяльність на благо Батьківщини.

Варто зауважити, що низка сучасних науковців, зокрема С. Головчук [73], О. Гончарик [74], В. Матяшук [202], В. Олещук [253], пов'язують з патріотичним вихованням дітей та молоді вивчення та впровадження ідей педагогів минулого.

Аналіз філософської, соціальної та педагогічної літератури засвідчує, що створення та впровадження ефективних організаційних форм патріотичного виховання молоді залишається досі не з'ясованим. Цю проблему порушують: О. Жаровська [104], В. Кіндрат [150], О. Онопрієнко [256], А. Фрідріх [371], Н. Шаповалова [380], В. Швець [382].

Методику підготовки майбутніх вчителів до національного виховання учнів, до виховної роботи засобами народознавства та краєзнавства висвітлюють М. Генік [68], В. Лопатинська [188], Г. Назаренко [230], С. Паршук [269], Є. Рут [310], Т. Троценко [356], Г. Шах [381].

Вартісні думки з приводу патріотичного виховання молодших школярів виокреслені А. Максютовим [194], Т. Маланюк [195], С. Оришко [258], О. Романенко [306]. Вони розробили модель патріотичного виховання учителів у процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності, яка охоплює зміст, форми, підходи, принципи та методи патріотичного виховання; визначили критерії та показники патріотичної вихованості підлітків засобами туристсько-краєзнавчої діяльності.

Проблему формування у старших дошкільників та молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю порушували у своїх студіях В. Лаппо [183], К. Шевчук [388] (на прикладі гуцульського етнорегіону); до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності – Л. Гуцан [79]. Опертя на вивчення матеріалів психолого-педагогічних

досліджень дало змогу уточнити сутність і взаємозв'язок понять: «традиція», «звичай», «обряд», «ритуал», «свято», що визначають зміст народної системи трудового виховання молодого покоління серед іншого й патріотичного; розробили модель, основою якої є педагогічні умови формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю, а саме: інтегрування краєзнавчого матеріалу у зміст освітнього процесу початкової школи, забезпечення його цілісності та підготовки вчителів до організації навчання.

Основні етапи патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи висвітлила С. Долецька [92], яка вперше установила виховний потенціал краєзнавчої роботи як основного засобу патріотичного виховання учнів, окреслила специфіку краєзнавчого виховання, запропонувала методи та форми краєзнавчої роботи, класифікувала засоби краєзнавства, що можуть бути використані в патріотичному вихованні молодших школярів. Науковець стверджує, що патріотичне виховання є системою поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, створеною самим народом упродовж свого існування та невід'ємною частиною важливого суспільного механізму, що передає соціальний досвід та надбання попередніх поколінь нащадкам, формує світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації, властиві суспільству [95, с. 4].

Низка педагогів присвятила свої наукові праці висвітленню проблем виховання почуття патріотизму засобами мистецтва, зокрема: вихованню національної гідності засобами українського народного мистецтва (С. Лавриненко [182], В. Одарченко [250], О. Стьопіна [340]); декоративно-ужиткового мистецтва (О. Гевко) [67]; образотворчого (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом) (О. Половіна) [290]; засобами символіки народного мистецтва України (О. Красовська) [175].

Деякі питання, пов'язані із формуванням екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва, досліджував І. Павленко, засобами морально-етичної культури молодших школярів у художньо-творчій

дозвіллєвій діяльності – В. Салко [315]. Погляди сучасних науковців у контексті національно-патріотичного виховання молодших школярів засобами українського етнодизайну систематизовано у збірнику наукових праць Міжнародної студентської науково-практичної конференції Житомирського державного університету імені Івана Франка [246].

Отже, короткий ретроспективний аналіз сутності патріотизму у вітчизняній і зарубіжній педагогіці дає підстави стверджувати, що вчені при розробці цього поняття дотримувалися принципів демократизму, гуманізму, системності, послідовності, наступності.

1.2. Особливості освітнього потенціалу музейної педагогіки

Аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дає змогу стверджувати, що цінності національних традицій, культурно-історичних пам'яток наших предків закладалися ще з дитинства і формували основи виховання в дітей любові до родини, рідної землі, самосвідомість та самоцінність.

Сьогодні зростає роль музею і музейних мереж у справі глобальної «трансляції» культурної спадщини задля широкого їх використання в освітньому процесі початкової школи, зокрема в урочній та позаурочній діяльності. Оскільки музейні експонати, маючи свою цінність, є відбитком визначних подій історії України, героїчних подвигів і трудових звершень українського народу, а музейні реліквії виступають значним ілюстративним матеріалом (знаряддя праці, одяг, предмети побуту, особисті речі видатних діячів), вони допомагають учням відчувати історичну епоху та справляють на них велике враження. Жоден навчальний підручник чи посібник не матиме такого ефекту у здійсненні патріотичного виховання учнів, як музейні експонати чи реліквії.

Погоджуємося з думкою науковців, що з появою Інтернету роль музеїв в суспільстві суттєво трансформувалася, сучасний період розвитку музейної

справи ознаменувався тенденцією переходу до концепції нової музеології за рахунок впровадження інноваційних ідей часткової музеєфікації та методу заснування музеїв нового типу: музеїв-заповідників, екомuzeїв, розважально-анімаційних та віртуальних музеїв тощо. Ці музеї репрезентують світові історико-культурну спадщину України [226; 284].

Генетичну класифікацію музеїв за типами і профілями випрацьовано в Україні ще у повоєнні роки ХХ ст.

Існують **три типи музеїв**: науково-освітні, масові, або публічні (призначені для громадян та гостей міста); науково-дослідні, або академічні (призначені для спеціалістів і є своєрідними науковими лабораторіями); навчальні (призначені для учнів і студентів, створюються при закладах освіти з освітньою метою) [284; 311].

У Законі України «Про музеї та музейну справу» (№ 249/95 від 29.06.1995 р.), зокрема у статті 6 [109], акцентовано на класифікації громадських музеїв за профілями та видами.

За своїм **профілем** музеї поділяються на: історичні; природничі; літературні; художні; мистецькі; науково-технічні; комплексні; галузеві тощо. Профіль музею детерміновано основним змістом його фондів. Як зазначають сучасні науковці В. Петранівський, М. Рутинський, О. Стецюк, музеї кожного із цих профілів можуть мати ще **вужчу спеціалізацію**: історичний профіль формують загальноісторичні, військово-історичні, історико-архітектурні, історико-культурні, історії релігії, історико-побутові, археологічні, етнографічні музеї; природничо-науковий – антропологічні, біологічні, геологічні, мінералогічні, палеонтологічні, ботанічні, зоологічні; літературно-музично-художній – літературні музеї, музеї образотворчого мистецтва, декоративно-прикладного мистецтва, народної творчості, театральні, музичні та кіномuzeї; до галузевого профілю уналежнюють технічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні; комплексний – часткову або повну інтеграція названих профілів: краєзнавчі, екомuzeї; новий профіль [284; 311].

Варто зауважити, що музеї можуть бути *загальнодержавними* (засновниками є центральні органи виконавчої державної влади) та *місцевими* (засновники – відповідні місцеві органи державної виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, місцеві громадяни). Деяким музеям, зокрема, якщо музей має музейне зібрання пам'яток загальнодержавного значення, набув міжнародне визнання і є провідним культурно-освітнім та науково-дослідним закладом, присвоюється статус «Національний музей України» у встановленому законодавством порядку.

Зупинимось конкретніше на кожному із профілів музеїв, розташованих здебільшого в західному регіоні України. Оскільки одним із найбагатших музеїв України є Львів як місто-музей і місто музеїв, увагу передусім зосередимо на цьому краї.

Призначення *музеїв історичного профілю* – збирати, вивчати і популяризувати пам'ятки матеріальної і духовної культури українського народу. Варто зауважити, що одним із найбагатших музеїв України є Львівський історичний музей, що налічує 330 тис. музейних предметів, який, за твердженням В. Петранівського, М. Рутинського, 1995 року здійснив перебудову експозиції відділу «Нова і Новітня історія», у зв'язку з чим уперше в історії українського музейництва було правдиво висвітлено національно-визвольні змагання українського народу за свою державність тощо [284; 311].

Акцентуємо і на *історико-меморіальному* музеї – музею Небесної сотні (Івано-Франківськ), центральним об'єктом якого є 30-тиметрове панно із зображенням драматичних подій у столиці, портретами загиблих героїв Небесної сотні, яких в народі вже назвали святими. Експозиція міститься на півтисячі квадратних метрах і є представлена оглядовими зонами: духовний Майдан, мистецький Майдан та зона Самооборони [283].

Статус *воєнно-історичних музеїв*, як вважають сучасні науковці, мають музеї-кораблі.

Історико-архітектурні музеї об'єднують архітектурні музеї, які популяризують творіння людських рук, пов'язані з історією і практикою архітектури. Це музеї-храми з прогресивною формою збереження національної сакрально-мистецької спадщини, які на сьогодні є музеєфікованими пам'ятками. Зазначаємо, що статус таких музеїв-храмів в Україні набувають більшість дерев'яних церков XVII – XIX ст. Зокрема, це Церква Святого Духа (Івано-Франківщина), один із унікальних відділів музею «Дрогобиччина» – пам'ятка дерев'яної архітектури Церква Святого Юра (1657 р.) та Церква Воздвиження Чесного Хреста (кінець XV ст.) (Львівська обл.). Ці храми завдяки унікальним розписам інтер'єрів мають високу мистецьку цінність і репрезентують кращі твори Галицької школи української дерев'яної архітектури [226].

Прикладом таких музеїв є Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького під назвою «Церковний музей», який налічує 130 тис. предметів як приватна фундація Митрополита [245], та музей Самбірсько-Дрогобицької Єпархії УГКЦ (1998 р.), представлений виставкою ікон XVII – XX ст. та виставкою колишнього політв'язня, поетеси, вишивальниці Ірини Сенік з м. Борислава [226].

У *музеях природничо-історичного профілю* експоновано природничі матеріали у відповідних ракурсах, які мають наукову й навчальну мету. Серед експозиційної палітри цих музеїв традиційними є геологічні, мінералогічні, палеонтологічні, ботанічні та зоологічні матеріали. Важливу роль відіграє Львівський державний природознавчий музей НАН України як один із найдавніших музеїв (XIX ст.) й найбагатших за науково-історичними фондами (500 тис. музейних предметів) та зоологічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка як один із десяти кращих музеїв Європи. У зоологічному музеї зберігаються об'єкти природи світового значення, зокрема фауна усіх континентів (35 тис. експонатів): колекції тропічних метеликів, жуків, райських птахів, сумчастих тварин, скелет морської корови тощо. Своєрідним природничим музеєм є і

Севастопольський акваріум Інституту біології південних морів (40 видів чорноморських тварин) [284; 311].

До *музеїв літературного профілю* відносять літературні, театральні, музичні та кіномузеї. Основна частина монолітературних музеїв складається з меморіальних музеїв: будинки-музеї, музеї-квартири, музеї-садиби, меморіальні кабінети. З українських літературних музеїв значну роль відіграє Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові, у меморіальних інтер'єрах якого представлені особисті речі, світлини, листи та документи; музей Василя Стефаника в Івано-Франківську, музей Лесі Українки на Волині.

Важливе місце посідає літературний музей-заповідник – Державний історико-культурний заповідник Івана-Франка «Нагуєвичі», відкритий 1946 р. в будинку племінника – письменника Миколи Захаровича Франка, а 1951 р. експозицію перенесено в більш просторе приміщення, де знаходиться і сьогодні [311]. Сюди уналежнюємо й Літературно-меморіальний музей у Львові, розташований у власному будинку письменника (побудований 1902 року, у якому Іван Франко проживав останні 14 років. Тут знаходиться 26 тис. предметів, що становлять меморіальний музейний фонд особистих речей педагога та його родини (рукописи письменника, першовидання його творів з автографами, деякі фотографії) [158; 226]. З цією скарбницею можуть ознайомлюватися учні початкової школи, збагачуватися цінною інформацією про життєвий та творчий шлях Івана Франка.

Музеї художнього профілю – це музеї, у яких зібрано визначні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва і народної творчості, що представляють «сховища» давнього мистецтва і претендують на роль міжнародних та національних центрів культурного життя. Першим художнім музеєм на теренах України був Львівський музей художньої промисловості (1873 р.). Провідне місце відведено Львівській галереї мистецтв (Львівська картинна галерея), у якій знаходиться 55 тис. творів живопису, скульптури, графіки. У Львові функціонують такі її відділи: музей «Русалка Дністрова»,

музей сакральної барокової скульптури, музей «Мистецтво давньої української книги». На теренах Львівщини також функціонують й її філіали – Олеський замок (XIII – XVIII ст.), Золочівський замок (XVII ст.), Підгорецький замок (XVIII ст.) та ін. [226; 289].

У м. Трускавці відкрито художній музей Михайла Біласа (1992 р.). Це перший в Україні прижиттєвий музей митця світової слави в місті, у якому він живе сьогодні і творить чудові килими, версти, гобелени, ліжники, доріжки, серветки, неперевершені сюжетні панно та аплікації, декоративні квіти тощо. У цьому музеї з учнями початкової школи доцільно проводити майстер-класи із виготовлення аплікацій, паперопластики, оригамі.

До цього виду відносимо музей етнографії та художнього промислу у Львові, який володіє найбільшою і найповнішою колекцією українських писанок (13 тис. од.), найбагатшою і найціннішою в Україні колекцією годинників, серед них і сонячних, датованих 1584 р. Одним з найбільш популярних етнографічних музеїв усього світу є музей Народного мистецтва та покуття ім. Йосипа Кобринського у Коломиї Івано-Франківської обл., а найоригінальнішим музеєм України визнано Коломийський музей «Писанка», який знаходиться в оригінальній будівлі у формі велетенської писанки висотою 13 м [223; 284]. Завдяки експозиції музею учні початкової школи можуть знайомитися з багатотисячною основою писанкарства, різноманітними техніками її розпису та орнаментальних мотивів української писанки.

Сучасні українські *музичні музеї* як пам'ятки музичної культури переважно функціонують при театрах, консерваторіях, музичних училищах і школах та охоплюють дві великі *групи*: колекційні (експонують колекції інструментів різних часів, культур і творчих шкіл); меморіальні (репрезентують спадщину визначних музичних діячів світу). Сюди віднесемо будинок-музей Миколи Лисенка (м. Київ), музично-меморіальний музей Станіслава Людкевича та Соломії Крушельницької (м. Львів). Музей Соломії Крушельницької розміщено на другому поверсі будинку, який свого часу

належав співацьці як символу неперевершеності і досконалості. Його фонди налічують 15 тис. експонатів, з якими учні початкової школи можуть ознайомлюватися під час проведення віртуальних екскурсій.

Варто зауважити, що сьогодні помітна новітня тенденція відкриття у гірських районах Карпатського регіону України *приватних сільських музеїв, музеїв народних гуцульських інструментів*, що допомагає учням початкової школи глибше розуміти музику свого краю, виховує любов до народного мистецтва, почуття гордості за свій край та людей, які в ньому творять [223].

Специфіка *музеїв комплексного профілю* полягає у поєднанні рис музеїв історичного, природничо-наукового, художнього профілю. За визначенням В. Петранівського, М. Рутинського [284], попередниками сучасних краєзнавчих музеїв були місцеві музеї, які виникли в Україні в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. і нині функціонують як найчисельніша група серед музеїв України.

Примітно, що одним із видів комплексних музеїв є *краєзнавчі музеї*, які виникли в Україні наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. та які розповідають про природу, економіку, історію та культуру певного краю у контексті зібраних певних знарядь праці, виробів місцевих промислів, творів мистецтва, літератури та народної творчості, з якими важливо ознайомлювати учнів початкових класів. Оскільки багатий на краєзнавчі музеї є й Івано-Франківський край, звертаємо увагу на краєзнавчий музей «Бойківщина» (м. Долина), «Берегиня» (м. Бурштин) [223]. До цього виду музеїв відноситься і Дрогобицький державний музей «Дрогобиччина» як один із значних науково-дослідних і культурно-освітніх закладів Львівщини (1940 р.), в основу фондів якого лягли колекції графа Лянца Коронського, хирівської Єзуїтської школи та Трускавецького природничо етнографічного музею. Цей музей має шість відділів: відділ природи, історії, етнографії, відділ пам'яток дерев'яної архітектури, художній відділ, які діти молодшого шкільного віку відвідують, збагачуючись відповідною інформацією [284].

Галузевий профіль музеїв на сьогоднішній день представлений низкою науково-технічних музеїв – як багатопрофільних (документують історію науки і техніки загалом), так і вузькопрофільних (присвячені деяким галузям науки і техніки). Сучасні науковці виокремлюють *три групи* таких музеїв: камеральні (колекційні: музеї-заводи, музеї-майстерні); меморіальні (знайомлять з життям і творчим досягненням визначних учених та винахідників); експозиційні, або музеї просто неба (музеї-майданчики, музеї-замки, музеї-палаці, музеї-садиби, що засвідчують спадщину світової культури) [311].

До камеральних належить Музей підков, який був відкритий 1975 року у Львівському зооветеринарному інституті. Він налічує 300 експонатів з багатьох країн світу: наприклад, унікальні підкови, якими підкуті коні, що транспортують ліс крутими гірськими схилами; підкови, якими підкуті коні, впряжені в міські карети, тощо. Серед музеїв цього профілю – музеї-підприємства як вид ансамблевих музеїв, створених шляхом музеєфікації промислового підприємства. Одним з найбільш цікавих та найчастіше відвідуваних сервісних музеїв є Львівський музей-аптека «Під чорним орлом» (1735 р.), розташований у приміщенні найдавнішої із чинних у Львові аптек, з експозиціями яких ознайомлюються діти молодшого шкільного віку, а саме представленими унікальними колекціями аптечного посуду та ваг, ручними таблетковими машинами, пресами для приготування лікувальних порошків, сушильними шафами, старовинними рецептурними журналами та медичними книгами.

Репрезентують цей вид музеїв і музеї-майстерні, музеї-кав'ярні. Вартим уваги є відкритий у Сімферополі музей пахошів, експозиція якого знайомить з рослинами-ефіроносами, що дають цінні пахучі речовини для парфумерної промисловості.

До меморіальних музеїв відносять державний музей космонавтики С. Корольова (м. Житомир). У цих музеях учні початкових класів детальніше

пізнають природу Космосу, ознайомлюються із таємничим світом планети Земля.

Детальніше зупинимося на експозиційних музеях, тобто музеях просто неба, як одного із різновидів музеїв, у яких експонати розміщені на відкритому просторі, попередниками яких були виставки з метою експонування окремих будівель. Сучасні науковці виокремлюють такі їх різновиди: скансени, музеї забудов, музеї сільських господарств, музеї живої історії, фольклорні музеї, екомuzeї, заповідники тощо. Особливу історичну та наукову цінність мають історико-культурні заповідники, музеї-заповідники як музеї комплексного виду, музеї просто неба, що отримали статус заповідників згідно з постановами урядових органів [225].

Так, на території Львівської області маємо Державний історико-культурний заповідник (м. Жовква), Державний історико-культурний заповідник (с. Нагуєвичі), краєзнавчий музей «Верховина» (м. Стрий). Одним з 14 найбільших скансенів Європи є музей Народної архітектури і побуту «Шевченківський гай» у Львові (1971 р.), який займає площу 170 га, має 124 архітектурні об'єкти, організовані за етнографічним принципом, є чудовим місцем не лише для відпочинку, а й проведення учителями різних форм патріотичного виховання учнів (екскурсій, прогулянок, мандрівок) [221; 225].

Важливе місце серед скансенів відведено Парку мініатюр, у якому виставлено моделі архітектурних, інженерних споруд, виконані переважно у масштабі 1:25. У Львові є парк «Замки та оборонні споруди давньої України», що представляє 14 моделей оборонних споруд, виконаних з бетону (1:50). Навпроти кожного експонату подано таблицю, на якій зображено коротку історичну довідку про об'єкт. Учні початкової школи ознайомлюються із макетами парку, представлені як найдавніші замки та оборонні храми Галичини, Закарпаття, Волині та інших регіонів. Сайти Інтернету засвідчують, що на сьогодні виставлені макети Високого Замку XIV – XVII ст. у Львові, парадної міської галицької брами (XIII – XVIII ст.). [226].

Сьогодні відсутні інноваційні види мішаних соціально-середовищних музеїв – *екомузеї*, особливістю яких є діяльність зі збереження та презентації не окремих експонатів, а середовища як природного, так і антропогенного (етнокультурні та урбоісторичні ландшафти із системою живих поселень з метою колекціонування та реконструкції старовинних помешкань на відкритих територіях), що розвиваються в річищі західної «Нової музеології» як музеї нового типу відповідно до найновішої Концепції, яка зародилася вперше у Франції. В Україні цей тип музеїв ще не отримав свого визнання, хоча існують уже регіональні ландшафтні парки: Карпатський, Шацький, «Гуцульщина» [311].

Звертаємо увагу також і на те, що в умовах сьогодення завдяки об'єднанню інформаційних і творчих ресурсів задля створення нових продуктів, виставок, колекцій, віртуальних версій нереальних об'єктів у глобальній інформаційно-комунікаційній мережі Інтернет існує найновіший вид музеїв – *віртуальні музеї*. Виокремлюють *три види* їх: віртуальні експозиційні галереї, або окремі експозиційні виставки, репрезентовані на веб-сайті цього музею; віртуальні музеї «другого покоління», створені суміщенням масштабних міжмузейних колекцій та експозиційних галерей, розкиданих по всьому світі; музеї віртуального мистецтва (Net-art) як комп'ютерне мистецтво, твори якого створені в Інтернеті спеціально для користувачів Інтернету з метою втілення авторського задуму. Із цим видом музеїв учні ознайомлюються із великим захопленням.

Отже, детальний аналіз видової різноманітності громадських музеїв у контексті представлених музейних експонатів та реліквій уможливило виокремити цілу низку форм та методів, серед усього й інноваційних, які допоможуть учителеві початкової школи формувати в учнів любов до своєї Батьківщини, зокрема бережливе ставлення до об'єктів живої та неживої природи, поваги до культурних надбань українського народу; виховувати любов до традицій, звичаїв, обрядів, ритуалів. Добрим порадиником для вчителя початкової школи може стати сайт Інтернету «Музей – дітям» [50;

100; 193; 218; 221; 222; 227; 229], який пропонує у музеях використовувати інноваційні форми проведення дозвілля, зокрема майстер-класи, ігри-квести, залучати батьків до організації родинних заходів – цікавих акцій, проєктів, інтерактивних ігрових екскурсій тощо [193]. Із цією метою аналізуємо й музеї при закладах освіти, які відіграють важливу роль у здійсненні патріотичного виховання учнів початкової школи.

Серед музеїв при навчальних закладах – найчастіше серед шкільних музеїв – важливе місце посідають краєзнавчі, матеріали яких доповнюють і конкретизують шкільні програми з природознавства, образотворчого та музичного мистецтва. Варто зауважити, що в чинних типових навчальних програмах для початкової школи відповідно до Концепції Нової української школи акцентовано на зменшенні теоретичних відомостей, а більше уваги приділено розвитку творчості, рухової активності, мистецтва [257]. Тому вчителю початкової школи музейні експонати допомагають формувати в учнів критичне мислення, виховувати почуття національної гордості за державу Україну. З метою розвитку музеїв пошукова робота учнів забезпечує свідоме й дбайливе ставлення до пам'яток культури і природи краю, любов до його історії, розширює їхній світогляд, формуючи самостійність, ініціативність, толерантність та відповідальність. Шкільні музеї допомагають також відчувати причетність до традицій і цінностей Батьківщини, виховуючи учнів патріотами своєї країни [363; 390; 397].

За свідченням науково-педагогічної літератури, перед тим, як музей постав як спеціалізована освітня структура, існували різноманітні *домузейні форми* нагромадження культурних цінностей, що збереглись у формі скарбів, колекцій, які мають пізнавальне, естетичне та історичне значення.

На думку Л. Гайди, *перші навчальні музеї* були започатковані в таких університетах, як Київському, Львівському, Чернівецькому. Історична спадщина сучасних науковців переконує, що упродовж першої половини ХІХ ст. сформувалась певна мережа навчальних музеїв як предметних кабінетів при міських школах, яка поступово переростала в самостійні музеї

[62]. При земських школах створювалися скромні перші музеї, навчальний процес у яких був опертий на наочно-предметний принцип навчання, оскільки вони представляли невеличкі зібрання наочних засобів, природничо-наукових колекцій та інших зібрань, необхідних для ілюстрування змісту навчальних предметів [252].

На початку ХХ ст. шкільні музеї поставали як *міжшкільні пересувні музеї* навчального приладдя, функції яких полягали в постачанні навчальним закладам необхідної наочності з метою забезпечення школи посібниками та поширення педагогічних знань учителів. Акцентуємо на тому, що того часу прогресивні освітяни надавали шкільному музею важливого значення, вважаючи, що тогочасна школа є не можливою без музею, як майстерня без інструменту. Ці музеї формувалися для розвитку і виховання творчої активності учнів, оскільки вони ставали об'єктом спостереження та засобом пізнання довкілля, краєзнавства.

У цей період важливу роль відведено так званому «*дитячому музею*», оскільки вважали, що він через побачене, почуте, відчуте має наблизити дітей зробити власні відкриття, виготовити власноруч експонати та збагатити зорову інформацію за принципом «знати предмет – значить діяти з ним» [379].

Л. Гайда вважає, що в системі освітніх установ варто виокремити такі три *типи музеїв*: шкільний (збірка наочних приладь та колекцій у школі); регіональний-пересувний (склад і виставка наочних приладь); центральний-повітовий як загальноосвітній з краєзнавчим напрямом [62].

Отже, якщо в основу навчального процесу музеїв ХІХ ст. покладено наочно-предметний принцип навчання, що мав стихійний характер, то на початку ХХ ст. при формуванні музеїв акцентовано на його навчально-розвивальних функціях, оскільки музей проходив етап від навчально-предметного кабінету до міжшкільних виставок наочності.

Детальний аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що музеї як соціальний інститут формувалися у процесі довготривалого історичного

розвитку, який полягав у збагаченні змісту і методів діяльності, пошуку свого місця в соціумі. Суттєвою визначальною рисою було зібрання музейних предметів [64].

У 70–80 рр. ХХ ст. музеям при навчальних закладах приділяли особливу увагу державні органи, тому музеї виконували в основному ідеологічно-виховну роль.

Зі здобуттям української незалежності наступав новий етап в історії освітянського музейництва : у процесі реорганізації зникли музейні заклади з пропагандою історії партії та комсомолу, Леніна, Жовтневої революції, почали створюватися музеї українського національного руху, присвячені відомим подіям української історії, життю та діяльності видатних діячів.

Сучасні науковці окреслюють *умови* ефективності шкільних музеїв : правильне комплектування фондів та забезпечення їх збереження [191]. *Метою створення шкільних музеїв* є цілеспрямована систематична, творчо-пошукова та дослідницька експозиційна робота молодших школярів. Усі зібрані матеріали експозиції мають бути живою згадкою про минуле, історію рідного краю, що сприяють відродженню національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян своєї держави. *Основою діяльності шкільних музеїв* є ідея становлення України як держави, виховання справжніх патріотів Батьківщини [98; 294].

Відповідно до освітнього документа «Положення про музей при навчальному закладі» (№ 640) [291] музеї при закладах освіти створюються на громадських засадах і виконують низку важливих освітніх *завдань*, які дають можливість поглибити вивчення таких освітніх галузей нового Державного стандарту початкової освіти, як мовна і літературна, природнича, технологічна, мистецька [84].

Важливими також є *види фондів шкільного музею*. Виокремлюють основний фонд – оригінальні пам'ятки історії, природи, речові пам'ятки (знаряддя праці, предмети побуту), письмові пам'ятки (книги, газети, документи, твори образотворчого мистецтва, ботанічні та зоологічні

матеріали); допоміжний фонд – матеріали, що створюються в процесі організації діяльності музеїв для більш повного розкриття тієї чи іншої теми, пояснення оригінальних пам'яток (карти, діаграми, макети, моделі) [187].

Аналіз документа «Положення про музей при навчальному закладі» дає підстави стверджувати, що *шкільний музей* є складником системи освітньої роботи при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління МОН України, затвердженого наказом МОН України № 640 від 04.09.2006 року [291]. Ці музеї створюються з метою залучення учнівської молоді до вивчення та збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню у неї патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей українського народу [35]. Документація музею повинна формувати: інвентарну книгу, книгу обліку екскурсій, навчальні заняття, планові масові заходи, акти прийому і видачі експонатів, плани роботи, книгу відгуків про музей.

Варто розмежовувати поняття «шкільний музей» та «навчальний кабінет», що є навчальним підрозділом школи, укомплектованим чітко визначеним набором навчальних посібників, навчальними меблями. Ми погоджуємося з думкою І. Личак, М. Правди, що шкільний музей і навчальний кабінет повинні доповнювати один одного [187; 294]. Музей при закладах освіти є одним із важливих засобів удосконалення процесу комплексного виховання учнів, розширення їх світогляду, розвитку пізнавальних інтересів та здібностей. Спробуємо подати різні дефініції поняття «музей» і зважити на засади, які послуговували підґрунтям у кожному випадку.

Музей при закладі освіти – це жива, дієва сила, а не мертва виставка фотографій і документів; значний потенціал в освітньому процесі учнів, центр формування соціально-культурної компетенції учнів, головними умовами створення якого є наявність оригінальних матеріалів, що відповідають профілю, приміщення і обладнання, де зберігають і

демонструють музейну експозицію [98]. У цих центрах активізовано науково-дослідну, художньо-естетичну та патріотичну діяльність, посилено спрямованість на формування в учнів початкової школи нерозривності минулого, сьогодення та майбутнього України.

Шкільний музей – це творча лабораторія національно-патріотичного виховання молоді; це куточок, осередок, який оформлений відповідно до певної теми і містить, крім музейних експонатів, учнівські роботи, створені учнями до і після відвідування класичних музеїв. Учні в ньому поринають у світ мистецтва, повторно переглядаючи музейні експонати, та отримують позитивні враження [224].

Шкільний музей – це особливий розвивальний простір, створений з метою долучення учнів до світу мистецтва, розширення їхнього культурного і національного світогляду, формування здатності до творчості, їхньої життєвої компетентності, розвитку уявлення, фантазії за рахунок продуктивної діяльності та самостійності [379].

Шкільний музей – соціокультурний центр духовності та культури села, сховище людської пам'яті, в яких зберігаються та експонуються предмети культури, побуту та мистецтва, однак це не сховище старих речей, а простір для творчості, де відбувається діалог старої та нової епох, науково-практична діяльність, спрямована на передачу культурно-освітнього досвіду попередніх поколінь молоді [176].

Отже, виокреслюючи понятійний апарат, подаємо авторське визначення шкільного музею та поняття «патріотичне виховання засобами музейної педагогіки». *Музей при закладах освіти* є творчою лабораторією, яка охоплює важливий потенціал освітнього процесу з метою виховання патріотичних почуттів в учнів початкової школи. *Патріотичне виховання засобами музейної педагогіки* – це процес формування прихильності особистості дитини до своєї нації, ціннісного почуття приналежності до своєї Вітчизни, усвідомлення національної самобутності свого народу за рахунок

використання інноваційних форм, елементів педагогічних технологій освітнього інтерактивного музейного середовища.

З опертям на науково-педагогічну та психолого-методичну літературу виокремимо низку **функцій** шкільного музею: освітня; комунікаційна; організаційна (створення різноманітних змінних виставок); пізнавальна (ознайомлення з надбанням культури); інформаційна (формування стійкої потреби отримання відповідної інформації).

Важливим *принципом*, на наш погляд, є принцип інтерактивності, що відображає особистісно-орієнтовану дидактику з метою набуття особистісного досвіду зіткнення з реальністю, історії та культури через предметний світ: «музей – лабораторія», «музей – театр», «музей – гра»; це реалізація учнів в різних видах діяльності з використанням експонатів в сюжетно-рольових іграх. Отже, реалізація принципів музейної педагогіки слугує важливим складником у створенні шкільних музеїв як значної події у житті школи [108].

Детальний аналіз наукових праць сучасних науковців дозволяє виокремити **специфіку шкільних музеїв**: шкільний музей входить до структури школи, відповідає її потребам, його матеріали використовуються в освітньому процесі; у створенні музеїв беруть участь учні і виступають не як пасивні спостерігачі, а як автори та творці експонатів; робота в музеї захоплює учнів, природно стимулює їхню творчу думку, зміцнює і розвиває їхні творчі інтереси; зібрані експонати в музеї дають змогу учням більше дізнатися про свій народ, його побут, мистецтво, народну творчість, природу та визначні місця, тобто закладають основи патріотизму; кожен експонат є доступним учневі; освітній потенціал спрямований на соціальну адаптацію і розвиток емоційної сфери учнів, здійснення суб'єкт-суб'єктних стосунків, створення ситуації успіху та доброзичливої атмосфери; участь у створенні експонатів як учнів, так і батьків, родин.

Основною ознакою музею, на наш погляд, є також наявність фонду оригінальних матеріалів, що відповідають його профілю і можуть перерости

у народний музей, а народний музей може стати музеєм комунальної форми власності [252; 294; 319].

Музей навчального закладу від громадського музею вирізняється науковою цінністю, комплектуванням колекцій та глибиною наукової розробки питань. Ми подаємо порівняльну характеристику особливостей громадських та шкільних музеїв.

Таблиця 1.1

Громадські (державні) музеї	Шкільні музеї
Розкривають історію великого регіону	Розкривають історію ближче до місцевих жителів
Не можна торкатися експонатів руками	Учні мають можливість брати експонати в руки, розглядати їх, обстежувати тактильно, переставляти на інше місце, створювати власну експозицію
Відвідувач є пасивним спостерігачем	Учень-співавтор, співторець

Сучасні науковці, зокрема Г. Олексенко [252], окреслює відмінність школи і шкільного музею, яку ми теж подаємо в таблиці :

Таблиця 1.2

Школа	Шкільний музей
Надає базову освіту до певних програм	Надає вибірккову освіту
Застосовується інформаційний підхід	Здійснюється освіта за рахунок розширення чуттєво-емоційного досвіду людини
Спілкування має вербальний характер	Учні навчаються за допомогою першоджерел
Використовується класно-урочний вид поведінки	Впроваджується музейний етикет
Перевага словесно-наочно-практичних методів	Превалюють інноваційні методи

Однак ми виокремлюємо і *спільні риси*, притаманні музею і школі: вони прагнуть виховувати почуття патріотизму, свідоме ставлення до надбань світової і вітчизняної науки і культури, стимулюють творчу активність особистості. Сучасні науковців, зокрема О. Валенкевич [36], Н. Ганнусенко, О. Ляпін, Т. Мацейків [64], Р. Дерик [85], вважають, що сьогодні потрібно ввести новий виокремлений навчальний предмет у школі, пов'язаний з музейною педагогікою.

Отже, як бачимо, робота музеїв при навчальних закладах є багатогранною. Сьогодні застосування сучасних технологій у музейній педагогіці потребує практичної реалізації досвіду всього культурно-освітнього потенціалу музею, своєрідної «трансляції» інформації, яка

зосереджується в музейних експонатах. Умовами цього процесу є підвищення значення музейного предмета як своєрідного символу відповідної епохи культури, що сприяє вихованню в учнів відчуття глибини світової та національної культури.

Із цією метою виокреслюємо **основні напрями** діяльності шкільних музеїв [132]:

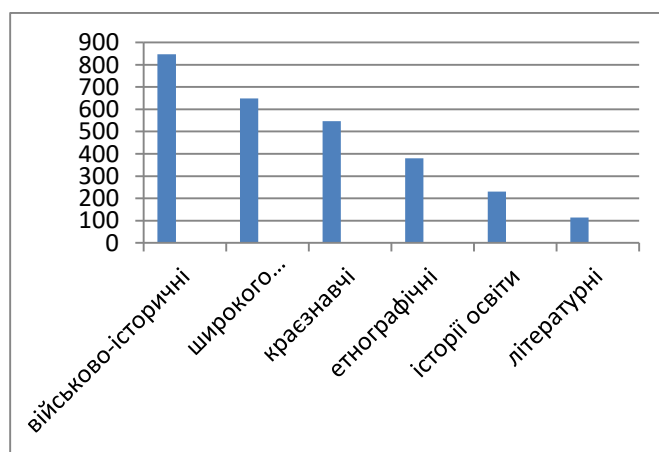
Таблиця 1.3

Назва напрямку діяльності музеїв	Форми здійснення напрямку роботи шкільних музеїв	Результати
Освітній	Оглядові та тематичні екскурсії, тематичні уроки, пересувна та стаціонарна експозиція	Розвиток здібностей сприймати музейну інформацію через мову музейних експонатів; розвиток уявлення; створення емоційної атмосфери, сприятливих умов з метою ефективності праці; використання і популяризація нових освітніх технологій у формі окремих проєктів; формування творчої активності; виховання ціннісного ставлення до культурної спадщини, поваги до музейних цінностей; виховання патріотичних якостей в учнів початкової школи
Науково-дослідний	Пошукова діяльність, самостійна робота з пошуку інформації	Формування творчої активності; розвиток інтересу до виконаної роботи; володіння відповідною інформацією
Фондовий	Записи відео, поповнення експонатів, презентацій, спогадів	Формування аудіо-візіокінестетиків; здатність презентувати матеріал
Масово-просвітницький	Екскурсії, виставки, зустрічі, круглі столи	Збагачення інформацією; компетентність володіння інформацією; формування суб'єкт-суб'єктних стосунків

За результатами відомчої реєстрації Л. Гайди, чинними є музеї при навчальних закладах України таких профілів (профілі представлено діаграмою 1.1):

- 847 – військово-історичні;
- 649 – широко історичні;
- 547 – краєзнавчі;
- 380 – етнографічні;
- 231 – історії освіти;
- 114 – літературні;
- 721 – інші.

[62].

Отже, перелічені нами різновиди музеїв при навчальних закладах відіграють важливу роль у процесі збирання, систематизації матеріалів, у вихованні патріотичних якостей учнів початкової школи.

Як засвідчують наукові джерела, шкільні музеї виконують роль і методичних центрів шкільного краєзнавства, які пропагують форми різноманітної роботи серед вчителів, батьків на рівні школи, району, області. На їх базі проходять семінари, конференції, відкриті заняття гуртків для керівників інших музеїв, педагогів, організаторів [54].

Також важливе місце сьогодні посідають і *шкільні музейні комплекси*, і *міжшкільні краєзнавчі музеї* та так звані *опорні музеї*. На думку І. Личак, Г. Ясева, опорні музеї при навчальних закладах є осередками патріотичної роботи в позаурочний час, оскільки довкола них формується музейний актив району, у них керівники музеїв обмінюються досвідом, навчаються нових форм і методів діяльності. Важливу роль відіграє особиста діяльність керівників музеїв, більшість яких працюють на громадських засадах [187; 400].

Отже, сьогодні шкільний музей – це культурно-освітній заклад, який ставить перед собою, окрім специфічних професійних завдань, широкі наукові, просвітницькі, науково-освітні, естетичні та виховні завдання. У процесі пошукової діяльності учні пізнають історію рідного краю, традиції населення, беруть участь у державній справі охорони пам'яток історії та культури свого народу, відродженні національної та духовної спадщини.

У Положенні про музей при навчальних закладах (№ 640) зосереджено увагу на профілях музеїв, які поділяються на такі **види**: історичні; археологічні; краєзнавчі; етнографічні; природничі; літературні; мистецькі; технічні; галузеві тощо [291].

Науковець М. Правда також виокремлює комплексні музеї за профілем (в різних напрямках роботи) і музеї вузького профілю, наприклад археологічні. Дослідник Л. Гайда до комплексних музеїв відносить

краєзнавчі. Відповідно до профілів, визначають відповідні завдання [58; 294]. Споробуємо це довести.

Історичні музеї. Фонди у цих музеях комплектуються історичними пам'ятками, які ілюструють визначні події в житті краю з урахуванням діяльності визначних особистостей. Важливим видом історичних музеїв є *військово-історичні* (музеї бойової слави, в центрі яких є героїчне життя, подвиги окремих осіб, колективів у боротьбі за незалежність Батьківщини); *історії села* (збагачують інформацією про подвиги земляків, участь уродженців краю) та *історії школи* (відображають історію заснування, сучасне обличчя навчального закладу, основу фондів яких представляють меморіальні речі, історичні пам'ятки; значну навчальну цінність мають матеріали листування, військово спорядження, нагороди).

Окремий вид історичних музеїв формують *археологічні музеї*, в яких зібрано матеріальні пам'ятки давньої історії краю [187; 191]. На думку А. Дульської, Г. Сеньківської, музеї цього профілю часто переростають в історико-краєзнавчі, що є творчою лабораторією з науково-педагогічної обробки зібраних матеріалів, які сьогодні слугують для проведення уроків народознавства із застосуванням мультимедійних презентацій [98; 319].

Отже, історичні музеї при навчальних закладах виступають одним із важливих засобів удосконалення патріотичного виховання учнів, розширення їхнього світогляду, розвитку пізнавальних інтересів та здібностей.

Краєзнавчі музеї. Експозиція в них складається за відповідними розділами : природа краю; історія краю (села, школи); економіка, культура, побут, мистецтво, література, які комплексно документують історію та природу конкретного регіону [61].

Як зазначають А. Дульська, І. Личак, тематична структура експозиції шкільного краєзнавчого музею має багато спільного з тематикою програм навчальних предметів, наприклад природознавством та народознавством, оскільки програми передбачають вивчення природи та історії краю на уроках та в позаурочний час колективно чи самостійно із використанням

міжпредметних зв'язів й таким чином створенням сприятливих умов для широкого використання музейного потенціалу в освітньому процесі початкової школи, зокрема й виховання патріотичних цінностей учнів [98; 187].

Природничими називають музеї історії природи, оскільки їхнє завдання задокументувати процеси, що відбуваються в природі. У них зберігаються геологічні, мінералогічні, палеонтологічні, зоологічні, ботанічні колекції. Сюди уналежнюють і музеї центрів юних натуралістів.

Етнографічні музеї. Оскільки проголошення незалежної України спонукало народ до глибокого вивчення своєї історії, традицій, обрядів, звичаїв, мови за останні десятиріччя їх кількість зросла. Основний фонд складається з оригінальних пам'яток історії, природи, знарядь праці, побуту творів образотворчого мистецтва. Зокрема, загальну рису експозицій музею становить велика кількість побутових речей, інтер'єр української селянської хати, велике зібрання українського одягу, різноманітність вишивок тощо. У пошукових експедиціях зустрічей зі старожилками учні записують народні пісні, легенди, вивчають побут жителів рідного краю давніх років та сьогодення [187]. Сьогодні вагому роль відіграють експозиції, представлені назвами «І на тім рушникові» (зразки вишивок як втілення минулого в селах), «Хліб усьому голова» (предмети оранки, збирання збіжжя, молотьби, виготовлення різних видів хліба – кукурудзяного, житнього, весільного, пасхального). Серед історико-етнографічних музеїв переважають, наприклад, такі музеї, як «Хата моєї бабусі», «Хата домашніх оберегів» та ін.

Літературний музей. Оскільки більшість музеїв присвячено діяльності письменника, ім'я якого присвоєно навчальному закладу, то в них комплектуються матеріали, пов'язані з життям, літературою, громадсько-політичною діяльністю цього письменника, його творчою лабораторією. Однак створюються і музеї драматургів, поетів, у яких зберігається їхня історико-літературна спадщина [98; 187].

Меморіальні музеї. Присвячені визначним особам: державним діячам, полководцям, ученим, митцям. Тут експонуються оригінальні меморіальні речі або їх копії чи муляжі. Вони переважно розташовуються в пам'ятному будинку, де зберігаються документи. Деякі науковці послуговуються назвою *літературно-меморіальні музеї*.

Мистецькі музеї. Це музеї співаків, композиторів, музикантів, що створені з метою естетично-патріотичного виховання учнів. У фондах зібрано фото-, кіно-, відеоматеріали, столітні годинники, касетні магнітофони, реклами, афіші з автографами. Музеїв цього профілю є значно менше.

Художні музеї є логічним продовженням діяльності шкільного кабінета з образотворчого мистецтва, позаяк у них зібрано художні твори, що присвячені видатним художникам і водночас відображають історію розвитку образотворчого чи декоративного мистецтва (твори живопису, графіки, скульптури).

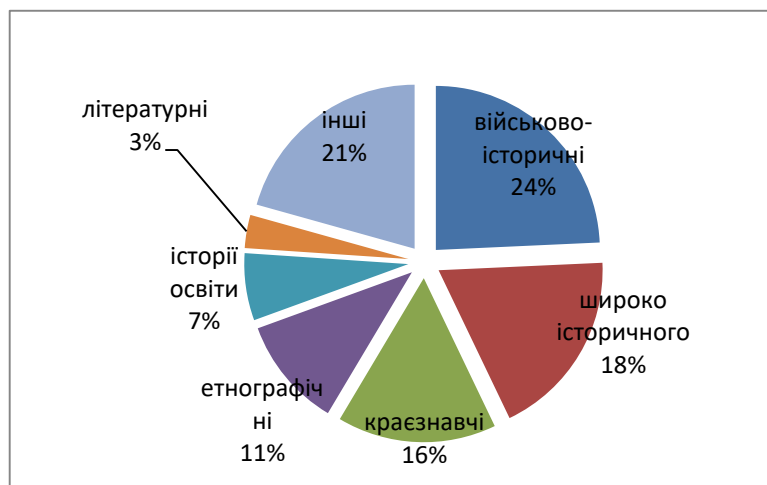
Фонди **музеїв архітектури** представляють макети громадських, побутових, культових будов різних часів і народів, виготовлених з дерева, глини, картону, фотографії пам'яток архітектури, плани міст, зразки будівельних матеріалів, архітектурних деталей.

Технічні музеї. Документують історію виникнення техніки з метою присвячення їх видатним подіям або діячам у галузі науки й техніки, що часто стають станціями технічної творчості. Оскільки їх завданням є розвиток інтересу учнів до техніки, розширення політехнічного світогляду, що сприятиме оволодінню учнями в майбутньому певної професії, їх роль сьогодні зростає. До цього профілю музеїв відносять шкільні музеї космонавтики, які сьогодні особливо актуальні з огляду на те, що Україна є однією з космічних держав. Фонди таких музеїв представлені ксерокопіями документів, творами видатних учених, документальними фотографіями, макетами ракет, орбітальних станцій, стендами, схемами допоміжних

матеріалів з поясненням явищ під час спостереження космічних польотів [204; 395].

За результатами відомчої реєстрації (Л. Гайда), чинними на сьогодні є музеї при закладах освіти України таких профілів (представлені діаграмою 1.2):

- 847 – військово-історичні;
- 649 – широко історичні;
- 547 – краєзнавчі;
- 380 – етнографічні;
- 231 – історії освіти;
- 114 – літературні;
- 721 – інші.

Отже, перелічені нами різновиди музеїв при навчальних закладах відіграють важливу роль у процесі збирання, систематизації матеріалів, у вихованні патріотичних якостей учнів початкової школи. Детально знайомлячись з народними традиціями, оберегами, мистецтвом, предметами хатнього вжитку, інтер'єром, національним одягом, взуттям, зразками народних промислів України – вишивкою, гончарством, різьбярством, плетінням, писанкарством тощо, учні активізуються щодо музейної діяльності, що, своєю чергою сприяє духовному та культурному відродженню України, а це є одним із завдань патріотичного виховання учнів початкової школи.

Як засвідчують джерела, сьогодні музейна мережа в навчальних закладах України включає понад 3500 тис. зареєстрованих музеїв, які є чинними в різних типах закладів освіти: закладах дошкільної освіти, освітніх комплексах, закладах загальної середньої освіти 1, 1-2 та 1-3 ст., гімназіях, ліцеях, відділах освіти.

Оскільки музеї є осередком культури, вони відіграють важливу роль як складник сучасного освітньо-культурологічного середовища. Організаційно-

методичне керівництво їх діяльності, як стверджують сучасні науковці, здійснює єдиний профільний заклад позашкільної освіти – Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді МОН України, на сайті якого подано електронний перелік шкільних музеїв [103]. Чимало шкільних музеїв України, які працюють не менше 3-х років, досягають високого рівня дослідницької та культурно-виховної роботи, а їхні експозиції відповідають науковим і естетичним вимогам здобувають звання «Народний» [294].

Конкретніше зупинимося на характеристиці музеїв при закладах освіти, які розташовані у західному регіоні, зокрема Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Так, цікаві напрацювання в музейному будівництві ми спостерігаємо на Львівщині. У 2016 р. Департамент освіти та науки Львівської облдержадміністрації та Львівської області Центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді організував обласний семінар «Музеї при закладах освіти – творчі лабораторії національно-патріотичного виховання молоді», у якому взяли участь керівники музею при закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної освіти Львівщини [224].

Станом на 2007 р. при закладах освіти Львівщини зареєстровано 84 музеї, з них : краєзнавчих – 19, історико-краєзнавчих – 17, історичних – 18, мистецьких – 7, етнографічних – 6, літературних – 5, літературно-меморіальних – 4, літературно-краєзнавчих – 4, народознавчих – 3, фольклорно-етнографічних – 2, природничих – 1. Як бачимо, переважають музеї краєзнавчого профілю, чотирьом музеям присвоєно звання «Зразковий музей».

Статистичні дані, зібрані зі сайтів Інтернету, засвідчують, що у Львівській обл. діють 99 музеїв при різних типах закладів освіти. Вагому частку представляють музеї при закладах загальної середньої освіти 1, 1 – 2 та 1 – 3 ступенів. З них 55 – у школах сільського типу, 44 – у містах, 26 – у м. Львові. Є один музей в початковій школі «Первоцвіт» м. Львова. Частина

музеїв знаходиться в гімназіях (9), у ліцеях (2), при малій академії мистецтв (1), в освітніх комплексах (2), при відділах освіти (1). За профілями найбільше переважають історичні та краєзнавчі музеї, частина з них ці профілі має поєднано назвою «історико-краєзнавчий музей».

Таким чином, з-поміж 99 музеїв представлено історико-етнографічних – 10, краєзнавчих – 7, літературно-меморіальних – 20. Серед цієї кількості варто виокремити і музеї міста, села, району – 8, історії закладів освіти – 5. Різновидами історичних музеїв є військово-історичні та музеї бойової слави.

Варто зауважити, що значного розвитку в Україні набувають музеї історії освіти та закладів освіти, закладів вищої освіти, закладів загальної середньої освіти та закладів позашкільної освіти. Зокрема, при Лішнянській СЗШ 1-3 ст. активно працює музей Історії вчительства та освіти Дрогобиччини, у якому зберігаються найцінніші експонати, серед усього: класні журнали з 1890 р., шкільні підручники – 1920–30 рр., 1939–42 рр., твори Б. Лепкого, учительські газети та преса періоду 30 рр. ХХ ст. [300].

Аналіз джерел засвідчує значний ріст кількості меморіальних музеїв, присвячених життю та діяльності видатних земляків, хоча вони і не виокремлені у загальнодержавній статистиці. Акцентуємо на історично-меморіальному музеї митрополита Андрея Шептицького, створеного 1992 р., найціннішими експонатами якого є портрет А. Шептицького, виконаний художником Л. Солтисом, листи та книги митрополита, фелони підпільних священиків. У музеї проводяться екскурсії, тематичні вечори, літературно-мистецькі заходи, щорічні урочистості і з вшанування пам'яті духовного наставника, що свідчить про духовно-патріотичне виховання учнівської молоді, зокрема учнів початкової школи [61; 300].

У СЗШ № 2 м. Золочева створений музей «Шашкевич і Золочівщина», у якому налагоджено науково-дослідну роботу учнів, проводяться пізнавальні екскурсії «Стежками Маркіяна». У СЗШ № 50 Залізничного району м. Львова 1968 р. створений літературний музей, присвячений життю

і творчості Лесі Українки, у якому відбуваються літературні читання, вікторини, конкурси.

Вартими уваги є краєзнавчі шкільні музеї «Краєзнавча світлиця» (м. Мостиськ), «Оберіг» (Старосамбірський район), «Перлини душі народної» (Яворівський район), «Світлиця хліба» (Львівська медична гімназія), «Давня хата» (Сихівський район м. Львів), «Мамина світлиця» (Жовківський район), а також музеї з нетрадиційними назвами, зокрема: музей «Математична книга» Сихівської гімназії м. Львова, створеного 1998 р., найціннішим експонатом якого є підручник з математики ХІХ ст. У цьому музеї проводяться тематичні ранки, вечори, засідання секцій математики, працює студія «Магія формул і чисел» [300]. У медичній гімназії м. Львова 1978 р. створено музей «Світлиця хліба», серед експонатів якого – акти купівлі-продажу землі, датовані 1906–1914 рр., хлібна картка 1947 р. на 400 грамів і 250 грамів хліба, шматок хліба 1947 р., що продавали у Львові за картками. У музеї проводяться бесіди про бережливе ставлення до хліба, виховні заходи, наприклад, «Свято хліба», уроки з народознавства та ін. [103].

З покликанням на сайт Інтернету [140; 162] можна стверджувати, що від 2010 р. кількість музеїв при закладах освіти Львівщини зросла до 120, з них зареєстровано 44 музеї у м. Львові, у районах області – 76. Статистичні дані засвідчують, що 16 музеям присвоєно звання «Зразковий музей», а саме: історико-меморіальному музею митрополита Андрея Шептицького (СЗШ 1–3 ст. № 34 м. Львів); музею Лесі Українки (СЗШ 1–3 ст. № 75 м. Львова), музею Історії вчительства та освіти Дрогобиччини (Лішнянська СЗШ 1–3 ст. Дрогобицького району) та ін.

Особливе місце у цьому переліку належить школі № 34 м. Львова, оскільки в ній двом музеям присвоєно це почесне звання. Двом музеям Львівщини присвоєно звання «Народний»: «Музеєві етнографії та побуту» (школа-садок «Софія» м. Львова), «Музеєві народознавства» (Бишівська СЗШ 1–3 ст. Радехівського району).

Отже, як бачимо, видова різноманітність музеїв зростає, багато з них стають справжніми методичними центрами, які зацікавлюють учнів історичним минулим свого народу, його звичаями, обрядами, культурою, побутом.

Електронний каталог Івано-Франківської обл. засвідчує, що при закладах освіти краю станом на 2010 р. функціонує 98 музеїв, вагому частку яких представляють історичні та історико-краєзнавчі (26). З них є музеї, яким присвоєно звання «Народний» (Рогатинська обл.), звання «Народний» і «Зразковий» (Тлумацький район), звання «Зразковий» (Городенківський район). Вартими уваги є краєзнавчі музеї (11) з цікавими назвами, наприклад «Дідусева хата» (Косівський район), «Опільська хата» (Рогатинський район). Низку музеїв становлять музеї історії села, побуту та етнографії (17), а іншу частину – історичні музеї, пов'язані з історією закладів освіти, а саме: музей Історії освіти та етнографії Липовітської СЗШ 1–3 ст. Рожнятівської районної ради, музей Історії високої освіти міста Української гімназії № 1 Івано-Франківської міської ради, музей Історії школи та мікрорайону Опришівці СЗШ № 6 Івано-Франківської міської ради та ін.

Отже, як бачимо, видова різноманітність перелічених музеїв Івано-Франківщини переконує, що вони є однією із форм освітнього процесу учнів початкової школи, слугують здійсненню їх патріотичного виховання.

Станом на 2010 р. у Тернопільській обл. функціонує 105 музеїв при закладах освіти, а станом на 2011 р. шістьом шкільним музеям Тернопільщини присвоєно звання «Зразковий музей» [333]. Здійснюючи порівняльну характеристику кількості музеїв при закладах освіти трьох областей, бачимо, що у Тернопільській обл. їх – найбільше.

Щодо профілів музеїв Тернопільщини, то вагоме місце відведено краєзнавчим (комплексним) та історичним. Серед історичних музеїв популярними є музеї історії освіти (10), історії села, краю (6). Як стверджує сучасний науковець І. Буланій, на Тернопільщині профілі музеїв вибирають у контексті реальних можливостей та умов місцевості при зібранні

історичних речей, предметів, оригіналів, пам'яток, першоджерел, фонд яких є основою музейної експозиції [33]. У цих музеях організуються такі виховні заходи, як «Музейна справа – скарбниця історії рідного краю», «Мое село – найкраще на землі», «І на тім рушникові» та ін. У світлицях-музеях проводяться активні форми роботи з метою залучення учнів до вивчення, дослідження історії краю та їх участі в суспільстві.

Як бачимо, цей освітньо-музейний потенціал слугує патріотичному вихованню учнів початкової школи.

Наукові джерела засвідчують, що на Тернопільщині вагому роль відіграють краєзнавчі та народознавчі музеї. Акцентуємо і на тому, що у Тернополі при СЗШ № 19 створено перший в області шкільний музей вишиванки, на базі якого кожного року проводиться шкільний фестиваль української пісні «Як у нас на Україні», мета якого – пробудити в серцях школярів любов до народної пісні. Як засвідчують сайти Інтернету, учні на цьому фестивалі вишивають карту України та герби регіонів, дублюючи старовинні зразки української вишивки [357].

Такий історико-краєзнавчий доробок місцевих музеїв окреслено у путівниках та зразках тернопільських дослідників Я. Гайдукевича [63], І. Герети [69], С. Костюка [173], Г. Чернехівського [374]. Досвід практичної роботи музеїв при закладах освіти висвітлено в газетах та журналах видавництва «Шкільний світ» та в інформаційному бюлетені «Український музей».

Отже, окреслена нами видова різноманітність музеїв України при навчальних закладах у контексті патріотичного виховання учнів початкової школи, зокрема Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, може бути творчо використана учителями в освітньому процесі початкової школи. Вважаємо, що детально опрацьований матеріал є цінним, оскільки його можна змоделювати як форми та методи патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки.

Перехід до демократичного процесу навчання спричинив нові Державні стандарти загальної середньої освіти, серед усього й Державний стандарт початкової освіти, затверджений Міністерством освіти і науки України 2018 р. [84]. Згідно з ним, змін зазнали навчальні плани, програми і відповідно шкільні підручники та навчально-методичні посібники.

З урахуванням соціально-економічного та культурно-освітнього стану суспільства на сьогодні актуальним є питання інноваційної спрямованості педагогічної діяльності вчителя початкової школи. Із цією метою широко впроваджують інноваційну освітню технологію «музейна педагогіка», яка спрямована на створення відповідного музейного середовища як засобу формування національної свідомості, духовного розвитку молодших школярів. Реалізація особистісно-орієнтованого навчання засобами музейної педагогіки корелює із завданнями духовно-патріотичного виховання учнів початкової школи за рахунок залучення їх до вивчення та збереження історико-культурної спадщини рідного краю.

Ми поділяємо думку сучасних науковців, що у забезпеченні ефективності навчання музей стає містком через відродження в майбутнє українського народу [10], що активізує вивчення, дослідження та збереження історико-культурної спадщини українського народу. Використання різних активних форм сприяє формуванню в них громадянського мислення, розуміння місця і ролі українського народу та світової цивілізації крізь долю родини, близьких, знайомих, осмисленню вагомих історичних подій.

З огляду на це, сучасні науковці виокремили цілу низку *патріотичних якостей* учнів початкової школи в контексті використання освітнього потенціалу музейної збірки: позитивне ставлення до національних цінностей; регіональна та національна свідомість; причетність та відповідальність за історико-культурну спадщину; почуття гордості за свою школу, земляків, свій народ; збагачення морального досвіду на місцевих традиціях тощо [58].

Як бачимо, у процесі пізнання духовної та матеріальної культури, історії краю в учнів початкової школи формується основа їх духовного світу,

укладається система їх духовних цінностей. Зазначаємо, що освітні завдання початкової школи є тісно пов'язані з *освітньою діяльністю музеїв*, оскільки формування гармонійної, всебічно розвиненої та творчої особистості передбачає актуалізацію цінностей минулого в сучасній культурі за рахунок створення інноваційних освітніх моделей взаємодії між школою і музеєм, впровадження модернізації форм та методів навчання, розуміння простору музею як центра зародження патріотичних почуттів учнів початкової школи.

З використанням освітнього процесу музейної педагогіки перед початковою школою постають такі *завдання*: гармонізація розвитку творчої особистості; створення предметно-розвивального середовища; створення нової музейної аудиторії; розвиток умінь висловлювати оцінні судження; збереження традицій, повернення до споконвічних духовних цінностей; розширення простору музею; активізація рефлексивної діяльності учнів; залучення батьків до музейної педагогіки.

Серед *особливостей музейних елементів* – участь у їх створенні учнів та батьків, оскільки їхня дослідницько-пошукова робота поповнюється виготовленням малюнків, ілюстрацій, додаткових матеріалів тощо. Учні виступають не пасивними спостерігачами, а співавторами, співтворцями експозицій, позаяк можуть самі міняти експонати та переставляти їх місцями. Такими співтворцями виступають і члени родин учнів – батьки, бабусі, дідусі.

Отже, шкільний музей є результатом спілкування спільної роботи вчителя, учня та його родини, початком великого шляху людини у світ культури, який впливає на формування особистості як патріота своєї країни.

Варто зауважити, що, оскільки музейні експонати мають унікальну здатність впливати на інтелект, волю та емоції водночас, учні стають вдячними відвідувачами музейних залів і культурних заходів, а отже, – інтелігентними, добре вихованими і освіченими людьми, справжніми патріотами свого краю.

Перевагами освітнього процесу із використанням елементів музейної педагогіки є: створення в колективі творчої атмосфери, демократичного стилю спілкування педагогів з учнями, свобода творчих дискусій, обмін думками; підвищення інтересу вихованців до навчання; урізноманітнення форм і методів освітньої роботи, посилення міжпредметних зв'язків; використання нестандартних видів занять; підвищення загального рівня культури і впливу на формування свідомого ставлення до культурної спадщини людства [35].

Головна мета роботи вчителя в межах музейної педагогіки є виховання культурної особистості, яка втілює в життя принципи добра і краси, детермінує *напрями освітнього процесу музейної педагогіки*: залучення учнів та їхніх батьків до відвідування музеїв; зустрічі з цікавими людьми (поетами, літераторами, музикантами, художниками); використання форм, методів, методичних прийомів та елементів педагогічних технологій.

Уважаємо, що завдяки клопіткій роботі вчителів та учнів можна створити так звані «осередки» на зразок галереї фотознімків, музейних кімнат, музейних куточків, музейних пересувних мобільних експозицій, виставок музейних експонатів на відповідні теми: «Світ очима села, міста», «Визначні люди села, міста», «Речі з минулого», «Куточок місцевого українознавства», «Бабусина скриня з минулого покоління» тощо.

Таким чином, ми звертаємося до музейної педагогіки як до інструмента культурного розвитку патріотичного виховання учня початкової школи в контексті майстерності та професіоналізму учителя. Форми, методи та методичні прийоми музейної педагогіки ми детальніше розкриваємо у розроблених нами методичних рекомендаціях для учителів початкової школи, представлених як навчально-методичний посібник.

Акцентуємо й на тому, що сучасні науковці, зокрема О. Любич [191], виокремлюють й *модель музейно-педагогічного процесу* та його основні складники: методологічну основу музейно-педагогічного процесу (діалог з пам'яттю, музейним педагогом, міжособистісний діалог); музейне

середовище, приміщення, простір, експозицію, експонат, глядача, музейного педагога, форми, методи, методичні прийоми та засоби освітнього процесу музейної педагогіки.

Отже, музейну педагогіку на сьогодні розглядаємо як інноваційну педагогічну технологію, яка набуває великої популярності в системі освіти, серед усього початкової, за рахунок створення музейних програм, видання навчально-методичних посібників, розроблення методичних рекомендацій у контексті формування в учнів патріотичних почуттів.

1.3. Патріотичне виховання засобами музейної педагогіки: аналіз програм та підручників для початкової школи

Із початком ХХ ст. сучасні науковці виокремлюють два періоди становлення музеїв в Україні: радянський та період незалежної України. *Радянський період* пов'язаний зі встановленням радянської влади, коли у 1919 – 1920 рр. майже всі музеї в Україні були націоналізовані і включені до мережі державних музеїв республіканського або місцевого значення з передачею конфіскованих приватних збірок, майна церков та монастирів [255]. У цей час музеї виконували різні функції – від навчально-предметного кабінету до міжміських виставок наочності з метою використання краєзнавчого принципу викладання навчальних предметів у школах.

Під час Другої світової війни історико-культурна спадщина України зазнала величезних збитків, оскільки чимало пам'яток було знищено повністю або вивезено під час евакуації до Німеччини, Румунії, Росії. Однак війна загальмувала, але не припинила процесу розвитку музеїв, тому, як стверджують Л. Гайда [59], В. Петранівський [284], М. Рутинський, О. Стецюк [311], повоєнний період вирізнявся активним розвитком радянського музеєзнавства теоретично та практично.

Оскільки у другій половині 1944 р. розпочалася реевакуація музейних експонатів створенням нових експозицій, низці музеїв надано статус

державних та громадських музеїв України. На початок 1950-х рр. в УРСР відновлено роботу 114 державних музеїв, на обліку яких було понад 1,5 млн. пам'яток [204]. У цей період створювалися нові історичні, краєзнавчі, літературно-меморіальні музеї : Музей-садиба Івана Франка в селі Нагуєвичі (Львівщина) (1946 р.), Музей-садиба Лесі Українки (Волинь) (1949 р.) та ін.

На переконання сучасних науковців, 1960 –1970-і рр. ХХ ст. є періодом «музейного піднесення», позаяк для цього періоду характерний тісний зв'язок з туристсько-краєзнавчими експедиціями піонерів як школярів. Однак ці музеї при закладах освіти сприяли пропаганді марксистсько-ленінської теоретичної спадщини, вихованню учнів в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, їх громадсько-політичної активності; акцентовано на необхідності створення та функціонування в навчальних закладах музеїв Леніна, революційної та трудової слави [204].

Отже, музей у цей період став потужним ідеологічним додатком, одним із механізмів втілення в життя політики комуністичної партії та радянського уряду. Про це свідчать і проаналізовані нами підручники, якими користувалися учні початкової школи у другій половині ХХ ст. до створення незалежної України [53].

Дослідивши відповідну літературу, ми можемо стверджувати, що підручники для початкової школи порівняно з підручниками, виданими до незалежності України, були ідеологізованими, заполітизованими, заангажованими ідеями комуністичної партії; твори, вміщені в них, формували любов до Вітчизни як єдиної країни Рад, що входила до Союзу Радянських Соціалістичних Республік зі столицею Москвою. На виховання таких патріотичних почуттів учнів початкової школи були розроблені та укладені читанки, видані упродовж 1958–1991 рр. з метою суттєвого вдосконалення підручників для початкової школи Радянської України. Зокрема, беремо до уваги читанки таких вітчизняних авторів, як Л. К. Балацької, Т. Ю. Горбунцової, М. М. Миронова [7; 8; 9],

Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко, С. С. Ткаченко, Н. Й. Волошин [324; 325; 326; 327; 328], М. А. Білецької, В. В. Стасенко [29] та ін. [96].

Наприклад, аналізуючи підручники з читання, затверджені Міністерством освіти УРСР 1988 р., Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко (частина 1), ми детально зупиняємося на аналізі таких розділів: 1 розділ – «Життя цікаве і щасливе подарувала школа вам» (24 твори); 2 розділ – «Осінь щедра осінь золотава» (15 творів); 3 розділ – «У колі рідної сім'ї» (27 творів); 4 розділ – «Ми Жовтень Великий святкуєм щороку» (13 творів); 5 розділ – «Любіть свою Вітчизну, діти» (28 творів); 6 розділ – «У світі казки чарівної» (17 творів); 7 розділ – «Зима-білосніжка» (38 творів) [324]. Аналіз творів у спектрі патріотичного виховання засобами музейної педагогіки ми подаємо через розроблені нами таблиці.

Таблиця 1.4

Підручники з читання

№ з/п	Автори і назви підручників	Рік вид	Клас	Назви розділів / творів / рубрик	Головна думка твору	Ідеї патріотизму	Ел. муз. пед.
1	Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко. Читанка Ч. 1 [324]	1988	2	Стаття Л. Яхніна «Наша Москва» Вірш С. Михалкова без назви Вірш М. Рильського Вірш «Пісня про Київ»	Москва є найголовнішим містом СРСР (С.97) Ми бачим місто Петроград, В жовтневий славний час. В цю ніч на бій за владу Рад Повстав робочий клас. З червоним прапором полки Ішли в ту славу ніч Поперед всіх більшовики, Що їх послав Ілліч (С. 82) Найбільше щастя в світі – жити у молодій Країні Рад (С.97) З великою Москвою один у нього (автор – Київ) шлях Хай Києву-герою дзвенить хвала в піснях (С.100)	Виховання любові до Вітчизни як єдиної країни Рад зі столицею Москвою Ідея будівництва комунізму	-
2	Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко. Читанка Ч. 1 [326]	1989	3	А. Костецький «Батьківщи	Жити в ім'я «революції, миру і Леніна» (С.94)		-

				на» С. Михалкова та Г. Ель- Регістана (переклад М. Бажана)	Партія Леніна – сила народная», і люди, співаючи гімн, повинні давати «клятву любити радянську країну, трудитися для спільного щастя своєї Батьківщини» (С. 105)	Клятва любити радянську країну, трудитися для спільного щастя своєї Батьківщини	
3	Л. К. Балацька Т. Ю. Горбунцова, М. М. Миронов Читанка [8]	1978	3	Вірш «Москва»	Про створення мавзолею Леніна (С. 56)		-

Як бачимо, в аналізованих підручниках поняття *патріотизму* є нерозривно пов'язане з ідеєю будівництва комунізму, тому «радянські люди під керівництвом партії комуністів добре трудяться, будують нове, щасливе життя» («Країна, в якій ми живемо») [324, с. 95]. Надзвичайно ускладненим та з недоступним матеріалом для дітей 7 – 10 років видавалися і підручники з природознавства.

Як засвідчують наукові джерела, в Україні проблеми оновлення змісту початкової школи досліджували відомі методисти, співробітники лабораторії початкового навчання М. М. Скаткін [323], Н. С. Коваль, Л. К. Нарочна [151; 153; 154; 155], Л. К. Нарочна, А. М. Низова, В. О. Онищук [234; 235; 236] та ін. У зв'язку з тим, що ми здійснюємо аналіз підручників у контексті патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки, акцентуємо увагу на понятійному апараті, пов'язаному з музейною педагогікою.

Таблиця 1.5

Підручники з природознавства

№ з/п	Автори і назви підручників	Рік вид.	Клас	Назви розділів / творів	Цитата
1	М. М. Скаткін Природознавство [323]	1979	4	Розділ «Гірські породи і мінерали»; текст Текст «У мінеральному музеї»	«Понад 200 років тому великий учений М. В. Ломоносов звернувся до усіх жителів Росії з проханням збирати і надсилати йому різні камені. Ломоносов пропонував залучити до цієї справи і дітей, які можуть зібрати багато цікавого по берегах річок, озер та морів. Так, у Петербурзі був заснований «Мінералогічний музей». Нині музей міститься у великому приміщенні у Москві... Багато різних каменів у цьому музеї. А на стіні карта Радянського Союзу. На ній показано, як розподілені руди, солі та інші корисні копалини по всій нашій

					країні» (С.85)
2	Л. К. Нарочна В. О. Онищук Природознавство [236]	1985	3	Тема «Київ»	«На крутому березі Дніпра відкрито меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 р.»» (С. 61)
3	Н. С. Коваль, Л. К. Нарочна Природознавство [155]	1989	4	Розділ «Наша Батьківщина на глобусі у карті півкуль»; Тема «Москва»	«Це місто музеїв і театрів, бібліотек і спортивних споруд (С. 57)»

Аналіз цих підручників дає підстави стверджувати, що вони були зосереджені на оволодіння учнями вміннями працювати.

Варто зауважити, що у зв'язку із прийняттям «Основних напрямів реформи загальноосвітньої початкової школи» (1984 р.) розпочався новий етап розвитку початкової ланки освіти, що привів до видання низки підручників для чотирирічної школи, які суттєво не вирізнялися від підручників трирічної школи [247].

На основі контент-аналізу матеріалу підручників на предмет патріотичного виховання засобами музейної педагогіки, які видавалися у радянський період і за якими здійснювався освітній процес молодших школярів, нами розроблені наступні таблиці, в яких чітко представлено відсоток творів, пов'язаних з музейною педагогікою:

Таблиця 1.6

Підручники з природознавства

Автор (автори) та назва підручника	Рік і місце видання, к-сть сторінок	Клас	Усього творів	Відсоток творів, пов'язаних з музейною педагогікою
Скаткін М. М. Природознавство [323]	Київ: «Радянська школа», 1979. – 142 с.	4	100	1
Нарочна Л. К., Низова А. М. Природознавство [235]	Київ: «Радянська школа», 1985 – 94 с.	2	40	0
Нарочна Л. К., Онищук В. О. Природознавство [236]	Київ: «Радянська школа», 1985. – 114 с.	3	49	0,9
Нарочна Л. К., Низова А. М., Онищук В. О. Природознавство [234]	Київ: «Радянська школа», 1987. – 208 с.	2	71	0
Коваль Н. С., Нарочна Л. К. Природознавство [153]	Київ: «Радянська школа», 1988. – 128 с.	3	52	0
Коваль Н. С., Нарочна Л. К. Природознавство [155]	Київ: «Радянська школа», 1989. – 127 с.	4	51	3,9

Підручники з українського читання

Автор (автори) та назва підручника	Рік і місце видання, к-сть сторінок	Клас	Усього творів	Відсоток творів, пов'язаних з муз. пед.
Балацька Л. К., Горбунцова Т. Ю., Миронов М. М. Читанка [8]	Київ: «Радянська школа», 1978. – 280 с.	3	120	0
Балацька Л. К., Горбунцова Т. Ю., Миронов М. М. Читанка [9]	Київ: «Радянська школа», 1980. – 272 с.	3	127	0,8
Скрипченко Н. Ф., Ткаченко Н. С., Горбунцова Т. Ю. Читанка [325]	Київ: «Радянська школа», 1982. – 238 с.	2	171	0
Білецька М. А., Стасенко В. В. Читанка [29]	Київ: «Радянська школа», 1987. – 286 с.	3	145	0
Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я. Читанка [324]	Київ: «Радянська школа», 1988. – 192 с.	2	162	0
Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., Волошин Н. Й. Читанка [327]	Київ: «Радянська школа», 1989. – 350 с.	4	166	0
Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я. Читанка [326]	Київ: «Радянська школа», 1989. – 144 с.	3	84	0

Як бачимо, творів у підручниках з природознавства та читання, виданих у радянський період і пов'язаних із музейною педагогікою, є дуже мало або зовсім їх нема. Це свідчить про те, що молодші школярі були дуже мало обізнані з інформацією, пов'язаною з музеями, тим паче її формами та методами навчання в цих закладах.

Отже, наше дослідження дає підстави узагальнити, що зміст освіти в початкових школах Радянської України в 1958–1991 рр. був багатокomпонентним та визначався через систему знань, умінь і навичок, а зміст підручників, виданих для початкової школи у другій половині ХХ ст. до створення незалежності України, – недостатньо насиченим творами, пов'язаними із категоріями та поняттями музейної педагогіки. Звідси робимо висновок, що в цей період мало уваги приділялося формам, методам освітнього процесу з опертям на музейну педагогіку.

Аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури засвідчує, що початкова школа в *часи незалежної України* має достатню кількість підручників, які укладені відповідно до навчальних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України згідно з розробленими Державними стандартами початкової освіти [83; 84]. Оскільки дослідження

проходить у західному регіоні України, нами також детально проаналізовано і Типові освітні програми закладів загальної середньої освіти I ступеня «Нова українська школа» та альтернативні освітні програми – «Росток» [260], «На крилах успіху» [259], науково-педагогічний проект «Інтелект України» [237], що дозволяє стверджувати той факт, що їх зміст зосереджений на використанні елементів музейної педагогіки, так як Нова українська школа спрямована на зменшення теоретичного матеріалу та збільшення уваги на творчість, активність учнів початкової школи, які можна досягти в музейному середовищі. Щоб з'ясувати насиченість матеріалу понятійним апаратом, пов'язаним зі змістом, формами, методами та методичними прийомами музейної педагогіки, ми проаналізували низку підручників та угрупували їх за гуманітарно-економічним та природничо-математичним циклами і відобразили у статті [52].

Таблиця 1.8

Підручники з навчання грамоти, української мови, читання та позакласного читання

№	Автори і назви підручників	Рік вид.	Клас	Назви розділів / творів / тем	Форми, методи, методичні прийоми та елементи пед. технологій муз. пед.
1	Д. В. Луцик, М. М. Проць, А. С. Савшак Буквар [190]	1998	1	-	Відсутність елементів музейної педагогіки
2	Л. О. Варзацька, Н. М. Дика, Н. В. Паціра, Л. А. Свінцова Рідна мова й мовлення [37]	1997	2	Тема «Слова ввічливо-сті» Тема «Пейзажна лірика»	<u>Методичний прийом</u> : розгляд малюнків про колекції метеликів у музеї та складання діалогів; розгляд фотоілюстрацій та складання розповіді про те, як потрібно поводитися у громадських місцях – музеях (С. 9). <u>Форми проведення</u> : відвідання музею видатної української художниці Марії Приймаченко; ознайомлення з її творами. <u>Методичний прийом</u> : написання замітки про цікаву екскурсію до музею.
3	В.О.Науменко Літературне читання. Українська мова [241]	2015	4	Повість –казка	Ознайомлення з Віктором Близнецем як автора повісті-казки «про хранителя музею», «колекціонера світлячків» (С. 145)
4	М. І. Зоряна, Н. І. Богданець-Білоskalенко Літературне читання [115]	2015	4	Вивчення творів Шевченка «Поетична сторінка»	<u>Форма проведення</u> – поїздка у місто Канів; екскурсія з відвіданням виставок і музеїв поета (С. 41).
5	М. Р. Івасько,	2001	4	Твори	Ознайомлення зі створенням першого в Україні

	С. С. Коструба, Т. М. Коструба Перлина [117]			народознавчого характеру	і єдиного в світі музею «Писанки» у м. Коломиї на Івано-Франківщині, у якому в 1992 р. відбувся Перший всесвітній конкурс писанкарів. (С. 121) Ознайомлення із меморіальним музеєм видатного українського митця, збирача народних скарбів Іваном Гончарем, який розташований на Подніпров'ї Черкаської області, в якому знаходяться «справжні вишиті сорочки і кептарики, сардаки і гумарки, плаhti і пояси, народні картини з козаком Мамаєм і глиняні тарілки та горщики» (С.127).

Акцентуємо увагу і на тому, що нами опрацьовані підручники з музичного та образотворчого мистецтва, які характеризуються незначною кількістю творів, пов'язаних з музейною педагогікою.

Таблиця 1.9

Підручники з музичного мистецтва та образотворчого мистецтва

№ з/п	Автори і назви підручників	Рік вид.	Клас	Назви розділів / творів / тем	Форми, методи, методичні прийоми та елементи педагогічних технологій муз. пед.
1.	Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Н.В.Очеретяна, О.М.Колотило Мистецтво [201]	2015	4	Тема 6. «Нескінченний рух в природі»	<u>Форми роботи</u> : виконання ескізу для розпису декоративної тарелі з метою прикрашення інтер'єру школи, лялькового театру та кінотеатру (С. 27)
2	О. Калініченко, В. Сергієнко Образотворче мистецтво [122]	2012	1	Тема 35. «Готуємо художню виставку»	<u>Форми роботи</u> : підготовка малюнків для шкільної виставки як підґрунтя для створення міні-музеїв (музеїв при школі) (С. 140)
3	Л. С. Аристова, В. В. Сергієнко Музичне мистецтво [2]	2013	1	Відсутність текстів про зв'язок музейною педагогікою	-

Отже, як бачимо, у підручниках цього циклу передбачено загальнокультурний розвиток учнів початкової школи та підготовку їхньої діяльності в українському соціумі в контексті музейної педагогіки.

Проаналізувавши підручники *природничо-математичного циклу*, можемо стверджувати, що з народженням незалежної України учні почали вивчати інтегрований курс «Я і Україна», який реалізовував галузь «Людина і світ» Державного стандарту початкової загальної освіти [83].

У змісті підручників з природознавства автори пропонують інноваційні методики, зокрема проектну, групову та творчу технології, які доцільно

втілювати в сучасній школі засобами музейної педагогіки. З огляду на це детальніше зупинимося на низці підручників цього циклу.

Таблиця 1.10

Підручники природничо-математичного циклу

№ з/п	Автори і назви підручників	Рік видання	Клас	Назви розділів / творів / тем	Форми, методи, методичні прийоми та елементи пед. технологій муз. пед.
1	Н. М. Бібік, Н. С. Коваль. Я і Україна. Віконечко [26; 27]	2002 2007	1	Теми «Чемним треба бути всюди», «У музеї»	Ознайомлення з інформацією про те, що в музеях влаштовують виставки картин, посуду, одягу, різноманітних машин тощо. Ознайомлення з правилами поведінки в музеях (С. 39). <u>Методичні прийоми</u> : народні чи рухливі ігри, наприклад «Хто назве найбільше чарівних слів» (С. 40).
2	Н. М. Бібік, Н. С. Коваль Я і Україна [28]	2002	2	Тема «Як поводити себе у громадських місцях»	Ознайомлення учнів з культурною спадщиною українського народу; <u>форми роботи</u> : створення із вчителем шкільного музею; проведення змагань, хто більше назве пам'ятників видатним людям, храмів, споруд, театрів тощо; обговорення в класі, яких правил потрібно дотримуватися в музеї (С.76)
3	Байбара Т. М., Н. М. Бібік Я і Україна [4]	2005	3	Тема «Музеї» Тема «Славетні українці» Тема «Господарська діяльність людей у деяких містах»	Ознайомлення з поняттям «музей», у якому «збирають, вивчають, зберігають пам'ятки культури, різноманітні колекції та старовинні речі»; ознайомлення з інформацією про створення музеїв, зокрема природничого музею (м. Київ), аптеки-музею (м. Львів), музею Сергія Корольова (м. Житомир) (С. 59). Ознайомлення зі створенням меморіального музею основоположника української класичної музики – Миколи Лисинка (С. 72) <u>Елементи інноваційної методики</u> – технології організації групової форми навчальної діяльності шляхом зацікавлення молодших школярів різними завданнями у групах (С. 70)
4	В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, О. Г. Ільченко. Я і Україна. Довкілля [119]	2003	3	Культурна спадщина українського народу	Ознайомлення учнів зі зразком музею просто неба – Нікітським ботанічним садом, у якому росте 175 тисяч різних рослин, зібраних з усіх куточків земної кулі, заснованим 1812 р. російським ученим Х. Стевенем (С. 126).
5	В. Р. Ільченко, К. Ж. Гуз, Т. В. Водолазська, О. Г. Ільченко Я і Україна. Довкілля [120]	2004	4	Культурна спадщина українського народу	Ознайомлення з культурною спадщиною українського народу – пам'ятками історії матеріальної та духовної культури нації – у музеях України (С. 64); Ознайомлення з пам'ятками історії рідного краю : «Уманським дивом» – Софіївкою як своєрідним музеєм під відкритим небом, головною скарбницею давньоруської культури Софіївським собором – «Всесвітньо відомим музеєм», яку створив свого часу Ярослав Мудрий і яка досі є «невичерпним джерелом знань про далеке минуле нашого народу» (С.69-70)

6	Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак Природознавство [70]	2012	1	Розділ «Моя країна – Україна»; Сторінка дослідника «Мій рідний край» Сторінка дослідника «Омріяна мандрівка країною»	Ознайомлення про те, що «на весь світ Київ відомий пам'ятками культури, музеями, театрами» (С. 68); <u>Форма проведення</u> – у вільний день відвідування пам'яток природи, архітектури або історії свого населеного пункту (С. 69) <u>Форма навчання</u> – подання інформації про музеї (С. 70)
7	Т. Г. Гільберг, Т. В. Сак Природознавство [72]	2014	3	Заповідники. Ботанічні сади	Ознайомлення із заповідником Асканією Новою та Центральним ботанічним садом Михайла Грушка НАН (м. Київ) (С.134 - 136)
8	І. В. Грущинська Природознавство [76]	2012	1	Рубрика «Поміркуй і покажи»	<u>Форма проведення</u> - демонстрація народних скарбів своїм гостям у рідному краї (С. 94)
9	І. В. Грущинська Природознавство [77]	2013	3	Тема «Гірські породи. Грунти»	<u>Форма проведення</u> – розгляд світлин гірських порід із Музею коштовного та декоративного каміння в м. Володарську-Волинську на Житомирщині. Ознайомлення з понятійним апаратом, пов'язаним із музеями живої природи на свіжому повітрі, які називають «ботанічними садами», зокрема ботанічним садом у Києві та Нікітським ботанічним садом у Криму. Підготовка розповіді про один із таких заповідників (С. 136) Ознайомлення з поняттям «заповідники», що є «своєрідними історичними музеями», що оберігають спокій та недоторканість природи (С. 126).
10	Ф. М. Рівкінд, Л. В. Оляницька Математика [302]	2012		Розділ 3 «Нумерація чисел від 11 до 20»	Ознайомлення з умовами задач, зміст яких торкається порушеної проблеми, наприклад : «Народні майстрині оздобили 10 українських костюмів. З них 7 костюмів – для дівчат. Скільки костюмів для хлопців оздобили майстрині?» (С. 76); «На виставці гончарного мистецтва у музеї українського побуту діти придбали 2 маленьких глечики, 3 горнятка і 4 розфарбованих півники. Скільки всього сувенірів придбали діти?» (С. 86)
11	А. М. Заїка, С. С. Тарнавська Математика [106]	2012	1	-	Відсутність текстів щодо засвідчення про музейну педагогіку

Отже, як бачимо зміст підручників природничо-математичного циклу є багатим на елементи музейної педагогіки.

Таблиця 1.11

Підручники суспільствознавчого та здоров'язберезувального циклу

№ з/п	Автори і назви підручників	Рік видання	Клас	Назви розділів / творів / тем	Форми, методи, методичні прийоми та елементи пед. технологій муз. пед.
1	Н. М. Бібік Я у світі [24]	2013	3		Ознайомлення із поняттями «суспільство», «людське суспільство» як одна велика спільнота.

				Тема «Винаходи людства»	Ознайомлення з поняттям музеї «як закладом культури, працівники якого збирають, вивчають, зберігають і показують витвори мистецтва або предмети, що розповідають про минуле, природу та життя людей», який «є результатом спільної праці багатьох людей, у якому дотримуються відповідних правил поведінки: уважно слухай екскурсовода, став запитання під час паузи; слідує за екскурсоводом, ходи тихо, розмовляй упівголоса; тримайся від експонатів на відстані, не торкайся їх руками» (С. 71). Вивчення правил-застережень щодо недоторканості експонатів, які містяться в музеї (С.73)
2	О. В. Тагліна, Г. Ж. Іванова Я у світі [346]	2013	3	Тема «Правила культурної поведінки»	Ознайомлення з поняттям «музеї» як «закладом культури, працівники якого збирають, вивчають, зберігають і показують витвори мистецтва або предмети, що розповідають про минуле, природу та життя людей. Усі музеї є результатом спільної праці багатьох людей. Треба поважати цю працю, дотримуючись правил поведінки в музеях. У кожному музеї свої правила. Про них нагадують екскурсоводи й попереджають спеціальні знаки» (С.71). Ознайомлення з правилами поведінки в музеї : «Уважно слухай екскурсовода. Став запитання під час паузи. •Слідує за екскурсоводом, ходи тихо, розмовляй упівголоса. •Тримайся від експонатів на відстані, не торкайся їх руками. •Якщо в музеї є спеціальні правила (наприклад, можна торкатися експонатів), то екскурсовод неодмінно сповістить про це» (С. 72).
3	О. В. Тагліна, Г. Ж. Іванова Я у світі [347]	2015	4	Тема 5 «Можливості людини» Тема б «Досягнення успіху» Тема «Усім світом охороняємо природу» Тема «Усім світом охороняємо природні багатства»	Ознайомлення з музеями : музеєм Галини Уланової – шанувальниці балету – «єдиної балерини, якій за життя поставили пам'ятники в Санкт-Петербурзі та в Стокгольмі» (С. 23 - 24). Ознайомлення з музеєм філософа-мудреця Конфуція, на честь якого в Китаї побудовано кілька храмів (С. 27 - 28). Ознайомлення з біосферним заповідником Асканія Нова (Україна) і заповідником Масай Мара (Кенія) (С. 121). Ознайомлення зі Всесвітнім Днем заповідника (С.126)
4	Н. Н. Бібік Я у світі [25]	2015	4	Тема «Гурбота кожного про історичну та культурну спадщину» Тема «Подорожжю Містом Майстрів» Тема «Культурна	Ознайомлення з нормативно-правовою базою, культурною спадщиною, яка охороняється законом і представлена в статті 54 Конституції України (С.86). Виконання творчих завдань : пошук культурних скарбів, дослідження історії видатних людей, проведення виставок-малюнків із улюбленими творами відомих майстрів слова, організація конкурсів власних творів про Україну. <u>Форми роботи</u> - парна робота : учні складають відповідні правила у парах (С. 37; 45). Збір цікавої інформації з книжок, телепередач, подорожей з метою поглиблення знань про

				спадщина народу» Тема «Україні, які вдосконалили світ» Тема «Різдвяні свята»; текст «Маєток Святого Миколая»	культурну спадщину народу (125). Ознайомлення із Музеєм Авіації та космонавтики, який створений на честь Юрія Васильовича Кондратюка (м. Полтава) (С. 133 - 134). Опрацювання тексту про Маєток Святого Миколая, «розташований в одному з куточків українських Карпат Косівщини», що на Івано-Франківщині, в будинку якого працює пошта Чудотворця, куди надходять листи від дітвори з усіх куточків України : Святому Миколаю, м. Косів, вул. Дружби, 84, Івано-Франківська область, 78600 або на сайті http://mykola.if.ua/sendletter/ . Ознайомлення із музеєм-маєтком Святого Миколая, який охороняють різноманітні казкові герої, зроблені майстрами-умільцями (С. 150-151)
5	І. Д. Бех, Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко С. В. Страшко Основи здоров'я [17]	2012	1	Корисні поради	Опрацювання корисних порад, яких потрібно дотримуватися під час здійснення активного та пасивного відпочинку в громадських місцях, зокрема у музеях : «навчайся гарних манер»; «якщо ти хлопчик, учись поводитись як справжній лицар»; «якщо ти дівчинка, учись поводитись як маленька пані» (С. 11; 63).

Отже, як бачимо, у змісті проаналізованих підручників, виданих для учнів початкової школи у період незалежної України, є матеріал, пов'язаний із музейною педагогікою, який допомагає виокремити форми, методи та методичні прийоми для здійснення патріотичного виховання молодших школярів.

Висновки до першого розділу

Проаналізовано стан дослідження проблеми патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки, розробленої на державно-програмному, концептуальному та практичному рівнях. Доведено, що молодший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості з метою формування в дитини уявлення про малу і велику Батьківщину.

Досліджено три різновиди патріотизму: етнічний, територіальний, державний та відповідно до них подано ієрархію цінностей : людина – родина – громада – нація (державна) – людство. Відзначено, що поняття «патріотизм» розглядається як сукупність цінностей – гідність, гордість, справедливість, працелюбність, відповідальність. Виокреслено важливі чинники виховання патріотизму: громадянська свідомість, засоби масової інформації, література і мистецтво, релігія і церква, освітні заклади та

заклади позашкільної освіти. До засобів патріотичного виховання науковцями віднесено рідну мову, рідну природу, українську культурно-духовну спадщину. Узагальнено дефініцію багатоаспектного поняття «патріотизм» з філософської, політичної, психолого-педагогічної, соціологічної та етичної точок зору як фундаментально духовно-моральну якість, світоглядну і психологічну характеристику особистості, духовно-моральний принцип. Важливою цінністю української національної культури з метою її використання у патріотичному вихованні учнів початкової школи виступає музеєзнавство.

Нами інтегровано поняття патріотичного виховання із поняттям музейної педагогіки. Виокремлено два періоди із початку 20 ст. – радянський та незалежної України, у кожному з яких громадські музеї та музеї при закладах освіти виконували свої функції, які проаналізовані у підручниках для початкової школи, виданих в радянський час та незалежної України.

Досліджено, що сучасний період розвитку музейної справи ознаменувався тенденцією переходу до концепції нової музеології шляхом впровадження інноваційних ідей музеєфікації та методом заснування музеїв нового типу: музеїв-заповідників, екомuzeїв, віртуальних музеїв, що репрезентують світові історико-культурну спадщину України. Розмежовано поняття «громадський музей» та «музей при навчальних закладах», а також подано авторське визначення *«патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»*, виокреслено переваги освітнього процесу початкової школи із використанням музейної педагогіки, зокрема її форм, методів, методичних прийомів та елементів педагогічних технологій.

Отже, музейну педагогіку на сьогоднішній день ми розглядаємо як інноваційну педагогічну технологію в системі початкової освіти шляхом створення музейних програм, видання навчально-методичних посібників, розробки методичних рекомендацій задля виховання в учнів позитивних рис, почуття любові до свого народу, рідної природи, історично-культурної спадщини.

РОЗДІЛ 2.

ЗМІСТ ТА ЗАВДАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Експериментальне дослідження проводилося протягом 2016–2018 років і охоплювало три етапи науково-педагогічного пошуку: перший – пошуково-теоретичний (2016–2017 рр.); другий – експериментальний (2017–2018 рр.); третій – підсумковий (2018 рр.).

На пошуково-теоретичному етапі експериментального дослідження вивчено психологічну, педагогічну, культурологічну, філософську літературу; визначено та конкретизовано об'єкт, предмет дослідження, розроблено завдання.

Експериментальний етап дослідження складався з констатувального, формувального та контрольного підетапів. Констатувальний підетап експериментального дослідження був спрямований на вивчення стану патріотичного виховання молодших школярів у педагогічній практиці початкової школи. На цьому підетапі виокремлено та обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості патріотичної вихованості молодших школярів; проведено діагностичне дослідження, здійснено кількісний та якісний аналіз отриманих результатів та визначено вихідні рівні сформованості патріотичної вихованості молодших школярів у сучасній школі. Формувальний підетап передбачав апробацію окреслених організаційно-педагогічних умов експериментальної моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки. Метою контрольного підетапу було визначення рівнів патріотичної вихованості молодших школярів після впровадження експериментальної моделі у практику роботи початкової школи.

На підсумковому етапі експериментального дослідження здійснено порівняльний аналіз кількісних та якісних результатів констатувального та контрольного етапів, сформульовано висновки.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі середніх загальноосвітніх шкіл № 1, 2, 4 м. Дрогобича Львівської області. На різних етапах дослідження в експериментальній роботі брали участь 354 учні початкових класів, 28 педагогів.

2.1. Критерії оцінки та показники рівнів патріотичної вихованості молодших школярів

Процес патріотичного виховання передбачає формування певних ознак, характеристик, якостей, рівень яких визначає патріотичну вихованість молодших школярів. З метою визначення критеріїв та показників патріотичної вихованості молодших школярів вважаємо за необхідне звернутися до теоретико-прикладних аспектів патріотичного виховання учнів цієї вікової категорії, які на сучасному етапі стали предметом дослідження таких вітчизняних учених, як С. Долецька [95], Ю. Зубцова [116], М. Качур [142], О. Коркішко [169], Н. Михальченко [211] та ін.

У низці досліджень представлено характеристику патріотичної вихованості молодших школярів. Так, О. Коркішко структурує патріотизм через ставлення особистості: до себе (національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність); до людей (толерантність, національний такт, милосердя, благородство, справедливість, гостинність, відкритість, щедрість, готовність допомогти; усвідомлення своєї належності до українського народу як його представника; відповідальність перед своєю нацією); до Батьківщини (віра, надія, любов, громадянська відповідальність, вірність, готовність стати на захист, бажання працювати для розвитку країни, підносити її міжнародний авторитет, повага до Конституції та законів держави; гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільна активність та ініціативність); до національних цінностей (володіння українською мовою, бажання й потреба в накопиченні, збереженні та передачі родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів;

дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі) [169, с. 10]. Відповідно до цього дослідниця визначає критерії патріотичної вихованості учнів молодших класів та уналежнює їх до трьох розділів: I. Родинний (чемне ставлення до батьків, старших у сім'ї, вчителів, ветеранів війни; пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження могил та пам'ятників, догляд за ними; пошана та дотримання народних і релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят). II. Соціальний (інтерес до історії рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків; дбайливе ставлення до національних багатств рідної природи, до праці батьків та українського народу; вміння проявляти волю, доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності тощо). III. Державний (пошана до національних і державних символів (Прапора, Герба, Гімну); любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови; громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну) [169, с. 13].

С. Долецька критеріями (показниками) рівня патріотичної вихованості молодших школярів вважає: інформаційно-когнітивний (знання свого коріння; історії свого міста, краю; знання національних і державних традицій України); емоційно-чуттєвий (інтерес до пізнання історії своєї сім'ї, міста, краю; пошана до історичного минулого країни); мотиваційно-поведінковий (готовність до участі в діяльності краєзнавчого характеру; прояв відповідальності за свою домівку, місто, країну; прагнення до участі в суспільно корисній діяльності) [95, с. 17].

М. Качур доповнює структуру патріотичної вихованості учнів початкової школи етноідентифікаційним та полікультурним критеріями. Дослідниця акцентує на тому, що людина усвідомлює власну причетність до українського етносу, національної духовної спадщини, національної культури, стає

свідомим носієм цієї культури, свідомим її патріотом через механізм духовного привласнення етнокультурних цінностей та творчу самореалізацію в соціокультурному середовищі рідного краю [142, с. 64]. Включення полікультурного критерію до структури патріотичної вихованості зумовлене тим, що шлях до пізнання власної національної самобутності стає ефективнішим на тлі ознайомлення з багатокультурністю світу. Толерантне ставлення до традицій, звичаїв і мистецтва інших народів допомагає молодій людині чіткіше усвідомлювати та відчувати свою причетність до певного етносу [142, с. 65–66].

Д. Ведмеденко критеріями сформованості національно-культурної самосвідомості школяра вважає: ступінь самоцінного ставлення до української мови й інших національних цінностей; ступінь активності в утвердженні цінностей української культури в різних видах діяльності. Показниками активності учнів в утвердженні цінностей української культури в різних видах діяльності є: наявність фактів утвердження дитиною в родинному колі та школі значущості національної культури для розвитку особистості та суспільства; систематичність та самостійність у створенні різних продуктів творчості в сфері національного мистецтва за власним бажанням; стійкість громадянської позиції в різних ситуаціях [44, с. 40].

Означені теоретичні підходи науковців слугували в нашому дослідженні підґрунтям для визначення структурних компонентів патріотичної вихованості молодших школярів.

Структуруючи патріотичну вихованість молодших школярів, ми опиралися на те, що:

– патріотизм є безумовним і високосмисловим почуттям-цінністю, активним й дієвим почуттям належності до своєї державно-територіальної Вітчизни, органічної включеності в її соціально-політичну структуру, відданість і любов до неї [20];

– основою патріотизму особистості є усвідомлення національної самобутності, пов'язаної з розумінням особистістю власної причетності до

долі України. Первинного стану патріотизму особистість набуває спонтанно, під впливом природновідповідних факторів у гармонійній єдності з культурно-освітніми, що формують базову психологічну прихильність особистості до своєї нації, залучають до її духовних скарбів [21];

– патріотичне самоусвідомлення починається з вирізнення себе як представника певного етносу, краю, країни (національні самопочуття), потім завдяки рефлексії відбувається усвідомлення себе як носія якостей патріота рідної землі (становлення образу «Я – патріот»), нарешті (за допомогою вправлення) – завдяки сформованості внутрішньо активної позиції утвердження себе в розгортанні патріотично спрямованих дій і вчинків [142, с. 59];

– в молодшому шкільному віці закладається фундамент національної самосвідомості, яка є основою, ядром національної свідомості, її активним началом. Національна самосвідомість – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку [198, с. 28–29];

– коли патріотизм як неодмінна соціальна якість людини проходить крізь її раціонально-логічну та емоційно-ціннісну структури, він стає невідчуженим від неї [318, с. 246];

Об'єктивне виявлення рівнів патріотичної вихованості молодших школярів, на нашу думку, детермінує виокремлення трьох складників: пізнавально-когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового.

Передусім відзначимо важливість *пізнавально-когнітивного компонента* у структурі патріотичної вихованості. Він розкривається через знання історичних, культурних, географічних особливостей сім'ї, рідного краю, Батьківщини в цілому. Тому, чим більше дитина знає про державу, про ключові події історії краю, про народну культуру і звичаї, тим краще вона

усвідомлює себе як представника певної національно-етнічної спільноти, як громадянина країни.

Критерієм оцінки рівня пізнавально-когнітивного компонента патріотичної вихованості молодших школярів слугує *сформованість патріотичних знань* із такими **показниками**: 1) знання родоводу; 2) знання про малу та велику Батьківщину; 3) розуміння елементарних понять патріотичного змісту.

Наступним у структурі патріотичної вихованості ми виділили **емоційно-ціннісний компонент**. Він обумовлений сформованістю когнітивно-пізнавального компонента, адже лише усвідомивши себе в контексті поняття народу, Батьківщини, держави, особистість відчує відповідне емоційне переживання цих атрибутів, вони стануть значущими для неї [12, с. 4]. Водночас саме емоційне переживання учнями знань про звичаї, творчість народу, мову забезпечує їх засвоєння.

Ціннісні орієнтації є важливим елементом світогляду особистості, її ставлення до світу. З огляду на вікові особливості молодших школярів оцінювати рівень сформованості національних цінностей, зокрема й свободи, патріотизму, національної гідності, відданості, передчасно. На рівні понять названі якості в молодших школярів ще не формуються, але діти цього віку вже мають певні уявлення щодо наявності багатьох з них, особливо доброти, чуйності, уваги, чесності, працелюбності, повага і любові до батьків, родини, любові до рідного краю, до свого народу, гордості за їхнє минуле й сьогодення.

Патріотичні почуття (любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи; до рідного слова та державної мови, побуту, традицій) відіграють у житті молодшого школяра роль внутрішнього стимулятора, який є найкращим і найсильнішим двигуном його патріотичного ствердження на основі природного потягу до родини, рідного міста, краю, країни [321]. Усвідомлення національних цінностей відбувається поетапно під час

формування ціннісного ставлення до себе, до людей, до довкілля, до Батьківщини.

Критерієм оцінки рівня емоційно-ціннісного компонента патріотичної вихованості молодших школярів є *вираженість патріотичних почуттів та ціннісного сприйняття рідного краю, держави, ознак нації з такими показниками*: 1) патріотичні почуття до малої Батьківщини; 2) ціннісні орієнтації молодших школярів; 3) ставлення до рідного краю, країни, народу.

Патріотизм – це глибоко людське почуття. Однак набуває вищого сенсу лише тоді, коли стає не замкненим лише у внутрішньому світі особистості, а діяльним, тобто пориванням до зовнішнього втілення, вчинку, патріотичної поведінки. Саме вчинкові втілення почуття патріотизму є справжнім показником його розвитку в окремої особистості [15, с. 30]. Це обумовлює виокремлення в структурі патріотичної вихованості *поведінкового компоненту*.

У Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді [22] вказано, що основними рисами патріотизму є активність і дієвість, яка реалізується свідомою громадянською позицією, спрямованістю соціальної поведінки та вчинків на користь держави, визнанні як пріоритету суспільних і державних інтересів над особистими.

Формування патріотичної поведінки є вищим етапом патріотичного виховання, якому передують етапи оволодіння патріотичними знаннями, зародження патріотичних почуттів, переконань, патріотичної свідомості. Як зазначено вище, патріотична свідомість та патріотичні почуття в дітей молодшого шкільного віку є на початковій стадії розвитку, тому можливості для вияву патріотичної поведінки молодших школярів не великі. Передчасно очікувати в цьому віці свідомої патріотичної діяльності, «дорослих» форм прояву любові до Батьківщини. Патріотизм молодших школярів виявляється в сумлінності й відповідальності, у турботі про молодших, у допомозі старшим, бережному ставленні до природи, своєї домівки, вулиці, міста, в участі у культуротворчій та суспільно корисній діяльності.

Критерієм оцінки рівня поведінкового компонента патріотичної вихованості молодших школярів ми виділили *прояв патріотичної поведінки* із *показниками*: 1) патріотичні прагнення та мотиви; 2) активність у суспільно корисній праці, культуротворчій діяльності; 3) прояв патріотичних рис у діях та вчинках.

Отже, патріотична вихованість молодших школярів – це сформованість пізнавально-когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Ступінь сформованості структурних компонентів, а також прояв критеріїв (патріотичних знань; патріотичних почуттів; поведінкової активності у відповідному віці) визначають рівень патріотичної вихованості молодших школярів.

Згідно з окресленою структурою ми виділили три рівні сформованості патріотичної вихованості молодших школярів і оцінили їх так:

Високий рівень характеризується повнотою знань про родинні зв'язки, про історію, культуру міста, країни, доступних дітям молодшого шкільного віку. Учні орієнтуються у родовідних лініях до третього покоління, розуміють символіку міста, мають знання про певні історичні події, про цікаві місця в Україні, орієнтуються в національних святах і традиціях, пов'язаних з ними, пояснюють основні поняття патріотичного змісту. У них сформоване стійке позитивне ставлення до рідного краю, до Батьківщини, до народу; виражене почуття прихильності, любові, інтересу до малої Батьківщини, країни; виявлене ціннісне ставлення до природи, культури та традицій. Участь у патріотично спрямованій діяльності відзначається активністю, ініціативністю, вчинки та оцінки регулюються моральними засадами.

Для *середнього рівня* характерні недостатня повнота патріотичних знань молодших школярів про сімейний родовід, історію міста, країни, народні традиції, недостатнє розуміння понять патріотичного змісту. Учні виявляють загальне позитивне ставлення до малої Батьківщини, до країни,

інтерес до історії, культури. Однак ціннісне ставлення до природи, народних традицій сформоване недостатньо. Учні обізнані із моральними нормами поведінки, але мотивація їх дотримання не стійка, патріотичні якості виявляються ситуативно. Участь у патріотично спрямованій діяльності не відзначається особливою активністю.

Низький рівень характеризується обмеженістю знань молодших школярів про членів сім'ї, про рідний край, національну історію, традиції, культуру, неточністю розуміння елементарних понять патріотичного змісту. У ставленні до малої Батьківщини простежуються прояви певного негативізму або байдужості. Національна культура, традиції, історія, почуття гордості за Батьківщину не є ціннісними і значущими. Властива інертність або відмова щодо участі у суспільно корисній праці, у заходах патріотичної спрямованості. Дії та вчинки рідко регулюються моральними засадами.

Охарактеризовані критерії та показники патріотичної вихованості молодших школярів були покладені в основу діагностики, спрямованої на виявлення належності учнів до означених рівнів за кількісними та якісними параметрами.

2.2. Стан досліджуваної проблеми у практиці роботи початкової школи

Логіка подальшого дослідження передбачала вивчення стану патріотичного виховання молодших школярів у практиці роботи початкової школи. Для досягнення цієї мети ми сформулювали такі напрями роботи:

- 1) проаналізувати практику роботи із патріотичного виховання у початковій школі;
- 2) якісно та кількісно проінтерпретувати емпіричні дані для визначення вихідного рівня патріотичної вихованості молодших школярів;
- 3) статистично перевірити достовірність результатів з метою визначення, чи є впровадження в практику роботи початкової школи засобів музейної

педагогіки ефективним чинником патріотичного виховання молодших школярів.

Формування засад патріотичного виховання стає тим пріоритетом держави, який дає змогу виплекати покоління свідомих своєї національної сутності та обов'язків громадян. Такий ідеал, однак, залежить від визначення завдань, що належать до сфери гуманітарної політики держави. Нагальною необхідністю в умовах сьогодення стає формування ідентичності, створення ціннісної опори для молодого покоління, яка б дала обґрунтування збереження своєї гідності і свободи як в індивідуальному, так і національному масштабі [31].

Це орієнтує освітній процес на визнання проблем патріотичного виховання першочерговими та невідкладними. Учитель сам має чітко усвідомлювати завдання національного розвитку, щоб орієнтувати молоде покоління на пошанування власної нації, формувати свідоме сприйняття цінностей власної території, історії, мови. Тому насамперед вважаємо за потрібне проаналізувати систему патріотичного виховання молодших школярів у практиці роботи початкової школи.

Для достовірнішого розуміння стану досліджуваної проблеми було проведено аналіз календарних планів навчальної та виховної роботи вчителів. Ми з'ясували, що формування національної свідомості, національного світосприйняття в початковій школі відбувається через навчальні предмети, різноманітні заходи виховної і позакласної роботи, провідне місце у розширенні національного світогляду у початковій школі відведено урокам української мови і літературного читання, урокам «Я у світі», урокам мистецького циклу («Образотворче мистецтво», «Трудове навчання», «Музичне виховання»), проведенню класних годин на тему: «З чого починається Батьківщина», «Україна – мій рідний дім», «Ми славних козаків нащадки», «Мальовнича Україна» тощо.

Основними завданнями патріотичного виховання є збереження і пропаганда історико-культурної спадщини українського народу, виховання

поваги до державної символіки; формування толерантного ставлення до інших народів.

Так, у класах оформлено куточки державної символіки, де учні мають змогу ознайомитися з державними символами України – Гербом, Прапором, Гімном.

Традиційними є відзначення Днів Збройних сил України, Українського козацтва, Соборності і Свободи України, Дня української писемності і мови, Шевченківських днів. З огляду на ці дати заплановано і згодом проведено різноманітні заходи: тематичні уроки та виховні години, уроки мужності, бесіди, виставки дитячої зображувальної творчості, святкові концерти, козацькі забави, зустрічі з цікавими земляками-патріотами тощо.

З метою пробудження національних почуттів молодших школярів поширюється інформація про героїчні вчинки українських військовослужбовців, учні виготовляють подарунки бійцям Об'єднаних Сил, пишуть листи-подяки, малюють малюнки, виготовляють маскувальні сітки для їх захисту.

Загалом такі заходи сприяють вихованню любові до України, закладають основу для формування засад патріотизму як почуття і як базової якості особистості.

Наступним аспектом дослідження організації патріотичного виховання в початковій школі був аналіз навчально-методичного забезпечення процесу патріотичного виховання (наявність нормативних документів, програм).

Ми виявили, що організація патріотичного виховання базується на засадах Стратегії патріотичного виховання дітей та молоді, Програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Відповідно до цих документів розроблено плани заходів, що дають змогу проводити відповідну роботу в початковій ланці освіти.

У контексті предмету нашого дослідження нас цікавило, чи звертаються педагоги в процесі освітньої роботи до засобів музейної педагогіки. Із цією метою ми провели анкетування вчителів початкових

класів (див. додаток Б). Передбачалося з'ясувати загальне ставлення педагогів до питань досліджуваної проблеми, її змісту. В анкетуванні взяли участь 28 вчителів початкових класів загальноосвітніх шкіл № 1, 2, 4 м. Дрогобича Львівської області. Анонімність забезпечувала відвертість відповідей.

Подамо результати анкетування. Аналіз відповідей на запитання «Як часто Ви організуєте для учнів екскурсію в музей?» показав, що всі з опитаних учителів організують відвідування музею, але більшість (85,7 %) роблять це дуже рідко – один раз в навчальному році.

Метою відвідин музею 67,8 % зазначили знайомство з природою рідного краю, 17,8 % – огляд виставок та чинних експозицій.

Причинами нечастих відвідин музею 25% вказало недостатність часу та надмірну завантаженість. 10,7 % не визнають освітніх можливостей музею, тому вважають достатньою одноразову оглядову екскурсію. Решта висловили небажання організувати похід в музей, збирати кошти на квитки.

У жодній зі шкіл, де проводилось дослідження, не виявилось шкільного музею. Більшість вчителів (71,4 %) не вбачають доцільності створення музею в школі. Таку позицію педагоги пояснювали скоріше наявними організаційними, матеріальними труднощами (відсутність додаткового приміщення, коштів для збору фондів, недостатнє методичне забезпечення музейно-педагогічної діяльності, незнання особливостей та принципів побудови музейно-педагогічної діяльності). Решта (28,6 %) опитаних дали схвальну відповідь.

Аналіз відповідей на запитання «Як Ви розумієте зміст музейної педагогіки?» дозволив стверджувати, що лише 42,9 % вчителів дали правильне визначення поняття «музейна педагогіка»: «передача культурного досвіду через педагогічний процес в середовищі музею», «культурний, пізнавальний розвиток засобами музею». 21,4 % респондентів пов'язують

музейну педагогіку лише з краєзнавчим музеєм («виховна діяльність педагогів в умовах краєзнавчого музею»).

Частка вчителів, що застосовують засоби музейної педагогіки в освітньому процесі, виявилась не значною, усього 14,2 % (в основному це екскурсії).

Серед методів та форм патріотичного виховання вчителі вказали проведення бесід, розповідей на патріотичну тематику, організацію заходів патріотичної спрямованості, вивчення народних традицій, зустрічі з діячами культури, майстрами народної творчості, відвідування виставок.

Усі респонденти погодилися розширити обсяг своїх знань щодо засад музейної педагогіки.

Результати анкетування показали, що вчителі недооцінюють освітні можливості музейного середовища.

Проведений аналіз стану патріотичного виховання молодших школярів у педагогічній практиці початкової школи дав підставу зробити висновки, що:

- 1) вчителі усвідомлюють важливість патріотичного виховання молодших школярів;
- 2) у практиці роботи переважають традиційні форми та методи патріотичного виховання;
- 3) вчителі виявили низьку обізнаність про зміст музейної педагогіки;
- 4) вчителі не готові до системної реалізації патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Розглянемо результати діагностування молодших школярів на констатувальному етапі дослідження. Вихідний рівень патріотичної вихованості досліджено в експериментальній групі (ЕГ), що складалась із дітей 6 – 10 років (175 осіб), та в контрольній групі (КГ) дітей 6 – 10 років (179 осіб).

Діагностику оперто на окреслену структуру патріотичної вихованості молодших школярів. Відповідно до визначених критеріїв та їх показників

підбрано методи дослідження. Ми використовували такі методи дослідження:

- опитування, бесіди, анкетування;
- метод незакінчених речень;
- метод розв'язання проблемних ситуацій;
- методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації» (адаптована для дітей молодшого шкільного віку та модифікована до предмету нашого дослідження);
- цілеспрямоване спостереження за поведінкою дітей у різних видах діяльності та ситуаціях.

Проведення опитувань, бесід, анкетування уможливило отримати інформацію про знання, уявлення, мотиви, установки молодших школярів. Опитування, бесіди проводились індивідуально. Важливим моментом у проведенні опитувань, бесід було налагодження довірливих стосунків між експериментатором та молодшим школярем.

Метод незакінчених речень сприяв виявленню емоцій, переживань та мотивів молодших школярів. Застосування методу незакінчених речень дало змогу зрозуміти, що цінують і чим цікавляться молодші школярі.

Метод розв'язання проблемних ситуацій виявляв стереотипи поведінки. Спираючись на моральні знання, правила поведінки, молодші школярі самостійного вирішували змодельовані ситуації.

Методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації» спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік спрямованості особистості і формує основу її відношення до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності.

Спостереження допомогло виявити та зафіксувати поведінкову активність, ініціативність молодших школярів в освітній діяльності патріотичної спрямованості.

Взаємодоповнюваність і різноманітність методів дослідження

детермінують можливість отримання об'єктивних і достовірних даних.

За допомогою методів ми визначили:

1) за критерієм пізнавально-когнітивного компонента: рівень обізнаності молодших школярів про сім'ю, родинне коріння, рідне місто, Батьківщину, а також розуміння елементарних понять патріотичного змісту;

2) за критерієм емоційно-ціннісного компонента: вияв емоційно-ціннісних переживань молодших школярів стосовно родини, рідного краю, Батьківщини;

3) за критерієм поведінкового компонента: вияв орієнтації молодших школярів на патріотично спрямовану діяльність.

Опишемо пропоновані завдання і результати їх виконання за кожним критерієм патріотичного виховання.

Критерій сформованості патріотичних знань.

Показник: знання родоводу.

Завдання 1: Бесіда «Твоя родина».

Мета: з'ясувати наявність у молодших школярів знань про сім'ю, родину, її історію.

Процедура виконання: експериментатор знайомиться з учнем і ставить такі запитання:

1. Назви своє прізвище, ім'я та по батькові.
2. Назви прізвище, ім'я та по батькові батьків.
3. Назви прізвище, ім'я та по батькові бабусь та дідусів. Де вони живуть?

3. Де ти народився? Де народилися твої батьки? Де народилися твої бабуся і дідусь?

5. Чи знаєш ти щось про своїх прабабусь та прадідусів?

6. Чи бачив ти колись фотографії своїх прабабусь та прадідусів?

Методичний коментар: важливо було простежити спроможність учнів дати розгорнуті повідомлення про членів своєї родини, а також змістовність їхніх відповідей. Неповні відповіді або їх відсутність засвідчили

недостатність знань учня про історію сім'ї, про родинне коріння. Бесіду проведено індивідуально. Відповіді зафіксовано у протоколі.

Показник: знання про малу та велику Батьківщину.

Завдання 2: Опитування «Моє місто, моя країна».

Мета: виявити знання учнів про малу Батьківщину, про країну.

Процедура виконання: учням пропонували дати відповіді на запитання (див. додаток В).

Методичний коментар: Усі запитання можна умовно поділити на дві групи. Мета першої групи питань (1 – 4 питання) – виявили загальні знання та уявлення про рідне місто; питання другої групи (5 – 9) допомогли виявити знання молодших школярів про національні традиції, свята, уявлення про історію країни, пам'ятки культури. Релевантними були змістовність та повнота відповіді.

Показник: розуміння елементарних понять патріотичного змісту.

Завдання 3: «Закінчи речення».

Мета: виявити розуміння молодшими школярами елементарних понять патріотичного змісту.

Процедура виконання: експериментатор зачитує початок речення і пропонує учням його закінчити:

1. Батьківщина – це ...
2. Любити Батьківщину – означає ...
3. На мою думку, патріот – це людина, яка ...
4. Символи України – це ...
5. 24 серпня Україна відзначає ...

Методичний коментар: ми очікували від дітей у виконанні цього завдання самостійної змістовної відповіді. Відповідь з допомогою експериментатора або відсутність відповіді свідчили про неповне розуміння елементарних понять патріотичного змісту.

Проаналізуємо отримані результати після виконання *завдання № 1*. Результати проведеної *бесіди «Твоя родина»* засвідчують, що усі молодші

школярі назвали свої прізвище, ім'я, по батькові. Повні відповіді і розгорнуті повідомлення про своїх батьків дали 67,5 % дітей. Решта учнів (32,5 %) називали лише ім'я та прізвище. Ще меншою є частка молодших школярів, які змогли вказати повні дані про бабусь та дідусів – всього 18,9 %. 48,6 % опитаних знають прізвища бабусь та дідусів, решта (36,7 %) молодших школярів називали лише імена.

На запитання «Де ти народився?» усі досліджувані дали правильну відповідь. Труднощі у молодших школярів виникли у процесі відповіді на запитання «Де народилися твої батьки?». Так, лише 19,2 % учнів знають про місце народження обох батьків, 52,5 % дітей називали місце народження когось одного з батьків. Решта учнів (28,2 %) не знають такої інформації або не пам'ятають. На запитання «Де народилися твої бабуся і дідусь?» повну відповідь дало лише 5,6 % учнів.

Аналіз відповідей на запитання «Чи знаєш ти щось про своїх прабабусь та прадідусів?» показав, що частка молодших школярів, які надали стислу інформацію про своїх прабабусь та прадідусів, становить усього 4,2 %. Ці учні називали імена, місце проживання, могли пояснити родовідні лінії.

Щодо світлин, на яких зображено прабабусь та прадідусів, то лише 7,6 % молодших школярів зазначили, що батьки показували їм їх. Решта учнів люблять дивитись зображення себе в дитинстві, світлини батьків. 69,2 % відповіли, що в них немає сімейних альбомів зі старими світлинами.

Узагальнюючи результати бесіди, можна зазначити, що 57,6 % молодших школярів демонструють неповні знання про сім'ю, орієнтуються в сімейному родоводі до покоління бабусь і дідусів. 9,3 % опитаних продемонстрували наявність розгорнутих, повних знань про членів своєї родини, інтерес до питань, пов'язаних з історією сім'ї. Частка учнів, які мають обмежені знання про членів сім'ї, становить 33,1 %.

Представимо результати проведеного *опитування* «*Моє місто, моя країна*» (завдання № 2).

92,3 % опитаних на запитання «Чи знаєш ти, звідки пішла назва твого міста?», дали заперечні відповіді – «Ні», «Не знаю». 7,6 % молодших школяра мали певні уявлення про це.

Аналіз відповідей на запитання «Що зображено на гербі твого міста?» показав, що 38,4 % учнів розуміють символічне значення герба міста.

На запитання «На якій вулиці ти живеш? На честь кого чи чого вона названа?» усі молодші школярі дали правильну назву вулиці, на якій вони живуть. 46,2 % відсотка опитаних не знає, на честь кого названо їхню вулицю. Легко пояснювали назву вулиці молодші школярі, які мешкають на вулиці Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки.

На запитання «Чи є у твоєму місті визначні пам'ятки? Які?» розгорнуту і ствердну відповідь надало 42,7 % молодших школярів. Частка дітей наводила лише по одному прикладу. 29,1 % опитаних не дали відповіді.

Щодо запитання «Які події з історії України ти знаєш?», то учні вказували: «про створення Києва», «про козаків», «в нас на Україні війна», «про війну Богдана Хмельницького». 24 % досліджуваних не змогли назвати жодної історичної дати або події.

Серед варіантів відповідей на запитання «Які цікаві місця є в Україні, де ти б хотів побувати чи дізнатися про них?» були такі: «в Києві», «в Полтаві», «в Харкові», «я б хотів піднятися на Говерлу», «у нас є старовинні замки. Я б з радістю в них побувала», «Я б хотів побачити замки та фортеці Західної України», «мені б цікаво було бути в горах Карпатах». Це засвідчує знання молодших школярів про міста України, архітектурні пам'ятки, природні куточки.

Аналіз відповідей на запитання «Кого з відомих українців ти знаєш?» показав, що молодші школярі частіше згадують співаків, телеведучих, спортсменів, сучасних політиків, письменників та поетів-класиків: 87,3 % опитаних назвали Т. Шевченка, президента України, Дзідзьо, 73,7 % – Івана Франка, Лесю Українку, Богдана Хмельницького. 8,5 % молодших школярів назвали постать Юрія Котермака (Дрогобича), вихідця із рідного міста.

Згадуючи народні свята та звичаї, найчастіше молодші школярі називали Різдво, коляду, Великдень, Вербну неділю, Новий рік, Водохреща, Івана Купала; серед державних свят – День Незалежності України, День прапора, Шевченківські дні.

Загалом результати проведеної бесіди «Моє місто, моя країна» засвідчили, що 10,8 % респондентів мають високий рівень знань про рідне місто, країну. Ці діти пояснювали значення герба міста і назву своєї вулиці, називали прізвища бодай 5 відомих українців, орієнтувалися в подіях з історії країни, міста, а також у національних святах і традиціях, знали про цікаві місця в Україні.

60,7 % молодших школярів продемонстрували недостатнє знання історичних подій, видатних постатей країни і міста, визначних місць країни.

У 28,8 % учнів зафіксовано поверхові знання про рідний край, його історію, традиції, культуру.

Проаналізуємо одержані результати щодо виконання завдання № 3 «Закінчи речення» на виявлення розуміння молодшими школярами понять патріотичного змісту. Так, 46,3 % молодших школярів продемонстрували достатнє розуміння основних понять патріотичного змісту. Ці діти давали змістовне визначення поняття «Батьківщина», «патріот», «любов до Батьківщини», розуміли державні символи України, знали дату святкування Дня Незалежності.

Серед варіантів визначення поняття «Батьківщина» були: «це рідний край», «це моя земля», «це край, де я народилась», «це наша Україна», «там, де я народилась і живу», «це рідна домівка».

Любов до Батьківщини молодші школярі розуміють як: «любити і поважати свою рідну країну», «поважати її традиції», «робити її кращою», «захищати її, підтримувати», «охороняти її від ворогів». Траплялись і такі відповіді: «добре вчитись», «дбати про природу», «знати історію України», «думати про її людей», «шанувати предків».

Патріотом з-поміж 82,8 % досліджуваних назвали людину, яка «любить свою країну», «захищає свою країну».

57,6 % респондентів назвали три державні символи (прапор, герб, гімн), 42,4 % учнів згадали два або один державні символи України. Лише 5,9 % дітей, окрім державних символів, назвали й символи-рослини – калину, вербу.

У частини молодших школярів (28,5 %) постали труднощі з поясненням елементарних понять патріотичного змісту. Ці учні давали неправильну відповідь або взагалі не виявляли розуміння суті поняття.

За результатами, отриманими за першим критерієм національно-патріотичного виховання та відповідно до виділених показників, визначено рівні сформованості патріотичних знань молодших школярів. Кількісні результати подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

***Рівні сформованості патріотичних знань молодших школярів
за пізнавально-когнітивним компонентом***

Група	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Експериментальна група	9,7 %	56 %	34,3 %
Контрольна група	10,6 %	58,7 %	30,7 %

Високий рівень наявності патріотичних знань виявлено у 9,7 % (ЕГ) та 10,6 % (КГ) молодших школярів. Досліджувані цієї групи продемонстрували наявність розгорнутих, повних знань про членів своєї родини, про рідне місто, країну. Ці діти пояснювали родовідну лінію до третього покоління, знали значення герба міста і назву своєї вулиці, називали понад 5 відомих українців, а також події з історії країни, володіли інформацією про цікаві місця в Україні, орієнтувалися в національних святах і традиціях, пов'язаних з ними, можуть пояснити основні поняття патріотичного змісту.

У 56 % (ЕГ) й 58,7 % (КГ) молодших школярів зафіксовано *середній рівень* наявності патріотичних знань. Знання учнів цієї групи неповні. Школярі недостатньо орієнтуються в сімейному родоводі, історії міста, країни, у народних традиціях. Не всі впоралися із окресленням поняття патріотичного змісту.

На *низькому рівні* наявності патріотичних знань перебували 34,3 % (ЕГ) та 30,7 % (КГ) молодших школярів. Вони продемонстрували обмежені знання про членів сім'ї, про рідний край, національну історію, традиції, культуру. Учні не орієнтуються в родоводі навіть до другого покоління, не знають символів міста, не можуть пояснити назву вулиці, наводять лише 1 – 2 приклади свят. Під час пояснення елементарних понять патріотичного змісту допускають неточності або взагалі не відповідають.

Опишемо пропонувані завдання і результати їх виконання за *другим критерієм* патріотичної вихованості молодших школярів.

Критерій вираженості патріотичних почуттів та ціннісного сприйняття рідного краю, держави, ознак нації.

Показник: патріотичні почуття до малої Батьківщини.

Завдання 4: Бесіда «Ти і твоє місто».

Мета: виявити сформованість почуття любові до рідного міста.

Процедура виконання: Експериментатор пропонував учням дати відповіді на такі запитання:

1. Тобі подобається жити в твоєму місті чи ти хотів би жити в іншому?
2. Чим тобі подобається твоє місто?
3. Ти вважаєш своє місто красивим?
4. Чи є в тебе улюблені місця в місті?
5. Чи хотілося б тобі дізнатись щось про історію, культуру рідного міста?

Методичний коментар: Запропоновані питання визначають характер ставлення респондента до малої Батьківщини. Під час бесіди фіксувалися: а) емоційні прояви молодших школярів; б) коментарі учнів.

Показник: ціннісні орієнтації молодших школярів.

Завдання 5: Практична робота з картками «Ціннісні орієнтації».

Мета: виявити ставлення молодших школярів до цінностей та якостей, що характеризують сформованість патріотичних почуттів.

Процедура виконання: учням пропонують картки, на яких написано загальнолюдські та національні цінності і якості: природа, сім'я, добро, краса, воля, щастя, батьківщина, традиції і звичаї, гідність, державні символи і просять розкласти їх за мірою значущості: від найважливіших до найменш важливих.

Методичний коментар: у процесі виконання завдання ми фіксували порядок виборів цінностей, емоційні прояви молодших школярів та коментарі учнів щодо виконання завдання.

Показник: ставлення до рідного краю, країни, народу.

Завдання 6: Опитування «Моя країна, мій народ».

Мета: Виявити прояв патріотичних емоцій та почуттів молодших школярів до сім'ї, країни, до атрибутів нації.

Процедура виконання: учням пропонували для відповіді на твердження три варіанти: «так», «ні» або «не впевнений/не завжди/не дуже» (див. Додаток В). Опитування проводилося індивідуально та в усній формі. До уваги бралися коментарі та емоційна реакція учнів.

Методичний коментар: тест складається з 10 тверджень та запитань. За кожен варіант відповіді нараховувалась певна кількість балів: «так» – 2 бали; «не впевнений/не дуже» – 1 бал, «ні» – 0 балів. Максимальна кількість балів 20. Результати підбивали і знаходили суму балів, за якою визначали рівень вияву переживань позитивного емоційного ставлення до рідного краю, народу, Батьківщини.

Проаналізуємо одержані результати щодо виконання завдання № 4 на виявлення сформованості почуття любові до рідного міста.

На запитання «Тобі подобається жити в твоєму місті чи ти хотів би жити в іншому?» 90,7 % опитаних дали ствердну відповідь. Решта 9,3 %

учнів сказали, що хотіли б жити в іншому місті. Пояснюючи свої почуття, учні вказували: «там є аквапарк», «там є цирк», «там море».

Серед відповідей на запитання «Чим тобі подобається твоє місто?» 73,4 % були такі: «бо тут живуть мої батьки і бабуся», «тут в мене є друзі». 19,5 % вказало на наявність парків у місті, красивих будинків, дерев, квітів.

Красивим місто вважає 85,9 % учнів. 14,1 % молодших школярів вважають його не дуже красивим, бо: «є багато сміття», «мені не подобаються старі будинки», «у нас погані дороги».

Щодо питання про улюблені місця в місті, то серед таких молодші школярі називали: парк розваг, дитячі розважальні центри, кінотеатри, театри, парк культури та відпочинку.

Відповіді на запитання «Чи хотілося б тобі дізнатись щось про історію, культуру рідного міста?» показали, що 42,7 % молодших школярів виявили інтерес до нової інформації про місто. 30,5 % опитаних дали негативну відповідь, своєю реакцією демонструючи байдужість і незацікавленість.

На основі результатів виконання цього завдання можемо стверджувати стверджувати, що 20,3 % молодших школярів продемонстрували загальне оцінне ставлення до свого міста та наявність позитивних емоційних переживань стосовно своєї малої Батьківщини, її історії та культури. У 38,1 % учнів простежувалась нестабільність вираженості позитивних емоційних переживань і 33,1 % опитаних не виявили ціннісного ставлення до рідного міста.

Проаналізуємо одержані результати щодо виконання завдання № 5 на виявлення ціннісних орієнтацій молодших школярів.

За результатами практичного завдання «Ціннісні орієнтації» було отримано інформацію про ієрархію цінностей (природа, сім'я, добро, краса, воля, щастя, батьківщина, традиції і звичаї, гідність, державні символи). Перше місце у цій ієрархії посіла краса (59,8 % у ЕГ і 53,9 % у КГ), друге місце щастя (24,1 % у ЕГ і 29,9 % у КГ), третє місце – сім'я (17,2 % ЕГ і 24,5 % КГ).

Вибір цінностей дає можливість зрозуміти, що для досліджуваного є найважливішим і менш важливим. На цьому віковому етапі діти усвідомлюють загальнолюдські цінності, починають формуватись якості, що характеризують патріотичні почуття.

Узагальнюючи результати виконання цього завдання, можна окреслити цінності, яким надають перевагу діти молодшого шкільного віку. Відповідно основними цінностями молодші школярі визначають красу, щастя, сім'ю. Цінності добро, природа, традиції і звичаї – на другому місці. Цінності батьківщина, державні символи, воля, гідність – на останній, третій позиції. Це зумовлено тим, що процес присвоєння та усвідомлення цінностей проходить відповідно до особистісних пріоритетів дитини і не співвідносяться з визначеними базовими національними цінностями – гідність, батьківщина, державні символи. Молодші школярі ще не повністю усвідомлюють зміст і значущість цих понять, про що засвідчують займані низькі позиції у ціннісній ієрархії учнів.

Результати виконання завдання № 6 (опитування «Моя країна, мій народ») дали змогу констатувати, що 8,5 % молодших школярів продемонстрували високий рівень вияву переживань позитивного емоційного ставлення до рідного краю, народу, Батьківщини. Вони відчують гордість за свою країну, підкріплюючи це поясненнями: «вона красива і багата», «люди тут розумні», «вона дуже старовинна», «є багато лісів». Виявляють інтерес до історії, культури, традицій народу.

Серед опитаних є молодші школярі, у яких середній рівень переживань позитивного емоційного ставлення до рідного краю, народу. Учні цієї категорії відчували гордість за свою країну, але не змогли назвати причин виникнення цього почуття. У них простежується нестійкий позитивний емоційний відгук на національні особливості. Їх частка становить 25 %.

У 28 % опитаних зафіксовано низький рівень вияву переживань позитивного емоційного ставлення до рідного краю, народу, Батьківщини. У них не сформоване ціннісне ставлення до національної культури, традицій,

історії, нема почуття гордості за Батьківщину. Ці учні не бачать Україну бажаною країною для проживання. Серед таких країн називають Америку, Хорватію, Іспанію, Францію. Свої уподобання пояснюють так: «бо там жив мій тато», «бо там є море», «там романтично», «там багаті люди і чисто».

За результатами дослідження за другим критерієм патріотичної вихованості молодших школярів та відповідно до розроблених показників визначено рівні вираженості і стійкості патріотичних почуттів та цінностей дітей молодшого шкільного віку. Кількісні результати обстеження учнів подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Рівні вираженості патріотичних почуттів та ціннісного ставлення у молодших школярів за емоційно-ціннісним компонентом

Група	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Експериментальна група	10,3 %	55,4 %	34,3 %
Контрольна група	11,2 %	57 %	31,8 %

Як видно з таблиці, *високий рівень* сформованості патріотичних почуттів та цінностей виявлено у 10,3 % (ЕГ) та 11,2 % (КГ) молодших школярів. Вони демонструють ціннісне ставлення, почуття прихильності, інтересу до малої Батьківщини. Вони горді за свою країну, пов'язують своє життя з нею, розуміють важливість знань з історії краю, цінують національну природу, культуру та традиції.

Молодших школярів із *середнім рівнем* сформованості патріотичних почуттів та цінностей зафіксовано 55,4 % (ЕГ) і 57 % (КГ). Учні цієї групи загалом позитивно ставляться до малої батьківщини. Вони відчувають гордість за свою країну, але не підкріплюють це поясненнями, виявляють інтерес до історії, культури, традицій народу, але не повністю усвідомлюють цінність і значущість цих понять.

Низький рівень сформованості патріотичних почуттів та цінностей засвідчено в 34,3 % (ЕГ) і 31,8 % (КГ) дітей молодшого шкільного віку. Вони продемонстрували певний негативізм або байдужість у ставленні до свого міста, його краси, унікальності. У молодших школярів цієї категорії не сформовано ціннісне ставлення до національної культури, традицій, історії, не виявлено почуття гордості за Батьківщину.

Опишемо пропонувані завдання і результати їх виконання за *третім критерієм* патріотичної вихованості молодших школярів.

Критерій прояву патріотичної поведінки, що відображається у патріотично спрямованих діях та вчинках.

Показник: патріотичні прагнення та мотиви.

Завдання 7: Тест «Я – патріот».

Мета: виявити реалізацію патріотичних знань та уявлень у діях та вчинках.

Процедура виконання: учням пропонували відповіді на твердження три варіанти: «так», «ні» або «не впевнений/не завжди» (див. Додаток Г). Опитування проводилося індивідуально та в усній формі. Експериментатор зачитував досліджуваному інструкцію виконання тесту, фіксував відповіді учня.

Методичний коментар: тест складається з 10 тверджень та запитань. За кожен варіант відповіді нараховувалась певна кількість балів: «так» – 2 бали; «не впевнений/не завжди» – 1 бал, «ні» – 0 балів. Максимальна кількість балів – 20. Результати підбивали, за сумою балів визначали рівень вияву патріотичних знань та уявлень у діях, вчинках.

Показник: активність у суспільно корисній праці, культуротворчій діяльності.

Завдання 8: «Спостереження».

Мета: зафіксувати частоту прояву патріотичних якостей у поведінці молодших школярів.

Процедура виконання: спостереження проводилося за поведінкою молодших школярів у навчальній та позаурочній діяльності. Спостереження було зовнішнє і передбачало невторчання експериментатора в діяльність досліджуваних.

Методичний коментар: упродовж спостереження увагу приділяли виявам активності, ініціативності, добровільності у поведінці та діях молодших школярів, наявності інтересу до певної діяльності. Результати були занесені у карту проявів поведінкової активності (див. додаток Д).

Показник: прояв патріотичних якостей у діях та вчинках.

Завдання 9: Бесіда «Що ти зробиш?»

Мета: виявити патріотичні мотиви та прагнення молодших школярів.

Процедура виконання: учням пропонували продовжити речення та дати відповіді на запитання:

1. Коли я чую по телебаченню розповіді про історію, культуру нашої країни, я...
2. Коли я чую погані висловлювання про Україну, я...
3. Що ти зробиш, якщо побачиш, що твій друг нищить пам'ятки культури?
4. Що б ти зробив для свого міста, щоб воно стало кращим?

Методичний коментар: судження, представлені в опитувальнику, виражають мотиви, які спонукають до певних поведінкових реакцій. Опитування проводили індивідуально. Відповіді фіксували у протоколі. Увагу привертали на вияв морально-патріотичних установок.

Проаналізуємо результати щодо виконання тестового завдання № 7 «Я – патріот». Так, у 7,9 % опитаних виявлено високий рівень вияву патріотичної поведінки. Це відображається у прагненні і мотивації учнів до суспільної праці на користь міста, у вияві турботи про членів сім'ї, допомоги їм у побутових справах. Учні цієї категорії демонстрували дотримання моральних засад у поведінці, бережне ставлення до природи та спонукання інших до цього.

Молодші школярі із середнім рівнем вияву патріотичної поведінки бережно ставляться до природи, однак інших не заохочують до цього, виявляють вибіркочу турботу про членів родини, недостатній інтерес до участі у святкуваннях та культуротворчій діяльності. До цієї категорії віднесено 57,4 % молодших школярів.

Учні з низьким рівнем (34,7 %) не беруть участь у суспільно корисній праці у школі, місті, схильні до порушення моральних засад поведінки, рідко виявляють турботу про ближніх, бережне ставлення до природи та інших цінностей.

Одержані результати «Спостереження» (завдання № 8) засвідчили (див. додаток Д), що 9,6 % молодших школярів мають високий ступінь поведінкової ініціативності. Ці учні беруть активну участь у справах класу і залучають до цього інших, демонструють дотримання правил внутрішнього шкільного життя. Вони виявляють активну громадську позицію, ініціативу у трудовій діяльності, у заходах національної спрямованості, без нагадувань виконують доручення вчителя.

Молодших школярів із середнім ступенем поведінкової ініціативності зафіксовано 52,3 %. Ці учні беруть участь у справах школи, класу, але при підтримці однолітків, вчителя, ситуативно порушують правила для учнів, виконують доручення вчителя, але без особливого бажання, беруть з усіма участь у культурно-масових заходах. Вони не виявляють активної громадської позиції.

З низьким ступенем поведінкової ініціативності зафіксовано 38,1 % учнів. Ці діти не виявляють ініціативи брати участь у справах класу, часто часто є недисциплінованими, відмовляються від трудової діяльності, виявляють слабку зацікавленість та інертність щодо участі у заходах патріотичної спрямованості, доручення вчителя виконують при наявності контролю та нагадувань, майже не виявляють громадської позиції.

Результати проведеної бесіди «Що ти зробиш?» (завдання № 9) дали змогу виявити на вербальному рівні вплив патріотичних мотивів та

установок на вибір поведінки. Так, продовжуючи перше речення «Коли по телебаченню йдуть програми про історію, культуру нашої країни, я...», більшість (76,3 %) сказала, що «переключаю на мультики», «прошу включити дитячий канал», «я не дивлюсь таке». 8,5 % молодших школярів зазначили: «дивлюсь разом з дорослими», «трохи слухаю», «я дивлюсь, і мені цікаво».

Свою реакцію у ситуації «Коли я чую погані висловлювання про Україну, я...» 33,1 % не пояснили. Частка молодших школярів, які виявили чітку позицію, становила 38,4 %. Учні давали такі відповіді: «не погоджуюся із цим», «я злюся», «я їх не слухаю», «заступаюся за неї». Деякі діти (24,6 %) демонстрували позитивно-пасивну реакцію, що засвідчувала відповідь: «обурююся, але подумки» тощо.

На запитання «Що ти зробиш, якщо побачиш, що твій друг нищить пам'ятки культури?» адекватно зреагувало 13,3 % молодших школярів, відповівши: «зроблю зауваження», «зупиню його», «скажу, що так не можна». Нестійкість вияву патріотичних якостей продемонструвало 42,4 % учнів, висловившись: «не знаю», «напевно, скажу, щоб не робив цього» тощо. Байдужість до поведінки, що суперечить морально-патріотичним нормам, виразило 35,9 % опитаних фразами: «нічого», «буду спостерігати».

На запитання «Що б ти зробив для свого міста, щоб воно стало кращим?» більшість респондентів (81,9 %) пропонувала зміни, які відображали дитячі інтереси та потреби: «я б зробив більше місця для відпочинку дітей», «кращий кінотеатр», «я б створив зоопарк», «парк атракціонів та качель». 7,3 % молодших школярів не бажали б щось робити для користі міста, що підтверджують відповіді: «нічого», «не знаю». 10,7 % учнів виявили патріотичні якості при виборі змін на користь міста: «посадила б деревця», «поприбирала», «я б відкрив заводи», «я б зробив дороги рівні, а не горбаті».

За підсумками, підбитими після виконання цього завдання, 8,1 % молодших школярів робили вибір з огляду на патріотичний зміст моральних

норм; у 54,8 % учнів оцінка вчинків і вибір поведінки адекватні, однак орієнтир на моральні норми, вияв патріотичних якостей не стійкі; у 37,1 % опитаних пропонувані способи поведінки не відповідали моральним засадам патріота.

За результатами дослідження третього критерію патріотичної вихованості молодших школярів та відповідно до розроблених показників визначено рівні вияву патріотичної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Кількісні показники дослідження подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

**Рівні вияву патріотичної поведінки молодших школярів
за поведінковим компонентом**

Група	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Експериментальна група	8,6 %	53,1 %	38,3 %
Контрольна група	9,5 %	55,3 %	35,2 %

Як видно з табл. 2.3, молодші школярі з *високим рівнем* вияву патріотичної поведінки становлять 8,6 % (ЕГ) і 9,5 % (КГ). Молодші школярі, віднесені до цієї групи, проявляють ініціативність, активність у патріотично спрямованій діяльності, дотримуються моральних засад у поведінці, бережно ставляться до природи та спонукають інших до цього, турбуються про близьких.

Досліджуваних із *середнім рівнем* вияву патріотично спрямованої поведінки зафіксовано 53,1 % (ЕГ) і 55,3 % (КГ). Учні цієї категорії бережно ставляться до природи, однак інших не заохочують до цього, виявляють вибіркову турботу про членів родини, беруть участь у суспільно корисних справах школи, але при підтримці однолітків, дорослих; орієнтир на моральні норми, вияв патріотичних якостей не стійкий.

Низький рівень патріотичної поведінки показали 38,3 % (ЕГ) і 35,2 % (КГ) опитаних. Їм властива інертність, байдужість у проявах

патріотичної діяльності. Ці учні не виявляють активної громадської позиції, не беруть участі у суспільно корисній праці у школі, місті, у заходах патріотичної спрямованості, схильні до порушення моральних засад поведінки, рідко турбуються про ближніх, довкілля та інші національні цінності.

Якісна та кількісна інтерпретація результатів дослідження дала змогу виявити вихідний рівень сформованості кожного компонента патріотичної вихованості молодших школярів. За цими даними на основі формули 2.1. ми визначили загальний рівень патріотичної вихованості:

$$I = \frac{K_{нк} + K_{ец} + K_n}{3}, \quad (2.1)$$

де I – інтегративний, загальний рівень патріотичної вихованості молодших школярів; $K_{нк}$ – критерій пізнавально-когнітивного компонента; $K_{ец}$ – критерій емоційно-ціннісного компонента; K_n – критерій поведінкового компонента.

Узагальнені кількісні результати вихідного рівня патріотичної вихованості досліджуваних груп відображено в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Вихідні рівні патріотичної вихованості молодших школярів

Група	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Експериментальна група	9,5 %	54,8 %	35,6 %
Контрольна група	10,4 %	57 %	32,6 %

Високий рівень сформованості патріотичної вихованості виявлено у 9,5 % (ЕГ) і 10,4 % (КГ) молодших школярів. Учні цього рівня демонструють повні, доступні для їхнього віку знання про родинні зв'язки, про історію, культуру міста, країни, орієнтуються в основних поняттях патріотичного змісту. У них сформоване позитивне ставлення до рідного краю, до Батьківщини, до народу. Їм властивий прояв ініціативності, активності в

патріотично спрямованій діяльності. Поведінкова активність базується на моральних засадах. Вони розуміють цінність і необхідність збереження національної природи, культури, традицій.

54,8 % (ЕГ) і 57 % (КГ) молодших школярів продемонстрували *середній рівень* сформованості патріотичної вихованості. Вони володіють патріотичними знаннями, однак недостатньо орієнтуються в сімейному родоводі, історії міста, країни, у народних традиціях, у змісті понять патріотичного змісту. Молодшим школярам цього рівня властиве позитивне ставлення до малої Батьківщини, до країни, її історії, культури, традицій, проте розуміння їх цінності сформоване недостатньо. Вони беруть участь у патріотично спрямованій діяльності, але ініціативи не виявляють, не завжди дотримуються моральних норм у діях та вчинках.

На *низькому рівні* сформованості патріотичної вихованості перебувало 35,6 % (ЕГ) і 32,6 % (КГ) молодших школярів. Учні засвідчили обмежені знання про членів сім'ї, про рідний край, національну історію, традиції, культуру, неточне розуміння елементарних понять патріотичного змісту. До малої Батьківщини ставляться з певним негативізмом або байдужістю, у них не сформовані ціннісні почуття до національної культури, традицій, історії, почуття гордості за Батьківщину. У діях та вчинках не виявляють активної громадської позиції, байдужі до участі в суспільно корисній праці, у заходах патріотичної спрямованості. У поведінці часто не дотримуються моральних засад.

Таким чином, результати констатувального етапу дослідження засвідчують переважання в молодших школярів низького та середнього рівнів сформованості патріотичної вихованості.

Додатково для виявлення знань молодших школярів про музеї ми провели анкетування «Що я знаю про музеї?» (див. додаток Е). Результати цього анкетування не впливали на оцінку рівня патріотичної вихованості учнів, а слугували інформацією для підготовки формувального експерименту.

Узагальнемо результати анкетування. Так, аналіз відповідей на запитання «Ти відвідуєш музеї? Як часто?» засвідчив, що 63,8 % опитаних рідко бувають у музеї, 35,9 % з них ніколи не були в музеї.

На запитання «Що ти бачив/бачила у музеї?» від більшості молодших школярів (58,8 %) отримали відповіді: «картини», «тварин», «меблі». 4,8 % учнів вказали на «зброю», «глечики», «різні старовинні речі».

Відповідаючи на запитання «Чи є музей у вашій школі?», 72,9 % учнів вказали на відсутність музею в школі. Решта (26,8 %) не змогли дати точної відповіді.

Відповідаючи на запитання «Які музеї ти знаєш?», 34,7 % учнів назвали музей природи (ми допускаємо, що так діти називають краєзнавчий музей), картинну галерею. Решта (64,9 %) опитаних мали труднощі з визначенням музеїв, часто траплялась відповідь «не знаю».

Аналіз відповідей на запитання «На твою думку, для чого потрібні музеї?» показав, що 68,1 % учнів вважають, що музеї потрібні для збільшення знань і вивчення минулого, свідченням цього є такі відповіді: «щоб розглядати старовинні речі», «щоб показати людям щось про предків», «щоб люди бачили, що було до них», «щоб дивитись на старі речі», «щоб більше дізнатися», «щоб зберегти історію». 24,1 % дітей висловили переконання, що музеї створені для того, щоб «показувати щось цікаве», «дивитись на картини». 7,9 % опитаних в основному це були учні 1 класів дали відповідь «не знаю».

Відповідаючи на запитання «Якби ти міг/могла створити власний музей, що б ти там представив/представила?», учні називали: «все про тварин», «я б збирала книжки – старовинні і сучасні», «я б створила музей плетіння з бісеру», «кістки тварин», «я б показував старовинні машини». Значна частка опитаних (42,1 %) не дали відповіді.

Узагальнюючи, можемо стверджувати що в молодших школярів переважає недостатній рівень знань про музеї. Однак усі опитані висловили бажання частіше бувати в музеях.

Для визначення в подальшому ефективності патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки ми статистично перевірили достовірність результатів дослідження. Статистичній обробці підлягали отримані результати за визначеними компонентами патріотичної вихованості молодших школярів на констатувальному етапі дослідження. Статистична обробка даних дала змогу визначити ступінь «рівноважності» експериментальної та контрольної груп. Це необхідно для подальшого порівняльного аналізу після формувального експерименту та впевненості в тому, що отримані результати в експериментальній групі не є випадковими.

Результати експериментальних даних ми порівнювали за допомогою *критерію* χ^2 . Цей критерій передбачає порівняння розподілу об'єктів двох сукупностей за станом певної властивості на основі вимірювань за шкалою найменувань цієї властивості у двох незалежних вибірках із цих сукупностей [75, с. 96].

Для коректної обробки даних в подальшому ході дослідження необхідно переконатись у наявності приблизно однакового стану дітей двох груп – експериментальної та контрольної відповідно до кожного компонента патріотичної вихованості молодших школярів. Для статистичної обробки за нульову гіпотезу обрано твердження, що на констатувальному етапі дослідження стан дітей експериментальної та контрольної груп був приблизно однаковим.

Вибірки учнів випадкові і незалежні, досліджувані характеристики вимірювались за шкалою найменувань, що має три категорії (високий, середній, низький рівні). Таким чином, у нашому дослідженні дотримано вимог до застосування *критерію* χ^2 для перевірки сформульованої гіпотези.

Значення статистики *критерію* χ^2 обраховували за формулою 2.2 [75, с. 101]:

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} \quad (2.2)$$

де n_1 і n_2 – об'єми вибірок: n_1 (175 – загальна кількість досліджуваних експериментальної групи) та n_2 (179 – загальна кількість досліджуваних контрольної групи); c – кількість категорій (3); O_{11} , O_{12} , O_{13} – кількість молодших школярів експериментальної групи, які за результатами констатувального експерименту мають високий, середній, низький рівні патріотичної вихованості; O_{21} , O_{22} , O_{23} – кількість молодших школярів контрольної групи, які за результатами констатувального експерименту мають високий, середній, низький рівні патріотичної вихованості.

Наведемо приклад обчислення емпіричного значення критерію χ^2 за результатами визначення рівня когнітивного компонента патріотичної вихованості молодших школярів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Дані для обрахунку емпіричного значення критерію χ^2 за когнітивним компонентом на констатувальному етапі дослідження (к-сть)

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
ЕГ $n_1=175$	$O_{11} = 60$	$O_{12} = 98$	$O_{13} = 17$
КГ $n_2=179$	$O_{21} = 55$	$O_{22} = 105$	$O_{23} = 19$
Емпіричне значення критерію χ^2			0,524
Критичне значення критерію χ^2			5,991

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right] =$$

$$= \frac{1}{175 \cdot 179} \left[\frac{(175 \cdot 55 - 179 \cdot 60)^2}{60 + 55} + \frac{(175 \cdot 105 - 179 \cdot 98)^2}{98 + 105} + \frac{(175 \cdot 19 - 179 \cdot 17)^2}{17 + 19} \right] = \dots = \frac{16437,9}{31325} = 0,524.$$

Аналогічно були обраховані значення критерію χ^2 для емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів патріотичної вихованості молодших школярів (див. додаток Ж).

Дані обчислення критерію χ^2 для усіх компонентів патріотичної вихованості молодших школярів на констатувальному етапі дослідження представлено у таблиці 2.6.

Значення критерію χ^2 за компонентами патріотичної вихованості молодших школярів на констатувальному етапі дослідження

Емпіричне значення критерію χ^2 за когнітивним компонентом	0,524
Емпіричне значення критерію χ^2 за емоційно-ціннісним компонентом	0,263
Емпіричне значення критерію χ^2 за поведінковим компонентом	0,390
Критичне значення критерію χ^2	5,991

За даними табл. 2.6 бачимо, що обчислені значення критерію χ^2 значно менші за його критичне значення, отже отримуємо нерівність:

$$T_{\text{спост.}} < T_{\text{крит.}}$$

Відповідно до правил прийняття рішень для критерія χ^2 , отриманий результат не дає достатніх підстав для відхилення нульової гіпотези про «рівноважність» експериментальної та контрольної груп на констатувальному етапі дослідження. Тому в подальшому на контрольному етапі дослідження ми можемо коректно порівнювати рівні сформованості компонентів патріотичної вихованості молодших школярів експериментальної та контрольної груп.

Отже, дані констатувального експерименту засвідчили, що переважання середнього та низького рівнів патріотичної вихованості молодших школярів не є підставою для остаточного висновку. Патріотичне виховання – це довготривалий процес і передбачає набуття соціокультурного досвіду, накопичення знань та формування ціннісних установок. Рівень патріотичної вихованості молодшого школяра залежить від умов перебігу цього процесу. Досягнення дітей молодшого шкільного віку є проміжними на цьому етапі розвитку і слугують підставою для вибору нами відповідних організаційно-педагогічних умов організації та реалізації патріотичного виховання в початковій школі.

2.3. Проектування організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки

Педагогічні умови є компонентом педагогічної системи, який відображає сукупність можливостей навчального й матеріально-просторового середовища, впливає на особистісно-дієвий аспект цієї системи, забезпечуючи її ефективне функціонування та розвиток. Поняття «*організаційно-педагогічні умови*» охоплює компоненти, пов'язані з організацією освітнього процесу, складниками якого є цілі навчання, методи, форми й засоби, а також взаємозалежна навчальна діяльність вчителя і учнів [339, с. 31].

Перша організаційно-педагогічна умова патріотичного виховання учнів початкової школи – *розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя*. Ця умова є актуальною, зумовлена вимогою і потребою часу, оскільки освітній процес сучасної початкової школи спрямований на реалізацію ідей Концепції Нової української школи. Відповідно до цього освітнього документу в учнів формується низка компетентностей – спілкування державною та іноземними мовами, загальнокультурна та громадянська компетентності, математична та інформативна, екологічна, підприємлива, інноваційна тощо [164]. Серед перелічених компетентностей важливе місце займає й компетентність інноваційна. Тому, модернізуючи освітній процес початкової школи, вчитель повинен теж розвивати у собі й таку іноваційну компетентність, як музейно-педагогічну.

Поняття «компетентність» означає «динамічну комбінацію знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність», а «компетентнісний підхід» є «запорукою успіху у розвитку особистості» [164, с.10]. Тому сьогодні сучасному педагогу, музейному працівнику важливо бути професійно компетентним.

Посилаючись на доробок О. Любича, професійна компетентність є важливим елементом педагогічної майстерності, основними критеріями якої виступають: науковість, системність, наступність, гуманність, новизна; доцільність (за спрямованістю); діалогічність (за характером стосунків); творчість (за змістом діяльності); оптимальність (за вибором засобів); продуктивність (за результатом); здатність за зовнішніми ознаками поведінки визначити душевний (емоційний) стан і забезпечити оптимальні відносини, коригувати їх [191, с. 428].

З цією метою ми погоджуємося із думкою науковців, що учитель має володіти відповідною термінологією, пов'язаною із музейною педагогікою; досконало знати методику проведення музейних уроків, музейних занять; бути глибоко обізнаним із методикою проведення екскурсій в музеях, в тому числі й віртуальних; вміти впроваджувати різноманітні форми і методи навчання і виховання у громадських музеях та музеях при закладах освіти.

Розвиваючи музейно-педагогічну компетентність, сучасний учитель, будучи організатором і посередником, має володіти інформацією, пов'язаною із умовами оформлення музеїв, компетентно підходити до етапів створення музеїв, бути обізнаним із сучасними музейними дитячими програмами, викладеними на сайтах Інтернету [86; 88; 91; 205], тобто бути мобільним, добре орієнтуючись в нестандартних ситуаціях.

Учитель має бути добрим організатором щодо створення музейних гуртків. Уміло співпрацюючи з батьками, він повинен уміти розробляти інструкції, пам'ятки для учнів, бути учителем-майстром, учителем-творцем, створюючи доброзичливу атмосферу, формуючи суб'єкт-суб'єктні стосунки, пам'ятаючи про створення в класі учнівської спільноти, дотримуючись принципу дитиноцентризму згідно з Концепції НУШ [164].

З метою формування музейно-педагогічної компетентності учитель початкової школи може скористатися цілою низкою науково-педагогічних доробок науковців Т. Вайнберга, С. Хавіної [35], О. Валенкевича [36], І. Личак [187] та ін., а також методичними розробками, рекомендаціями щодо

створення дитячих музейних освітніх програм. Зокрема, як зазначено на сайтах Інтернету, учителів добре прислужаться програми «Світ музею», «Торкатись руками», завдяки яким учень у шкільному музеї може не лише поринути в історичне минуле свого краю, але й на дотик оцінити предмет, його фактуру, матеріал, форму, відчутти неабияку емоційну віддачу [355].

З метою підвищення професійної майстерності ми зосереджуємо увагу й на розробці методичної літератури, зокрема навчально-методичного посібника Л. Гайди «Музезнавство в закладах освіти», який допоможе компетентному учителю створювати музеї при навчальних закладах для розвитку особистості, сприяти виховання в учнів патріотизму, формувати в них національну свідомість та високі моральні якості громадянина України [58]. Впроваджуючи інноваційну діяльність, учителів початкових класів пригодяться й методичні рекомендації, випрацювані сучасним науковцем М. Юхневичем [393; 396].

Усі перелічені вище навчально-методичні доробки сприяють формуванню патріотичної вихованості учнів початкової школи відповідно до завдань Стратегії патріотичного виховання дітей та молоді [337], і у свою чергу розвивають музейно-педагогічну компетентність учителя початкової школи.

Друга педагогічна умова – *забезпечення партнерської взаємодії школи і музею* – зумовлена потребою поєднання освітньо-виховної діяльності закладів освіти та закладів культури. Ефективне використання освітнього потенціалу музеїв, засобів музейної педагогіки у шкільному освітньому процесі не можливе без взаємного партнерства, спільного планування, без тісної співпраці музейних та шкільних педагогів.

Тема співпраці музейних та освітніх інституцій в контексті патріотичного виховання стає предметом особливого зацікавлення педагогів-практиків, науковців, працівників культури [368, с. 115]. Саме в середовищі музею через експозицію відбувається передача та трансляція системи культурних кодів, традицій та історії. Без цього не можливе патріотичне

виховання. Перед сучасним вчителем початкової школи стоїть важливе завдання – формування особистості школяра, виховання в нього любові до Батьківщини. Цьому сприяє взаємодія з регіональними музеями. Адже навчання в музеї, на відміну від школи, проходить в особливому, естетично та інформаційно наповненому предметно-просторовому середовищі, де дитина може доторкнутися безпосередньо до своєї культури та історії, матеріалізувати їх для себе. Музейне середовище України містить величезний пласт інтелектуальних, духовних, природних, матеріальних цінностей. Вони мають значущий виховний потенціал, який необхідно активувати відповідно до завдань Стратегії патріотичного виховання дітей та молоді – формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку духовно-моральних цінностей українського народу [337].

Одним і з способів взаємодії, що забезпечує успішну реалізацію поставлених завдань в межах музейної освіти, може стати партнерство.

На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства партнерський підхід набуває все більшого розвитку, який передбачає узгоджену співпрацю кількох сторін і пошук рішень з визначеними спільними цілями, завданнями та обсягом робіт для кожного з партнерів [15, с. 68–69].

Успішне партнерство передбачає об'єднання деяких якостей й можливостей кожного учасника, що, своєю чергою, забезпечує для досягнення загальної мети такі переваги:

- інноваційні підходи до розв'язання наявних проблем залученням інших партнерів;
- розроблення механізмів, за допомогою яких всі партнери можуть зробити свій внесок у вигляді конкретних можливостей, навичок і знань для найбільш ефективного і стійкого поступу в досягненні спільних і взаємодоповнювальних цілей, до того ж цей спільний внесок завжди виявляється вагомим, ніж окремі зусилля кожного партнера;

– розширення доступу до ресурсів завдяки залученню значного спектру технічних, людських, фізичних і фінансових ресурсів з усіх секторів;

– динамічні нові контакти, які дадуть партнерам змогу отримати кращі канали залучення до патріотичного виховання і великі можливості щодо впливу на розроблення виховної політики навчального закладу;

– краще розуміння значущості, цінностей і особливостей партнерів. Корисний механізм співпраці уможлиблює змогу подолання остаточного антагонізму й опозиції, що ґрунтуються на негативних стереотипах, та закріплення репутації й довіри до партнера [15, с. 69].

Партнерська взаємодія забезпечує досягнення позитивного результату у розв'язанні різних соціальних проблем, зокрема й у патріотичному вихованні.

Системна та багаторівнева взаємодія освітніх і культурних інститутів, серед усього й галузь музейної педагогіки, є актуальною потребою, але не новою. М. Василюшин подає аналіз та характерні риси історичних моделей взаємодії школи та музею:

Просвітницька модель (з 1870–1890-х до середини 1920-х) сформувалась завдяки працям А. Ліхтварка і К. Фолля, які розглядали музей як особливу комунікативну систему, де відбувається взаємодія у вигляді діалогу. В СРСР цього часу відбувається реформування системи освіти і відповідно перетворення музейної сфери. На межі XIX та XX століть музей сприймали як один з вагомих засобів реформування освіти та оновлення школи. Він був потрібен і вчителям, і учням. Школа ж була стимулом для розвитку музею, сприяла становленню його культурно-просвітницької діяльності. Взаємодія музею та школи була гармонійною.

Ідеологічна модель (1920–1950): у Німеччині формується нова освітня концепція музею – музейна педагогіка, для якої характерні розширення форм роботи із музейною аудиторією, масовість залучення аудиторії та проведення політико-просвітницької роботи, у результаті чого музей стає засобом політичної агітації громадян та ілюстрації політичної доктрини. Ідеологічна

модель сформувалась унаслідок поширення різних авторитарних та ідеологічних концепцій в освіті і пропагувала ідеї жорсткого контролю за думками, почуттями, поведінкою дітей. Музей і школа повинні були не лише навчати, а й формувати волю та характер вихованців.

Інформативна модель (1960-ті – середина 1980): у Німеччині та СРСР відбувається часткове реформування музею із пропагандистського закладу у науково-просвітницький. Цій моделі притаманні зростання кількості відвідувачів, виникнення оглядових екскурсій, що надавали лише знання загального характеру, та не формували пізнавального інтересу до музейних пам'яток.

Комунікативна модель (кінець 1980-х – 2000-ні): у процесі формування цієї моделі зростає роль музею в освітньому процесі та змінюється характер взаємодії з відвідувачами, що ґрунтується на принципах комунікації. Також у цій моделі є налагодженою співпраця музейних педагогів та вчителів під час проведення лекцій й навчальних занять різної тематики, дозвілля і творчості в межах музею [39, с. 355–358].

Соціальну значущість сучасного музею та його комунікацію з соціокультурним середовищем передусім пов'язують з діяльністю на рівні освітньої та виховної функцій, а також функції організації вільного часу. Однак молодь, діти, які формуються, виховуються в нових соціокультурних умовах потребують альтернативних моделей взаємодії, які б відповідали їхньому способу життя. До інноваційної організаційної та змістової моделі спільної діяльності відносять створення спеціальних програм, розробку музейних уроків. Така форма роботи розрахована на співпрацю музею і школи, і надає взаємодії розвивального, динамічного, взаємовигідного та гнучкого характеру.

Музейні педагоги постійно працюють над пошуком варіантів співпраці та збагачення способів взаємодії з метою оптимізації процесу навчання та виховання дітей, молоді. Розглянемо досвід зарубіжної музейної педагогіки в питаннях організації взаємодії школи та музею. Річард Уофф, завідувач

відділу роботи зі шкільною та молодіжною аудиторією Британського музею (Великобританія, Лондон) виокремлює такі напрями роботи музею з освітніми установами:

1) музей надає школі так зване «безпосереднє навчання», коли штатні працівники музею працюють з дітьми під час відвідин музею;

2) діти приходять в музей зі своїм вчителем, який сам проводить екскурсію, а музейний педагог надає необхідними ресурсами та допоміжними настановами;

3) працівники музею забезпечують ресурси шкільному вчителю, які він може використати на уроці, не відвідуючи музей;

4) підготовка, навчання вчителів;

5) спеціальні проекти, які музей проводить з визначеною аудиторією протягом певного періоду часу [66, с. 32].

Пошук нових можливостей взаємодії між музеями та школою зумовив розуміння того, що музей повинен бути місцем добровільного відвідування з максимальним урахуванням найрізноманітніших інтересів аудиторії, а вчитель має поставати організатором і посередником [132, с. 44].

У формуванні партнерської взаємодії школи та музею необхідна мотивація вчителів, які обирають форми спільної діяльності, відповідні до потреб та інтересів учнів, завдань виховання дітей, зокрема патріотичного. Проведене анкетування засвідчило, що музей є недооціненим педагогами, що в процесі патріотичного виховання вони дуже рідко та неефективно використовують виховний потенціал регіональних музеїв. Учителі не готові до встановлення партнерських взаємин школи і музею, до використання соціокультурних та освітніх можливостей цього партнерства для розвитку особистості учня. Ставлення вчителів до музею є поважним, але позбавленим ентузіазму. Контакти школи і музею мають фрагментарний характер, складаються стихійно і залежать від особистої ініціативи музейного працівника або вчителя. Причинами такої ситуації є перевантаженість учителів, територіальна віддаленість музею від школи, пасивність педагогів

та музейних працівників, відсутність системи заохочення за додаткову працю. Такі суттєві, але все ж не основні фактори стають на заваді розвитку повноцінної, повноправної партнерської взаємодії школи та музею.

Однак необхідність виникнення й розвитку партнерства школи та музею в сфері патріотичного виховання об'єктивно пов'язана з тим, що ці соціокультурні інститути не можуть ефективно реалізовувати свої інтереси без взаємодії. Використовуючи можливості регіональних музеїв, вчитель виховує молодших школярів на місцевих культурно-історичних пам'ятках. Співпраця з музеями сприяє тому, щоб процес навчання та виховання молодших школярів був активним, змістовним, насиченим пізнавальною та творчою діяльністю.

Умовою співпраці є налагоджене інформування про освітні програми музею, тематичні екскурсії, випуск буклетів, листівок під девізом «Музей – школі», підготовка методичних рекомендацій вчителям, проведення спільних круглих столів та семінарів, запрошення музейних працівників безпосередньо до школи для проведення бесід про музейні колекції, виставки та освітні програми, адресовані школі.

Форми об'єднання зусиль суб'єктів партнерства можуть бути найрізноманітнішими й істотно залежать від конкретних умов. Важливо розуміти і пам'ятати, що метою взаємодії є створення дієвої системи патріотичного виховання учнів.

Третя організаційно-педагогічна умова – *впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи.*

Науковці вважають, що оскільки відсутність музеєзнавчих, науково-координаційних і методичних установ зумовила впровадження інноваційних музейно-освітніх програм у практику початкової школи, учитель сьогодні може використовувати різні засоби педагогіки, зокрема й музейної. Тому педагогічна цінність і культурний потенціал, якими володіють музеї, допомагають на якісно-новому рівні викликати в учнів інтерес до рідного краю, підготувати підґрунтя для формування в них патріотичних якостей.

Учителю необхідно формувати систему форм, методів, прийомів і елементів педагогічних технологій як важливих засобів музейної педагогіки з метою вмілого їх застосування в організації традиційної та нетрадиційної діяльності учнів [187].

З виокремленням різних форм музейної педагогіки сьогодні набуває важливості музейний урок як ефективна форма діяльності, яка передбачає використання ресурсів чинних музеїв. Сучасний науковець М. Василюшин тлумачить «музейний урок» як урок в музеї або на музейній виставці із використанням інтерактивних технологій для різновікових категорій учнів, який організовують для набуття учнями знань з певної навчальної програми або з метою поглиблення знань, умінь і навичок, отриманих на звичайному уроці [38, с.78; 292].

Особливість музейного уроку полягає в реалізації завдань початкової освіти в освітньому середовищі музею, що вимагає відповідної підготовки вчителя, екскурсовода, музейного педагога та школярів. Впроваджуючи різноманітні засоби музейної педагогіки, основну роль учитель приділяє розробці музейного уроку, зокрема підготовці плану-конспекту уроку, відбору експонатів з метою характеристики теми уроку, розробці дослідницьких завдань тощо [219].

Використовуючи сучасні інноваційні технології, запропоновані О. Пометун, С. Сисоевою, В. Олійник, Т. Ольшанецькою, в інтерактивному музейному середовищі на сьогодні істотними є різні форми музейної педагогіки: традиційні / інноваційні; динамічні / статичні; групові / індивідуальні; активні / пасивні; прості / комплексні; разові / циклові, під час проведення яких особливу роль відіграють й такі елементи педагогічних технологій, як:

- технології організації групової форми навчальної діяльності;
- технології впровадження проектів;
- технології формування творчої особистості (метод емпатійної аналогії);

- інформаційні технології (мультимедійні презентації) та ін. [292; 322; 393].

Зауважуємо, що інформаційно-комунікативні педагогічні технології використовуються з метою розробки засобів навчання в електронному вигляді: електронні навчальні посібники, проектори, мобільні телефони, планшети та інші гаджети. Оскільки послуговування мультимедіа сприяє доповненню змісту експозиції і пробудженню інтересу у сучасного відвідувача, науковці розробили мультимедійні підручники й фільми, які містять цікаві питання і творчі завдання як варіант дистанційного навчання та самонавчання [38]. Педагогічна діяльність у музейному середовищі повинна бути синтезом розвитку сучасної особистості, навчання і виховання її засобами музею.

Отже, впровадження засобів музейної педагогіки сприяє активному й системному зануренню учнів у сучасне музейне середовище, дає змогу, з одного боку, долучитися школярам до природних, матеріальних та духовних багатств суспільства, а з іншого – під впливом згуртованої діяльності батьків та педагогів виховувати їх як справжніх патріотів Батьківщини.

Висновки до другого розділу

Патріотичне виховання особистості є взаємопов'язаним процесом накопичення патріотичних знань і уявлень, формування патріотичних почуттів, цінностей, переконань, реалізації засвоєних і емоційно пережитих знань у діях та поведінці.

На констатувальному етапі експерименту було виокремлено критерії патріотичної вихованості молодших школярів:

– сформованість патріотичних знань із показниками: знання родоводу; знання про малу та велику Батьківщину; розуміння елементарних понять патріотичного змісту (пізнавально-когнітивний компонент);

– вираженість патріотичних почуттів та ціннісного сприйняття рідного краю, держави, ознак нації з показниками: патріотичні почуття до малої

Батьківщини; ціннісні орієнтації молодших школярів; ставлення до рідного краю, країни, народу (емоційно-ціннісний компонент);

– прояв патріотичної поведінки із показниками: патріотичні прагнення та мотиви; активність у суспільно корисній праці, культуротворчій діяльності; прояв патріотичних якостей у діях та вчинках (поведінковий компонент).

Відповідно до рівня сформованості компонентів визначено три рівні (високий, середній, низький) сформованості патріотичної вихованості молодших школярів.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту свідчать, що більшість молодших школярів як експериментальної, так і контрольної груп мають середній (54,8 % та 57 % відповідно) і низький (35,6 % та 32,6 % відповідно) рівні патріотичної вихованості. Високий рівень патріотичної вихованості наявний у 9,5 % учнів експериментальної групи та 10,4 % контрольної групи. Такий стан зумовив розробку організаційно-педагогічних умов патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Педагогічними умовами ефективного перебігу процесу патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки визначено:

- розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя;
- забезпечення партнерської взаємодії школи і музею;
- впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи.

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

3.1. Експериментальна модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки

У експериментальному дослідженні для обґрунтування змістовно-організаційних засад патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки використано метод педагогічного моделювання, що уможливило створити модель предмету пізнання, оцінити зв'язки та відношення між різними факторами впливу на неї та, відповідно, виявити наявні соціально-психолого-педагогічні закономірності [213, с. 8]. Основним поняттям методу моделювання є модель. Тому насамперед звернемось до трактування цього поняття.

Модель у методології науки – аналог певного фрагмента природної чи соціальної реальності; виступає в дослідженні як замітник предмета, явища, системи [228, с. 41].

Тлумачний словник української мови поняття «модель» трактує як уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його представник [215]. Моделі є способом організації практичних дій, способом представлення, так би мовити, зразково правильних дій та їх результатів, тобто є робочим уявленням, образом майбутньої системи [248, с. 56].

Моделювання розуміють як відтворення характеристик певного об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для їх вивчення [214]. Таким чином, моделювання – це метод наукового пізнання, завдяки якому відтворюється об'єктивна дійсність.

Моделювання успішно використовується в педагогічному експерименті. О. Дахін педагогічну модель представляє як «штучно

створений об'єкт у вигляді схем, фізичних конструкцій, знакових форм чи формул, що, будучи подібним до досліджуваного об'єкта (чи явища), відображає і відтворює у більш простому й грубому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки» [81, с. 69].

Дослідники О. Новіков та Д. Новіков зазначають, що в процесі моделювання задіяно начебто чотири «учасники»: «суб'єкт» – ініціатор моделювання та/або користувач його результатів; «об'єкт-оригінал» – предмет моделювання, тобто та педагогічна, освітня система, яку хоче створити і використати в подальшому «суб'єкт»; «модель» – образ, відображення об'єкта; «середовище», у якому знаходяться і з яким взаємодіють усі «учасники» [248, с. 43].

Щоб модель відповідала своєму призначенню, була функціональною, при її розробці необхідно враховувати низку вимог.

Першою вимогою є інгерентність моделі, тобто достатній ступінь узгодженості моделі із середовищем, освітнім простором, де їй належить функціонувати. Інший аспект інгерентності моделі полягає в тому, що не лише модель має пристосовуватись до середовища, але й середовище необхідно пристосовувати до моделі майбутньої системи.

Друга вимога – простота моделі. Модель буде використовуватись як робочий інструмент, тому вона має бути зрозумілою, доступною кожному, хто братиме участь у її реалізації.

Третя вимога – адекватність моделі. Ця характеристика моделі означає можливість досягнення з її допомогою поставленої мети відповідно до визначених критеріїв.

Таким чином, виокремлені три основні вимоги до моделей відображають взаємини моделі з іншими «учасниками» процесу моделювання – із середовищем (інгерентність); із суб'єктом, який створює та/або застосовує модель (спрощеність); з об'єктом, який моделюється, тобто з педагогічною системою (адекватність) [248, с. 45–48].

У розробці експериментальної моделі необхідно дотримуватись

зазначених вимог.

Моделювання патріотичного виховання засобами музейної педагогіки базувалось на теоретико-методологічному та практичному матеріалі. Ми спирались на: 1) зміст патріотичного виховання, теоретичні й практичні аспекти музейної педагогіки, подані в першому розділі дисертації; 2) розуміння сутності патріотизму як соціального утворення особистості, яке формується в результаті цілеспрямованої роботи, а не успадковується; 3) норми і положення Державного стандарту початкової освіти, що визначає державні вимоги до розвиненості та вихованості дитини молодшого шкільного віку; 4) положення «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 рр.», метою якої є формування національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, збереження та розвитку духовно-моральних цінностей українського народу; 5) стан практики патріотичного виховання, який реалізується в роботі початкової школи, досліджуваний під час констатувального етапу експерименту; б) методологічні підходи до патріотичного виховання та підходи до організації освітнього процесу в музейному середовищі.

Алгоритмом розробки моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки ми обрали процедуру педагогічного моделювання, яку запропонував О. Дахін, зокрема: 1) входження у процес і вибір методологічних основ для моделювання, якісний опис предмета дослідження; 2) постановка завдань моделювання; 3) конструювання моделі з уточненням залежності між основними елементами досліджуваного об'єкта, визначенням параметрів об'єкта та критеріїв оцінки змін цих параметрів; 4) дослідження валідності моделі у вирішенні поставлених завдань (поняття педагогічної валідності близьке до достовірності, адекватності, але не тотожне їм. Педагогічну валідність обґрунтовують комплексно: концептуально, критеріально та кількісно [80, с. 22]); 5) застосування моделі в педагогічному експерименті; б) змістова інтерпретація результатів моделювання [80, с. 26].

Отже, використання в дослідженні методу моделювання дало змогу розробити експериментальну модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки. Модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки розуміють як схематичне зображення структурних та функціональних компонентів цього процесу. Модель є результатом системного проектування мети, засобів та очікуваних результатів обраного напрямку освітньої роботи і репрезентує кілька складників, серед усього:

- концептуальний, який включає мету, завдання, методологічні підходи, дидактичні принципи, педагогічні умови патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки;

- технологічний, що охоплює етапи, засоби, форми і методи навчально-виховної роботи;

- результативний, який об'єднує очікуваний результат, компоненти, рівні сформованості патріотичної вихованості молодших школярів (див. рис. 3.1).

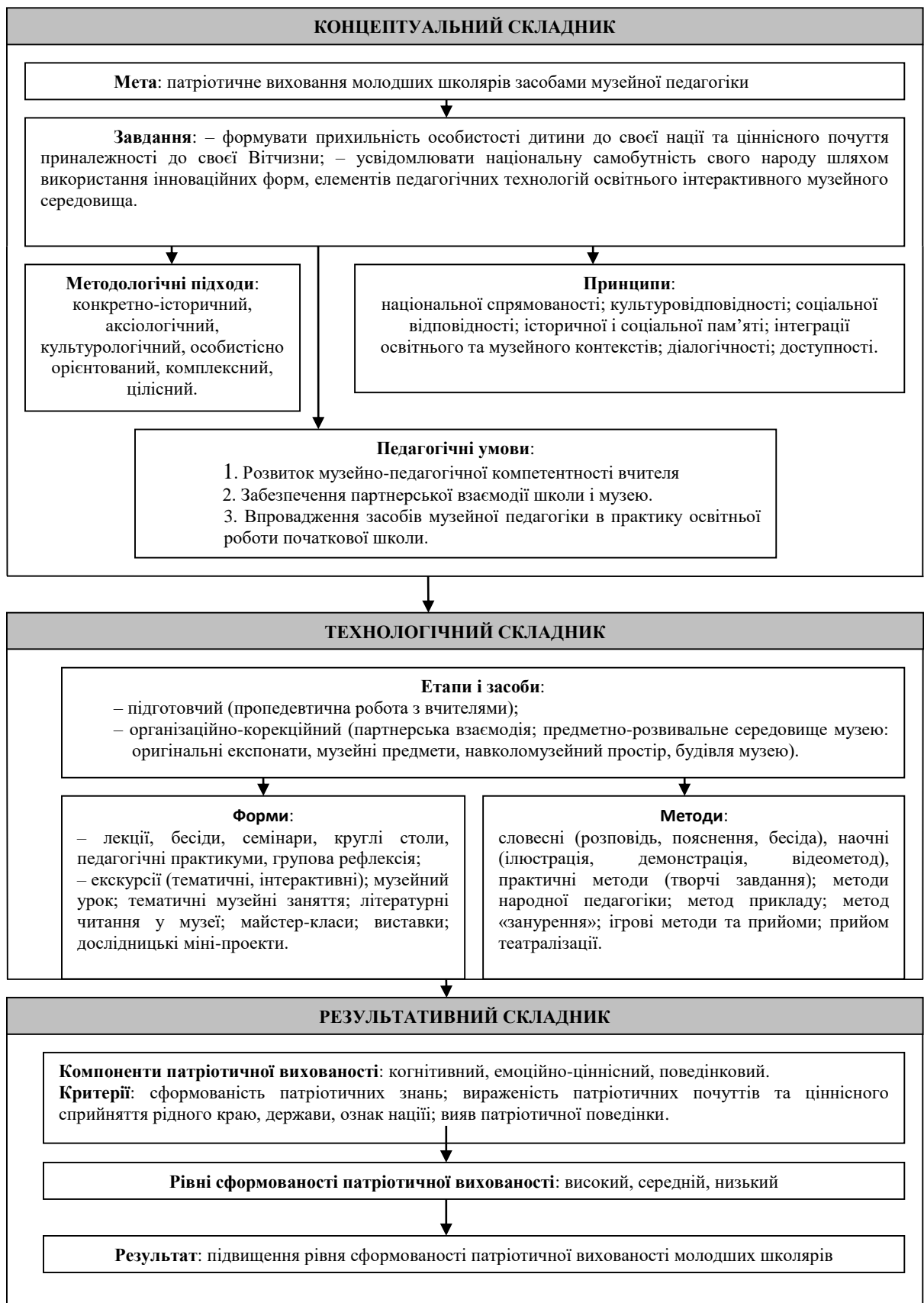

Рис. 3.1. Експериментальна модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки

Характеристику *концептуального складника* почнемо з *мети*, яка полягає в патріотичному вихованні молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Мету конкретизовано низкою *завдань*:

- формувати прихильності особистості дитини до своєї нації та ціннісного почуття приналежності до своєї Вітчизни;
- усвідомлювати національну самобутність свого народу шляхом використання інноваційних форм, елементів педагогічних технологій освітнього інтерактивного музейного середовища.

В основу патріотичного виховання засобами музейної педагогіки покладено такі *методологічні підходи*: конкретно-історичний, аксіологічний, культурологічний, особистісно орієнтований, комплексний, цілісний.

Конкретно-історичний підхід дав змогу нести знання про історичне минуле нашого народу, а також враховувати сучасні події в житті українського народу: громадянський подвиг учасників Революції гідності, вшанування пам'яті героїв Небесної сотні, патріотизм українських воїнів у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність України. Цей підхід допоміг сформулювати актуальні на цьому етапі розвитку українського суспільства завдання патріотичного виховання.

Аксіологічний підхід забезпечив орієнтацію на національні цінності та загальнолюдські моральні цінності.

Реалізація культурологічного підходу сприяла зануренню молодших школярів у світ національної культури, засвоєнню духовно-культурних надбань українського народу, формуванню почуття причетності до української культури.

Особистісно орієнтований підхід опертий на врахування вікових особливостей, особистісних, індивідуальних інтересів та можливостей учнів, що сприяло створенню оптимальних умов для розвитку молодших школярів.

Комплексний підхід передбачив таку організацію освітнього процесу, при якій особистість молодшого школяра розвивається всебічно – її світогляд

(знання, погляди, переконання), емоційна сфера (почуття, емоції) та діяльнісно-практична сфера (уміння, навички).

Цілісний підхід забезпечив єдність, взаємозв'язок структурних і змістових частин моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Патріотичне виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки має на меті вдосконалення змісту освітньої роботи на основі *принципів* патріотичного виховання та *принципів* музейної педагогіки [16; 23; 358]:

– принцип національної спрямованості, що сприяє формуванню національної самосвідомості, вихованню любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися належністю до українського народу;

– принцип культуровідповідності, що передбачає органічну єдність патріотичного виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями як виразниками духовної єдності, наступності й спадкоємності поколінь;

– принцип соціальної відповідності обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, у якій організовується виховний процес;

– принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної, культурно-історичної спадщини народу та відтворює її у формах й методах патріотичного виховання;

– принцип інтеграції освітнього та музейного контекстів;

– принцип діалогічності, що визначає гуманістичний характер взаємодії в просторі музею, створення атмосфери радості спілкування; дає змогу відвідувачеві бути активним «споживачем» музейних цінностей;

– принцип доступності, який детермінує вибір музейного фактажу та експозицій доступного для сприйняття і розуміння молодшими школярами.

Концептуальний складник моделі також передбачає окреслення *організаційно-педагогічних умов* патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки:

1. Розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя.
2. Забезпечення партнерської взаємодії школи і музею.
3. Впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи.

Означені організаційно-педагогічні умови обґрунтовані у другому розділі дисертації (параграф 2.3).

Технологічний складник експериментальної моделі репрезентує етапи, засоби, форми, методи забезпечення патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Відповідно до кожної організаційно-педагогічної умови визначено *засоби* їх реалізації:

- пропедевтична робота;
- партнерська взаємодія;
- предметно-розвивальне середовище музею: оригінальні експонати, музейні предмети, навколomuзейний простір, будівля музею.

Оскільки робота в межах музейної педагогіки базується на візуальному контакті з експонатами, то все залежить від експозиції музею [358, с. 46]. Зауважимо, що модель містить *регіональний компонент*, оскільки зміст патріотичного виховання молодших школярів визначався відповідно до особливостей експозицій музею «Дрогобиччина», Художнього музею Михайла Біласа та Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» [див. додаток Є].

Реалізація організаційно-педагогічних умов передбачає використання різних *форм* роботи. У виборі формувальних засобів впливу ми керувались теоретичними підходами, методичними рекомендаціями І. Беха, К. Чорної [15; 16] щодо патріотичного виховання та О. Караманова [129],

I. Удовиченко [358] стосовно організації педагогічного процесу у просторі музею.

Для розвитку музейно-педагогічної компетентності педагогів використовували лекції, бесіди, семінари, круглі столи, майстер-класи, педагогічні практикуми, групову рефлексію.

Забезпечення партнерської взаємодії школи і музею відбувалось через проведення бесід, круглих столів, дискусій.

Основними формами роботи з молодшими школярами були: екскурсії (тематичні, інтерактивні); музейний урок; тематичні музейні заняття; літературні читання в музеї; майстер-класи; виставки; дослідницькі міні-проекти.

Екскурсії, проведені під час експерименту, базувались на засадах музейної педагогіки, тому в них акцент ставився на розвиток, виховання, на формування системи цінностей. Застосування інтерактивних технологій сприяло активізації процесу музейної комунікації.

Музейний урок – це освітній захід в експозиції музею, який відповідає змісту навчальної програми з певного предмета.

Паралельно з музейними уроками проводились *музейні заняття*. Вони є формою додаткової освіти. На відміну від екскурсії, музейне заняття може проводитись не лише на експозиції, а й на іншій території. Відповідно до тематики заняття обирались експонати, визначався маршрут. Музейні заняття включали розповідь музейного працівника, демонстрацію музейного предмета; елементи гри, театралізації, виконання в музейному просторі певної практичної, творчої діяльності, дотичної до тематики заняття.

Плануючи екскурсії, музейні уроки та музейні заняття, ми враховували вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, зокрема порівняно слабку довільну увагу, швидку втомлюваність, емоційну відкритість, легку збудливість, вразливість і водночас сенситивність до морально-етичних впливів, допитливість, переважання асоціативно-образного мислення.

Така форма музейної педагогіки, як *майстер-клас*, сприяє інтелектуальному, творчому розвитку особистості, формує світогляд, духовні цінності.

Виставки представляли результати творчої діяльності молодших школярів.

Виконання *дослідницьких міні-проектів* стимулювало учнів до самостійності, творчості, позитивного розвитку в напрямку засвоєння знань, усвідомлення ціннісних смислів, опанування навиків пошукової роботи.

Обрані форми роботи сприяли реалізації поставлених завдань.

Під час експериментального дослідження застосовано такі *методи і прийоми*: 1) словесні (розповідь, пояснення, бесіда), наочні (ілюстрація, демонстрація, відеометод), практичні методи (творчі завдання); 2) методи народної педагогіки; 3) метод прикладу; 4) метод «занурення»; 5) ігрові методи та прийоми; 6) прийом театралізації.

Словесні методи спрямовані на засвоєння понять, нових знань, сприйняття інформації. Бесіда активізує мислення дитини і є ефективним способом розвитку її пізнавальних функцій. Нашим завданням було не перетворити бесіду у монолог вчителя або працівника музею, тому словесні методи поєднували з наочними і практичними.

Наочні методи, які використовували в роботі з молодшими школярами у музейному середовищі, – це демонстрація та ілюстрація. *Демонстрація* – ознайомлення з експонатами: від цілісного сприйняття до розгляду окремих деталей, властивостей. До певних експонатів учні могли доторкнутися, потримати в руках. *Ілюстрація* передбачає показ через світлини, репродукції, плакати, малюнки. Також ми застосовували *відеометод* – показ відео, де предмет зображено в дії, світлин експонатів інших музеїв, слайд-шоу, презентації. Використовуючи можливості комп'ютерної техніки та ресурси глобальної мережі Інтернет, можна занурити відвідувача в будь-яку історичну епоху, етнічне, природне, побутове середовище. Нові інформаційні технології дають змогу проводити віртуальні екскурсії та подорожі. Формат

електронної анімації, електронного світу є звичним для сучасних дітей, тому викликає інтерес учнів.

Найкращим способом закріплення та осмислення отриманих в музеї вражень та знань є творча робота – природний для дітей спосіб засвоєння й закріплення інформації. Використання *практичних методів* передбачало оволодіння матеріалом, знайомство з музейними об'єктами через особисті творчі зусилля.

Методи народної педагогіки допомагають українцям відчувати себе українцями, розкрити ті невидимі зв'язки, які поєднують людей у спільноту – «українці», вчать вдумливо ставитися і до традицій, і до історії [358, с. 47–48]. Ми звертались до: історії роду, родини; народної мудрості в прислів'ях, приказках; народних ігор, казок; народного мистецтва, народного календаря.

Метод прикладу часто вживається в музейній педагогіці. У контексті нашого дослідження ми застосовували приклад великих співвітчизників, визначних постатей рідного краю, приклад національних героїв. Розповідали про пов'язані з експонатами особистості, сучасників тих подій, майстрів, художників, письменників, поетів тощо. Видатні постаті, успішні люди, патріотично спрямовані, що уміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, стають зразком для випрацювання в учнів власних життєвих стратегій.

Метод «занурення» є специфічним методом музейної педагогіки, оскільки в музеї можна відчувати атмосферу часу, простору, певної реальності, життєвого простору історичної особистості.

Для дітей молодшого шкільного віку гра продовжує бути активною формою пізнання. У грі діти краще зосереджуються і більше запам'ятовують. Тому ми використовували в роботі з учнями різні *ігрові методи та прийоми*: дидактичні, ситуаційно-рольові, сюжетно-рольові, рухливі ігри, ігри-бесіди, ігри-мандрівки, ігрові вправи, ігрові завдання.

Приєм театралізації дозволяє подолати музейну статику, впливаючи на емоційно-чуттєву сферу сприйняття.

Отже, обрані форми і методи роботи відповідають віковим особливостям молодших школярів і дають їм змогу бути активними суб'єктами музейної комунікації, забезпечують діалогічність та суб'єкт-суб'єктність виховного процесу.

Результативний складник припускає, що за умови реалізації попередніх складових експериментальної моделі буде забезпечено патріотичне виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки. Досягнутий результат відповідатиме критеріям та показникам пізнавально-когнітивного, ціннісно-емоційного та поведінкового *компонентів*, за якими оцінюється рівень патріотичної вихованості. Означені *рівні* (високий, середній, низький) емпірично підтверджують правильність теоретичних підходів до патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Розроблена модель функціонує як сукупність складових, взаємодія та інтеграція яких зумовлює цілеспрямоване та ефективне патріотичне виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки. Апробація ефективності запропонованої моделі здійснювалася у ході формувального етапу експериментального дослідження.

3.2. Реалізація експериментальної моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки

Формувальний етап експериментального дослідження проводився протягом 2017–2018 рр. на базі експериментальних загальноосвітніх шкіл № 1, № 2, № 4 м. Дрогобич Львівської області. Загалом експериментом охоплено 191 особу (175 учнів 1-4 класів, 16 вчителів початкової школи).

Мета формувального експерименту – апробація окреслених у моделі організаційно-педагогічних умов для забезпечення ефективності процесу патріотичного виховання засобами музейної педагогіки.

На першому, *підготовчому*, етапі реалізовувалась педагогічна умова – **розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя.**

Музейна педагогіка як галузь діяльності, що здійснює передачу культурного досвіду на основі міждисциплінарного та полікультурного підходу через педагогічний процес [367, с. 289] має потенціал для формування національної свідомості, патріотичних якостей учнів. Пам'ятки історії та культури допомагають вчителю більш яскраво розкрити перед учнями історичну спадщину, процес розвитку суспільства, його національні особливості, продемонструвати багатство та унікальність рідної культури. Але, як слушно зазначають Т. Вайнберг і С. Хавіна, «музейна педагогіка висуває високі вимоги до тих, хто звертається до неї як до інструменту культурного розвитку, виховання особистості» [35, с. 7].

Готовність педагога до музейно-педагогічної діяльності передбачає наявність теоретичних знань та практичних умінь. Як показало опитування, не всі вчителі розуміють освітні можливості музейного середовища та важливість систематичних відвідин музеїв, а тому вважають достатнім організувати оглядову екскурсію раз на рік. Щоб виправити ситуацію, для педагогів, які брали участь в експерименті, організовано і проведено пропедевтичну роботу.

Робота з педагогами була спрямована на активізацію використання засобів музейної педагогіки в процесі патріотичного виховання молодших школярів і передбачала:

- теоретичне обґрунтування засад патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки;

- методичне забезпечення процесу патріотичного виховання з використанням музейно-педагогічних технологій.

У результаті проведеної роботи вчителі повинні були:

- актуалізувати проблему патріотичного виховання молодших школярів;

- розуміти основні поняття музейної педагогіки;

– знати, як використовувати потенціал музею з метою патріотичного виховання молодших школярів;

– вміти практично організувати педагогічний процес в умовах музейного середовища з молодшими школярами.

З метою підвищення майстерності, професіоналізму вчителів використано різні форми роботи: лекції, бесіди, семінари, круглі столи, майстер-класи, педагогічні практикуми, групову рефлексію. Розробляючи тематику семінарів, лекцій, зустрічей, ми керувалися методичними рекомендаціями І. Бега, В. Кириченко, Ж. Петрочко [15], Т. Белофастової [23], О. Караманова [129; 131; 133], І. Удовиченко [358].

Для того, щоб учасники експерименту усвідомили необхідність та особливості патріотичного виховання дітей у сучасних соціокультурних, політичних та економічних умовах розвитку суспільства й держави, проведено семінар «Патріотичне виховання молодших школярів». Акцентовано увагу на тому, що «виклики, які постали перед українським народом, актуалізували і перед педагогічними працівниками завдання розробки технологій виховання таких цінностей, які потрібні сучасній людині для збереження національної самобутності» [376, с. 4]. На семінарі висвітлено теоретичні засади патріотичного виховання, розглянуто законодавчо-нормативні документи, що регулюють діяльність закладів освіти із цього питання, окреслено основні завдання та підходи щодо патріотичного виховання учнів початкових класів.

У процесі групової педагогічної рефлексії основними складниками патріотичної вихованості вчителі визначили: усвідомлення національно-етнічної належності; ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти; ставлення до представників інших націй і національностей.

Значну увагу приділено ідеї комплексності застосування різних методів патріотичного виховання, необхідності насичення основного навчального матеріалу спеціальними знаннями, що розширюють національний світогляд,

формують національне світосприйняття та пробуджують національні почуття молодших школярів.

Як наголошено, уявлення про Вітчизну формується в школяра досить пізно, у старших класах. У початковій школі розкриттю патріотичної вихованості дітей сприяють уявлення про малу Батьківщину (село, місто, регіон), тому умовою ефективного патріотичного виховання визначено поступовість та систематичність впливу на дитину.

Щоб сформувати позитивне ставлення до експериментальної роботи, організовано круглий стіл «Особливості патріотичної вихованості молодших школярів», під час якого охарактеризовано структурні компоненти та показники патріотичної вихованості молодших школярів. Учителі експериментальних класів ознайомились з методикою і результатами констатувального експерименту, з метою, завданнями, змістом експериментальної роботи.

Для активізації роботи з використання елементів музейної педагогіки в освітній роботі проведено лекційні заняття. Під час лекції «Музейна педагогіка: теоретичні та практичні аспекти» слухачі коротко ознайомилися з історією становлення та розвитку музейної педагогіки; з цілями, завданнями, предметом, об'єктом музейної педагогіки; з формами та методами роботи. Обговорено практичні аспекти реалізації різних форм освітньої діяльності у музейному просторі. Вчителям розповіли про діяльність «Педагогічного музею України» Академії педагогічних наук України, який позиціонує себе як науково-організаційний і просвітницький центр для музейних педагогів. Матеріали цього Інтернет-ресурсу вчителі можуть використовувати для підвищення своєї педагогічної майстерності та обізнаності з питань музейної педагогіки.

Лекцію «Музейна педагогіка як засіб патріотичного виховання» присвячено ознайомленню з особливостями формування історичної, національної свідомості у процесі навчання в музеї. Акцентовано, що засоби музейної педагогіки мають включатись в процес патріотичного виховання,

адже вони формують ціннісне ставлення до культурного надбання, пробуджують інтерес до історії народу. Музейні експонати, музейне середовище викликають у молодших школярів позитивні емоції, стимулюють їхню увагу, фантазію, творчу активність. В умовах сучасності музей постає як педагогічна система та освітнє інтерактивне середовище, що передбачає активну участь відвідувачів у процесі музейної комунікації. У контексті цього з вчителями обговорено питання застосування в роботі відповідно до вікової групи таких інтерактивних технологій, як театралізація, майстер-класи, віртуальні виставки та екскурсії.

Значне місце в практиці роботи з вчителями відведено оволодінню практичних навиків. Із цією метою спільно з працівниками музею «Дрогобиччина» проведено майстер-клас «Я поведу тебе в музей», під час якого вчителі отримали методичні поради щодо проведення музейних занять, екскурсій для молодших школярів. Наголошувалось на тому, що в роботі з дитячою аудиторією необхідно: чітко планувати структуру екскурсії, враховуючи швидку втомлюваність дітей; продумували зміст тексту екскурсії, який не повинен бути перенасиченим інформацією; під час екскурсії йти від експоната, від предмета, поступово підводячи школярів до узагальнень, доступних їхньому віку тощо. Спілкування з музейними працівниками, атмосфера музею сприяли кращому засвоєнню основ музейно-педагогічної діяльності.

Педагогічний практикум «Навчаємо в музеї» присвячено специфіці організації музейного уроку. Ми розглянули принципи підготовки та проведення уроку в музеї; колективно розробили план-конспект музейного уроку; змодельовали його етапи. Вчителів ознайомили з досвідом проведення «педагогічного марафону» у м. Львова проектом «Школа і музей: працюємо разом».

Підсумки проведеної роботи з вчителями підбивали на засіданні круглого столу «Музейна педагогіка як сучасний освітній ресурс». Учителі експериментальних класів запевнили, що проведена пропедевтична робота

дала їм можливість поглибити й доповнити знання про процес патріотичного виховання молодших школярів, оволодіти методикою використання засобів музейної педагогіки в цій роботі. Одночасно висловлено думку, що обсяг роботи при підготовці до візиту в музей або проведення музейного уроку є досить великим, а музейний простір вимагає спеціальної методики проведення занять. Це свідчить про необхідність консультування з музейними працівниками для забезпечення ефективності процесу застосування засобів музейної педагогіки в освітній роботі.

Учасники круглого столу визначили систему умов ефективності патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки, зокрема:

1) психолого-педагогічні:

- урахування вікових особливостей молодших школярів при організації роботи з патріотичного виховання, при виборі засобів музейної педагогіки;
- поступовість та системність виховного впливу в процесі формування патріотичних якостей та національного світосприйняття молодших школярів;

2) організаційно-методичні:

- впровадження елементів музейної педагогіки у зміст освітнього процесу початкової школи;
- використання сучасних музейних технологій (інтерактивні технології, віртуальні музеї);
- співпраця з музейними працівниками як передумова ефективного планування та забезпечення освітнього процесу в музейному просторі.

Отже, через накопичення знань про музейну педагогіку та формування навичок прикладного застосування цих знань у практиці патріотичного виховання молодших школярів була реалізована *педагогічна умова – розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя*.

На другому – *організаційно-корекційному* – етапі реалізовувалась педагогічна умова – *забезпечення партнерської взаємодії школи і музею*.

Відповідно до теоретичних засад педагогічної взаємодії освітніх і соціокультурних закладів (параграф 2.3), необхідність партнерства школи та музею в контексті патріотичного виховання молодших школярів не викликає сумніву. Ми стверджуємо, що ефективне застосування засобів музейної педагогіки не можливе без взаємного партнерства, спільного планування, без співпраці шкільних педагогів та музейних працівників. Перед нами постали питання: «Як організувати продуктивну, рівноправну, повноцінну та взаємовигідну взаємодію музею і школи?», «Як використовувати соціокультурні та освітні можливості цієї взаємодії у вихованні і розвитку молодших школярів?».

У пошуках можливих варіантів взаємодії ми керувались твердженням, що шлях до ефективного партнерства починається з:

- подолання у своїй свідомості певних негативних стереотипів;
- випрацювання конструктивного підходу, що спирається на розуміння реального позитивного внеску кожної зі сторін» [15, с. 69].

Ми погоджуємось з думкою О. Караманова, що «музей стає не лише засобом розширення культурних обріїв сучасного життя, а й місцем взаємодії різних людей – від науковців і педагогів до широкої громадськості. Поступово музей набуває значення інституції, яка регулює процеси спілкування дітей і дорослих, представників різних етнічних, релігійних та політичних угруповань. Це важливо з позицій засвоєння культурних цінностей минулого, «оживлення» історії та стимулювання інтересу до вивчення власної спадщини» [135, с. 3]. Тому під час цього експериментального дослідження ми намагались:

- змінити уявлення про музей як нудне місце, а позиціонувати його як місце, де цікаво, де можна перевірити історію на істинність, як простір «розумних розваг», простір діалогу, де дитина виступає активним учасником комунікації;
- переглянути співпрацю музею та школи щодо освітньої практики як такої, що сприяє патріотичному вихованню: прилучає молодших школярів до

світу національної культури, вказує ціннісні орієнтири на прикладах з історії, мистецтва, відмінних від масових зразків;

– створити єдиний освітній простір школи та музею (доповнити соціокультурний, освітній потенціал музейної роботи педагогічними технологіями, педагогічною діяльністю).

Сучасний вітчизняний музей намагається розвивати свою діяльність у межах теорії комунікації з урахуванням національних особливостей, а основою освітньої діяльності музеїв стає аксіологічна концепція, згідно з якою у відвідувачів формується ціннісне ставлення до культурно-історичної спадщини [23]. Тому для експериментального дослідження ми обрали комунікативну модель партнерства школи і музею, для якої характерне налагодження співпраці музейних педагогів та вчителів під час проведення лекцій, навчальних занять різної тематики, дозвілля і творчості у просторі музею [39].

Орієнтиром для нас було те, що партнерство завжди передбачає:

- 1) взаємодію представників певних установ чи організацій;
- 2) розуміння власної ролі, відповідальності та внеску в досягненні спільної мети;
- 3) дотримання основних принципів, правил і домовленостей [15, с. 69].

Сприяння взаємодії школи та музею відбувалось поступово – від знайомства учасників експериментального дослідження, їх мотивування до взаємної відповідальності, синхронізації зусиль, до продуктивних взаємин в організаційному, освітньому та соціокультурному аспектах.

Насамперед визначено спільні цілі взаємодії – збереження та передача молодшим школярам історії свого краю, формування ціннісного, емоційно забарвленого ставлення до національно-культурної спадщини. Із цією метою організовано і проведено круглий стіл «Музей в освітньому просторі: діалог та взаємодія», під час якого педагоги та музейні працівники обговорювали умови налагодження системної співпраці на основі сучасних здобутків музейної педагогіки, висловлювали свої очікування від взаємодії,

узгоджували найбільш ефективні форми співпраці, шукали відповіді на питання: «Чого мають досягти молодші школярі під час цієї роботи?», «Як цікаво розкрити, показати учням історію, культуру рідного краю?»

Взаємодія є рівноправною, вигідною за умови, що партнери усвідомлюють функціональні відмінності в межах єдиного завдання. Тому взаємодія школи та музею базувалась на принципі інтеграції музейної та шкільної педагогіки і здійснювалась на засадах диференціації функцій учасників взаємодії. Які ж функції виконував учитель, а які брав на себе музейний працівник?

Підготовку до візиту в музей проводив учитель у школі. Значну увагу приділено поняттю музейної культури відвідувача, яке розуміють як ступінь його підготовленості до сприйняття та усвідомлення цінності експонатів. Учитель проводив роз'яснювальні бесіди з молодшими школярами стосовно правил поведінки в музеї, необхідності бережного поводження з історичними реліквіями, музейними експонатами. Коротко обговорювали з учнями мету й тематику візиту в музей.

Провести екскурсії, музейні заняття, майстер-класи учитель делегував працівникам музею, залишаючи за собою роль помічника. У віці 6 – 10 років діти ще не здатні самотійно цілеспрямовано шукати інформацію, тому похід до музею без коментарів і розповідей про експонати не залишить у них жодних вражень і почуттів [129, с. 113]. Ураховуючи це, музейні працівники створювали умови для пізнавальної діяльності учнів, знайомили молодших школярів з предметним світом історії, культури: на доступно для учнів розповідали про особливості тієї чи іншої події, музейної пам'ятки, колекції, реліквії, демонстрували експонати, відповідали на запитання дітей, звертали увагу учнів на те, чого вони самі не помічали. «Головне – це налагодити діалог із юними відвідувачами музею, сприяти їхньому бажанню підтримувати бесіду та висловлювати своє ставлення до того, що вони бачать» [261, с. 41–42]. Заохочувати школярів до активного включення до

процесу комунікативної взаємодії музейним працівникам допомагали вчителі, оскільки вони краще знають індивідуальні особливості своїх учнів.

Для ґрунтовнішого засвоєння учнями матеріалу, поданого музейним працівником, вчитель в класі проводив підсумкову бесіду. Іноді її замінювала творча робота, яку вважають найкращою формою закріплення й осмислення отриманих знань, вражень у музеї. Тому часто застосовувались творчі домашні завдання (намалювати експонат, що був представлений на занятті, описати свої враження від відвідування виставки, побачених предметів), позакласна проектна діяльність.

Взаємодіючи під час експерименту, вчителі та музейні працівники методично збагачували один одного. Поєднання педагогічної компетентності вчителів та фахової підготовки музейних працівників сприяло довершеності музейних заходів, удосконаленню обраних форм роботи з молодшими школярами.

Наступний пункт ефективної взаємодії – це дотримання основних принципів, правил і домовленостей. Однією з умов взаємної співпраці та налагодження контактів вважаємо забезпечення постійного інформаційного обміну. Перед початком експерименту домовлено про попереднє інформування вчителів про заходи в музеї, про тематичні екскурсії для школярів, про музейні колекції та експозиції для своєчасного планування освітньої роботи засобами музейної педагогіки.

Правилом взаємодії було спільне з музейними працівниками узгодження теми візиту, вибір експозиції, виставки.

Готуючись до відвідин музею, ми враховували такі факти: у дітей молодшого віку сприйняття представлених експонатів ускладнюється з огляду на розміщення експонатів, які зазвичай розраховані на дорослу людину (експозиційні вітрини є високими); крім того, діти цього віку не люблять довго стояти або ходити залами. Тому разом з музейними працівниками ми заздалегідь продумували, як уникнути таких незручностей, дискомфорту при огляді експонатів, як створити сприятливі умови для

кращого сприйняття музейної інформації, розуміння мови музейної експозиції.

Специфіка взаємодії молодших школярів з музейним середовищем полягає в їх активному залученні до пізнання предметного світу речей. У музеї дитина має творити, досліджувати, рухатися, пізнавати за допомогою всіх органів чуття. Ми намагались надати учням можливість засвоювати матеріал не лише через зір і слух, а й через дотик. Домовлено з працівниками музею про забезпечення музейних занять з молодшими школярами не надто цінними предметами з резервного фонду, копіями, макетами, до яких учні могли доторкатися, які мали змогу потримати в руках.

Продумуючи організаційно-методичну взаємодію між школою та музеями, ми розуміли, що дитина – той відвідувач, який на все життя складе враження про музеї, відчує чи не відчує їхню важливість для себе. Тому вчителі і музейні працівники спільно дійшли висновку, що не так важливо дати учням повну інформацію про предметний світ культури, історії, мистецтва, як відчуття приємної і пізнавальної комунікації в музейному просторі, зацікавити їх конкретними фактами, подіями, культурно-історичними пам'ятками. Це сприятиме формуванню в молодших школярів позитивних вражень про діяльність і важливість музеїв.

Отже, за рахунок інтеграції школи в освітній простір музею та музейної педагогіки в школу реалізовано другу педагогічну умову – **забезпечення партнерської взаємодії школи і музею**. Це дало можливість школі реалізувати свої освітні завдання, передбачені програмою, а музею – зберегти свою освітню самобутність.

Організаційно-корекційний етап експериментального дослідження також був спрямований на роботу з молодшими школярами, з молодшими школярами на реалізацію педагогічної умови – **впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи**.

Мета роботи з учнями – формувати історичну свідомість та пробудити патріотичні почуття молодших школярів, їх прилучити до духовної

спадщини, багатств національної культури, посприяти розумінню цінностей культурно-історичних пам'яток, зосереджених у музеях.

Робота з виховання патріотизму молодших школярів засобами музейної педагогіки була розрахована на один навчальний рік і проводилась як під час навчального процесу, так і в позаурочний час. Усі завдання формувального експерименту ми реалізовували включенням елементів музейної педагогіки в програмний матеріал уроків та виховних заходів, у зв'язку з чим орієнтувались на зміст навчальних програм для початкової школи, який містить ціннісні складники та сприяє формуванню патріотичних почуттів, історичної свідомості молодших школярів.

Так, реалізація соціокультурної змістової лінії предмета «Літературне читання» створює передумови для патріотичного виховання, адже читання творів усної народної творчості, творів про рідний край, Батьківщину, природу, сім'ю пробуджує любов до рідного слова, формує образ Батьківщини, знайомить з видатними вітчизняними письменниками-класиками та сучасними письменниками України, формує морально-етичні уявлення молодших школярів. У підручниках з літературного читання є цілі розділи, у яких звучить патріотична тема, зокрема «Добрідень тобі, Україно моя!» [312], «Казки українських письменників. Іван Франко» [240], «Сторінками історії України», «Видатні українські письменники» [314].

На уроках «Природознавства» молодші школярі знайомляться з особливостями природних умов, рослинного і тваринного світу рідного краю. Тематичні розділи підручників «Рідний край», «Місце де я живу» [70], «Наша країна – Україна» [76], «Червона книга України», «Які рослини є символами України» [71], «Природа України» [78] спрямовані на виховання в учнів любові до природи рідного краю, Батьківщини, на усвідомлення цінності та важливості шанобливого, відповідального ставлення до природи.

Ознайомлення молодших школярів з багатством української культури передбачені змістом освітніх галузей «Технологія» та «Мистецтво». Так, на уроках трудового та образотворчого мистецтва учні пізнають мистецтво

українського народу, довідуються про особливості культури в різних регіонах України, традиційні народні ремесла України, народні традиції та обряди. Формування культури почуттів, основ національної свідомості, поваги до праці реалізується через теми «Мій любий край», «Народна творчість» [199], «Секрети орнаменту», «Народна іграшка» [122] «У гості до майстрів» [350], «Писанки» [123], «Мистецтво і рукотворний світ», «Образи рідної землі» [200], «Народні ремесла», «Орнаменти» [45], «У майстерні писанкаря», «Оздоблення одягу» [46], «Краса народних виробів», «Краса побуту» [124], «Дизайн костюма» [47], «Образ рідного краю у мистецтві» [125], «О краю мій, Вкраїно ти прекрасна!», «Ой роде наш красний», «Українські візерунки», «До народних джерел» [201].

Значні можливості для пробудження в молодших школярів патріотичних почуттів, історичної свідомості, накопичення досвіду особистісного ставлення до системи національних цінностей (мова, родина, традиції, патріотизм, соціальна справедливість, первинність духовного щодо матеріального, гуманізм, працелюбство), усвідомлення учнями єдності компонентів «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна – світ», виникнення в учнів стійкого відчуття належності до українського народу, позитивного ставлення до законів і атрибутів Української держави, почуття гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини має предмет «Я у світі», який згідно з навчальним планом, вивчають у 3 – 4 класах.

Так, у результаті опрацювання тем «Сім'я», «Україна – незалежна держава», «Свята моєї Батьківщини», «Славетні українці» [346], «Історичні скарби України», «Природні скарби України», «Господарська діяльність у деяких містах України», «Народні промисли України», «Народні свята» [24], «Турбота кожного про історичну та культурну спадщину» [347], «Вчимося любити свою Батьківщину», «Державні символи України», «Українці, які вдосконалили світ» [25] молодші школярі набувають знань та цінностей патріотичного характеру.

Ураховуючи зазначене, за основу при плануванні патріотичного виховання молодших школярів взято українознавчий компонент змісту навчальних програм для 1 – 4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2016), зміст підручників з предметів «Літературне читання» [239; 240; 241; 242; 312; 313; 314], «Природознавство» [70; 71; 72; 76; 78], «Образотворче мистецтво» [122; 123; 124; 152; 199;], «Трудове навчання» [45; 46; 47; 350], «Я у світі» [24; 25; 346; 347], за якими велось навчання в експериментальних класах. Зміст і виховні цілі деяких тем навчальних предметів ми розкривали і досягали за допомогою засобів музейної педагогіки.

Розглянемо детальніше використання засобів музейної педагогіки в практиці роботи початкової школи, пов'язаної з патріотичним вихованням молодших школярів.

Виховання є складним поняттям, що базується на національних цінностях, національному способі життя та символічних уявленнях членів національної спільноти. Усвідомлення особистістю національних цінностей свого народу з їх подальшою інтеріоризацією в цьому зв'язку із потребами й інтересами зумовлює те, що відповідні емоції й почуття набувають спонукальної сили та стають потужними мотивами до діяльності [332]. Тому роботу спрямовано на формування ціннісного ставлення дитини до нації, держави, прищеплення їй почуття любові до рідного міста, Батьківщини, гордості за її минуле та теперішнє, відповідальності за майбутнє.

Можна виокремити такі тематичні напрями, за якими здійснювалось патріотичне виховання молодших школярів:

- особливості рідного краю (міста);
- народні традиції та обряди;
- народне декоративно-ужиткове мистецтво, народні промисли;
- родовід;
- сторінки історії держави;
- екологічна культура.

Сукупно всі напрями фокусуються на понятті *патріотизм*.

Як слушно зазначає Д. Прасол, «через усю стратегію патріотичного виховання учня має проходити засвоєння молодшим школярем сприймання «моє, рідне, люблю», починаючи від родини ... і переходячи в подальшому до аналогічного сприймання школярем рідного міста, своєї країни та народу» [295,с. 150].

З урахуванням того, що в молодшому шкільному віці закладається фундамент ставлення до великої і малої Батьківщини, розуміння свого місця в ній, одним із завдань патріотичного виховання є пізнання учнями своєї малої Батьківщини. Де б людина не жила, на якій би мові не розмовляла, вона завжди пов'язана з місцем, де народилась і виросла. Рідний край, його люди, природа входять до структури свідомості людини, стають частиною її долі. Знання з історії рідного краю містять високий виховний потенціал і формують національний світогляд, свідомість і духовність. Тому ми вважали за необхідне активізувати інтерес дітей до пізнання історії, особливостей рідного краю, виховувати в них почуття гордості бути представником цієї місцевості.

Формуванню позитивно насиченого образу рідного міста, ціннісного ставлення молодших школярів до нього, вихованню почуття гордості за здобутки рідного міста, його історію та культуру засобами музейної педагогіки сприяли музейні екскурсії, екскурсії містом, огляд тематичних виставок, театралізовані музейні заняття, виконання творчих завдань та проектів. Позаурочна виховна робота передбачала знайомство учнів з історією виникнення міста та походження його назви, його символікою, знайомили з історичними пам'ятками та визначними місцями, розповідали про видатних постатей, що походять з рідного міста. Проілюструємо це конкретними прикладами.

Під час екскурсії «Подорож у минуле» у відділі історії молодші школярі подорожували давнім містом Дрогобичем, формуючи таким чином певні уявлення про його історичне минуле. На доступному рівні учням розповіли легенду про походження міста, пояснили значення його символіки,

познайомили із життям міста в давнину, представили артефакти, пов'язані із солеварним та нафтопереробним промислом Дрогобича. Екскурсія органічно включала ігрові елементи.

Так, в одному із залів музею діти, поділившись на групи, складали *пазли*: зображення видів міста; інша група виконувала ігрове завдання – знайти у залі експонати за фотографіями невеликих фрагментів та підказками працівника музею.

Значні потенційні можливості щодо патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку має знайомство з історичними пам'ятками, визначними місцями в реальному просторі міста. Усі філії музею «Дрогобиччина» розташовані в пам'ятках архітектури. Учні знайомили з цими історичними будівлями, коротко розповідали їхню історію. Під час кожного візиту до музею молодші школярі мали можливість розглядати, вивчати їх. У формі екскурсій та *гри-подорожі* «*Вулицями міста*» відбувалось знайомство дітей з вулицями міста.

Мета – знайомити учнів з назвами вулиць, визначними пам'ятками.

Хід гри: гра відбувається на стилізованій карті міста розміром 3×4 м. Діти здійснюють «подорож» вулицями міста, дізнаються про найцікавіші історичні місця, виконуючи різні завдання. Після проходження ігрового маршруту на карті відображається карта класу. За допомогою позначок діти відзначали вулиці, на якій мешкають.

Після екскурсії учні малювали улюблені місця в місті, визначні пам'ятки. Результати творчої роботи були представлені на виставці у класі.

У Палаці мистецтв музею «Дрогобиччина» молодші школярі відвідали *виставку*, присвячену традиції солеваріння. Діти дізналися про місцеву солеварню, завдяки якій Дрогобич відоме як місто, про особливості дрогобицької солі, яка є символом, витоків міста. Після огляду виставки учні отримали творче домашнє завдання – зробити аплікацію герба міста.

Розвиток солеваріння сприяв появі в місті двох неповторних сакральних дерев'яних церков. Одну з них – церкву Святого Юра – внесено

до переліку пам'яток національного значення та Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ансамбль церкви, з яким молодші школярі ознайомились під час екскурсії, є філією краєзнавчого музею. Під час вивчення традицій святкування Великодня на території музею проведено гаївку.

Формуванню уважного ставлення до міста, його вулиць, будівель сприяло *відвідання виставки «Старий Дрогобич на листівках та світлинах»*. Для полегшення впізнавання молодшими школярами міста на представлених давніх фотографіях та ретро-поштівках зроблено фото сучасного вигляду. Учні мали змогу порівнювати «старі» і «нові» види міста.

Цикл *музейних занять «Дрогобича славні імена»* мав на меті познайомити молодших школярів з визначними постатями Дрогобиччини. Реалізуючи різні форми організації освітньої роботи – уроки-подорожі, уроки-екскурсії, учні знайомились з відомими постатями Дрогобиччини – письменником, корифеєм української культури Іваном Франком; філософом, астрономом, першим українським доктором медицини – Юрієм Котермаком (Дрогобичем), письменником та митцем Бруно Шульцом. Експозиції Палацу мистецтв, історичного відділу музею «Дрогобиччина» дозволили побачити, торкнутись артефактів, реліквій, пов'язаних з життям та діяльністю славетних вихідців з рідного міста.

Ефективними в роботі з молодшими школярами в контексті ознайомлення з відомими країнами виявились методи прикладу та прийом театралізації. Як зазначає І. Удовиченко, «час та простір створює дистанцію між історичними постатями і сучасними відвідувачами. Для того, щоб приклад великої людини запрацював, треба хоча б трішки зменшити цю дистанцію, щоб відвідувач відчув щось спільне між тією особистістю і собою» [358, с. 44–45]. Ми вчили молодших школярів бачити у видатній постаті передусім людину, розповідали про дитячі роки цієї людини, простежували її життєвий шлях, те яке вона реалізовувала своє покликання, який внесок здійснила у розвиток міста, країни.

Прикладом цього є знайомство з постаттю Івана Франка. Завдяки підтримці і зацікавленості батьків стали можливими виїзні екскурсії до музею та садиби Івана Франка в с. Нагуєвичі. Під час *інтерактивної екскурсії «У гості до Франка»* молодші школярі прослухали адаптовану до їхнього віку розповідь про життя і творчість письменника, пройшлися «стежкою Івана Франка», стали учасниками гри-пошуку (гри-квесту) на галявині казок. Презентація, підготовлена за матеріалами книги «Франко від А до Я» [354], показала дітям письменника близького, такого, яким він був: що любив, які мав хобі, куди подорожував.

Прийом театралізації, інсценування допоміг створити яскравий, емоційний образ, здійснити своєрідну уявну подорож у минуле. Музейні працівники влаштували театралізовані елементи екскурсії, занять (наприклад, до учнів виходить Юрій Дрогобич і веде з ними бесіду про місто; або до молодших школярів промовляють звірі з казок Франка, годинникар давньої міської ратуші розповідає легенди та історії міста). Цей метод у роботі з молодшими школярами був ефективним, оскільки у цьому віці сприйняття в дітей емоційно забарвлене.

Вихованню почуття любові, патріотизму до людей рідного краю, формуванню гордості за пам'ятки та історію міста також сприяла *проектна діяльність* молодших школярів (проекти виконувались у вільний час з допомогою батьків або самостійно). Учням пропонували реалізувати на вибір *проекти «Славетні дрогобичани», «Їхніми іменами названі вулиці», «Рідне місто», «Моя вулиця»*. Так, учні 1 класу готували разом з батьками творчий *проект «Абетка мого міста»*. Потрібно було запропонувати до літер алфавіту слово, пов'язане з містом, і відобразити це на малюнку. Зібрану абетку представлено на виставці в класі. Проектна діяльність створює умови для пізнання історії свого міста, вулиць, пошуку відомостей про видатних осіб.

Реалізація згаданих форм роботи сприяла вихованню в молодших школярів любові до малої Батьківщини. Учні почали краще розуміти рідне

місто, відчувати його, усвідомлювати необхідність бережного ставлення до пам'яток архітектури та збереження чистоти міста.

Корінням, яке дає нам силу, яке робить нас невід'ємною часткою народу, є народні традиції. Тому особливим завданням патріотичного виховання є вивчення народного календаря. Народний календар відображає культуру наших предків, світогляд та буття народу. Знання й збереження народних обрядів, звичаїв, відзначення свят народного календаря сприяють формуванню у молодших школярів усвідомлення етнічної належності, відчуття себе невід'ємною часткою народу, нації.

Під час музейних занять, інтегрованих музейних уроків, під час відвідання виставок ми знайомили учнів з традиціями, звичаями, обрядами відзначення таких українських народних свят: Покрови Матері Божої, дня Святого Миколая, свята Андрія Первозванного, Різдва, Водохреща, Стрітеня, Великодня. Проілюструємо це прикладами.

З метою ознайомлення з народним циклом зимових свят було проведено музейне заняття «Радість зимових свят», на якому молодші школярі послушали розповіді, як наші предки відзначали зимові свята. Учні дізнались, що коли наставала холодна пора, всі сходились на вечорниці. Щоб відчуті цю атмосферу, проведено стилізовані вечорниці в оточенні виставки «Всі звеселяться». Молодші школярі в ігровій формі знайомились з святковими традиціями; виготовляли новорічні прикраси, витинаючи – сніжинки, ялинки, новорічні іграшки, різдвяні зірки; розповідали про традиції святкування дня Святого Миколая, Нового року, Різдва, Щедрого вечора в їхніх родинах.

Цикл музейних занять «Різдвяне диво» присвячено знайомству з традиціями святкування Різдва. Молодші школярі дізнались про особливості приготування і святкування цього веселого, радісного й великого свята, що відрізняється від усіх інших особливою обрядовістю, оригінальністю етнографії, багатством фольклору. На етнографічній виставці учні мали змогу побачити традиційні атрибути різдвяних свят: дідухи, різдвяні зірки,

лялькові вертепи, солом'яні павуки. Молодші школярі взяли участь у майстер-класі із виготовлення «Різдвяного павука» – традиційного родинного оберегу, що захищає оселю.

Одне з музейних занять було присвячене читанню різдвяних історій. Молодшим школярам представили театралізоване читання казки І. Малковича «Золотий павучок» – історії про дивовижну пригоду, що сталася на Святвечір. Після перегляду казки молодші школярі вчилися віншувати та щедрувати.

Під час *виставки «Ангели України»* молодші школярі ознайомилися із технікою малярства на склі, дізналися про традицію українців прикрашати свою оселю на Різдво. Одну із таких прикрас – різдвяного янгола – діти навчилися виготовляти своїми руками. Учні 1 – 2 класів створювали різдвяних ангеликів із найпростіших підручних матеріалів: ниток, паперу, а учні 3 – 4 класів взяли участь у *майстер-класі* із виготовлення ангелика з лляного шнура. Варто зазначити, що огляд виставок, майстер-класи супроводжувалися аудіозаписом колядок, щедрівок, що сприяло ще більшому зануренню в атмосферу свята і традицій.

Серія *музейних занять «Великдень в музеї»* стали нагодою поринути в глибину народних звичаїв й обрядів весняного циклу. Їх метою було розширити знання молодших школярів про святкування Великодніх свят. Ми розкрили зміст Вербної неділі, Чистого четверга, Провідної неділі.

Писанка поряд з паскою є головним та невід'ємним атрибутом свята Великодня, що символізує воскресіння життя, весняне пробудження природи та продовження роду. Писанки освячували в церкві та дарували на Великдень, щоб побажати здоров'я, злагоди. Сьогодні ці традиції не втрачають своє сили. Під час віртуальної екскурсії у Музей писанкового розпису молодші школярі знайомилися з давніми та сучасними звичаями українців декорування великодніх яєць, розглядали магичні символи, які найчастіше трапляються на писанках.

Учні взяли участь у *майстер-класах з писанкарства*. Так, у природничому відділі музею «Дрогобиччина» діти 1 – 2 класів навчилися виготовляти писанку-крапанку та писанку технікою декупажу. Майстер-класу передувало знайомство з експозицією, присвяченою птахам рідного краю. Молодші школярі оглядали пташині гнізда з кладками яєць, зважали на те, як пташині яєчка «розмальовані» крапочками та плямками. Виготовляючи писанки-крапанки, учні 1 – 2 класів намагалися наслідувати природу: наносили на білі курячі яйця крапки і плямки та фарбували їх різними кольорами. Школярі почули також про традиційні ігри з писанками та крашанками «Битки», «Навкотки», «Чиє яйце довше крутиться».

Учні 3 – 4 класів брали участь у *музейному занятті «Великодня світлиця»*, що проходив у Палаці мистецтв. Молодші школярі довідалися про давню традицію дарування писанок, про повір'я предків у те, що людина, яка виготовила писанку своїми руками, ніколи не зможе чинити зла. Учні ознайомилися з технікою декорування «дряпинкою» і під час *майстер-класу* мали змогу створити свою унікальну писанку-дряпанку.

З метою розвитку інтересу до народних традицій, відродження звичаїв та обрядів на території комплексу церкви Св. Юра проведено гаївку. Діти розповідали, як вони відсвяткували Великдень, оглянули виставку своїх малюнків «Великодній кошик», грали в народні ігри «Міньки навпомацки» (дитина бере писанку в одну руку, а крашанку – в другу і ховає руки за спину. Звертається до другої: «Відгадай, у якій руці писанка, а в якій – крашанка». Хто вгадав, забирає яєчка, а як не вгадав – свої дає), «Вербова дощечка» (діти стають парами одні за одними, беруться за руки і тримають їх високо над головами, роблячи прохід-коридор. Той, кому не дісталось пари, проходить під руками, обираючи собі пару. Новоутворена пара стає попереду, а той, хто залишився, йде до початку і проходить «коридором», шукаючи собі пару). На завершення гаївок молодші школярі скуштували великодні баранці.

Як продовження знайомства молодших школярів з традиціями українського народу проведено інтерактивний музейний захід «*Наші береги*» у Палаці мистецтв. Учні слухали розповідь про звичаї, за якими предки прикрашали свої оселі оберегами, з яких матеріалів їх виготовляли, про їх символічне значення. Наприкінці заходу діти мали змогу практично виготовити ляльку-мотанку. Під час створення ляльки-оберега молодші школярі дізнались, чому вона так називається, чому вона безлика, що їй потрібно робити в гарному настрої, з добрими думками, без ножиць і голки. *Майстер-клас* проходив під звуки українських народних пісень.

Зазначене під час знайомства молодших школярів з обрядовими святами, традиціями українського народу часто застосовувалась така розвивальна форма музейної педагогіки, як майстер-клас. Проведені майстер-класи не були ізольованим досвідом виготовлення певного предмета, а складником музейних занять, інтегрованого музейного уроку, відвідання виставки чи огляду експозиції. Вони відповідали традиціям українського народного мистецтва, підсумовуючи отримані у процесі музейного заходу знання. Майстер-класи проходили у формі колективної роботи за одним великим столом. Важливим, на наш погляд, моментом була участь вчителя та експериментатора у майстер-класі разом з учнями.

Вивчення народного календаря засобами музейної педагогіки сприяло накопиченню знань про святкові національні традиції, пробуджувало патріотичні почуття через відгомін народних мелодій, через тепло народної творчості та мистецтва, сприяло формуванню патріотичних цінностей молодших школярів. Прилучаючись практично до народних звичаїв і обрядів, молодші школярі відчули унікальність живих українських традицій.

Ще одним джерелом виховання шанобливого ставлення до народу, його традицій є декоративно-прикладне мистецтво, народні промисли, адже мистецтво зберігає національну пам'ять: у ньому відтворено духовну культуру, характер народу, національну самобутність. Традиційними українськими народними промислами є різьба по дереву, вишивка, вибійка,

вироби зі шкіри, металу, кераміки, лозоплетіння, ткацтво, писанкарство тощо.

Ознайомлення молодших школярів з народними ремеслами, народною творчістю засобами музейної педагогіки реалізовувалось вивченням окремих тем навчальної програми з інтегрованого курсу «Мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Трудове навчання» на прикладі експозицій місцевого краєзнавчого музею, музею Михайла Біласа, державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі». Наведемо приклади такої освітньої роботи.

Музейний урок «Секрети народних орнаментів», проведений у краєзнавчому музеї, мав на меті ознайомити молодших школярів з традиційною українською вишивкою. Останні сто років звели народну традицію до декоративно-прикладної, тому ми пояснювали молодшим школярам, тому важливо було донести, що орнамент на одязі, рушниках – це не лише прикраса, а й символічні коди. Учні дізнались, що вишиванка – це оберіг: колір, форма, крій, матеріал, орнамент мають значення і разом створюють енергетику виробу. Орнаменти на рушниках, сорочках є текстом, збірником міфів та вірувань народу. Діти за зразком малювали найпростіші символи української вишивки: колодязь, ромби, квіти, тварини, птахи тощо.

Школярі мали можливість порівняти візерунки і барви вишивок різних регіонів України. Для цього проведено колективну *гру* зі створення панно «Україна вишивана».

Знайомству з таким елементом матеріальної культури, як одяг, сприяли екскурсії та заняття в краєзнавчому музеї.

Під час *екскурсії «Народний одяг»* молодшим школярам розповіли, з чого давні господині виготовляли тканину, чим користувались, щоб пошити одяг, як оздоблювали його, у якій послідовності носили. Учні дізнались, що народний стрій виконував не лише практичну функцію, а й ніс у собі інформацію, адже за одягом можна було зрозуміти соціальний статус, ідентифікувати вік. В експозиції музею учні могли побачити міщанський

одяг, одяг селян Дрогобиччини кінця ХІХ – початку ХХ ст., мали нагоду потримати у руках домоткане полотно, приміряти сучасні копії елементів давнього одягу. Для закріплення побаченого і почутого на занятті учні виконували творче завдання: малювали народний стрій або окремі його елементи.

На *музейному занятті «Відкриваємо скриню»* молодші школярі побачили, які речі зберігали в давнину у скринях: рушники, буденне і святкове вбрання, прикраси молодих дівчат і заміжніх жінок. Дівчата могли приміряти коралі, намиста, вінок, а хлопці – бриль та пояс. Учням пропонували переглянути анімовану інтерактивну версію арт-буку «Скриня. Речі сили» [50], яка презентує народні скарби, що мають бути у серці і в хаті кожного українця. Творчим завданням було намалювати хлопця і дівчину в українському строї. Малюнки представлено на тематичній виставці у класі.

Отже, проведені форми роботи дали змогу молодшим школярам побачити красу та унікальність народного одягу.

Знайомство з предметами хатнього вжитку та інтер'єру традиційного українського житла, знаряддями праці відбулось і під час *екскурсії* до батьківської садиби Івана Франка в державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі». У хаті експоновано предмети побуту, покуть з іконами, скриня, праники, прядки, колиска, лави, зразки гончарного ремесла (хлібна діжа, горщики, глечики, макітри, миски), на стінах розвішано рушники, серветки. Учні дізнались, що обов'язково мало бути у хаті, з чого їли, у чому готували їжу, побачили піч, хлібні лопати, рогачі, кочергу. У кузні Якова Франка учні роздивилися колекцію знарядь праці, які використовували у ковальській справі, оглянули інсценізований набір виготовленого кованого виробу, поставили питання ковалю, потримали у руках ковані вироби.

Таким чином, безпосереднє знайомство молодших школярів із старовинними побутовими речами дозволило доторкнутись їм до української минувшини.

З метою ознайомлення з традиційним ремеслом ткацтвом – для учнів 1 – 3 класів організовано *екскурсію* в музей Михайла Біласа, а для учнів 4 класу відповідно до теми курсу «Мистецтво» «До народних джерел» [201] у тому самому музеї проведено *музейний урок* «Ткацтво. Михайло Білас». Школярі ознайомились з технікою роботи, оглянули зразки тканих рушників, килимів, доріжок, покривал. Було застосовано метод «історія одного експонату». Свою історію дітям розповідали, використовуючи музейні експонати. У відеосюжеті учні мали змогу побачити, як працюють кросна, ткацькі верстати. Акцентуємо на тому, що на завершення молодші школярі пограли в *гру* «Павутинка», творячи нитками візерунок на імпровізованому «ткацькому верстаті», яким є діти. Розкриваємо її методику.

Мета – формування мотивації на патріотичну діяльність.

Хід гри: Учні стають у коло і передають клубок одне одному в будь-якій послідовності. Учасник котить комусь клубок, наступаючи при цьому на кінець нитки. Перед тим, як передати клубок, учень відповідає на запитання : «А що ти зробиш для Вітчизни, коли виростеш?» Наступний учасник, давши свою відповідь, котить клубок іншому гравцеві. Гра продовжується, а на підлозі утворюється своєрідна павутинка. Клубок продовжує свій шлях до інших доти, доки всі учні не дадуть свою відповідь.

Ще одним засобом, який прилучає дітей до духовного, естетичного, побутового досвіду народу, є народна іграшка. На *вернісажі* «Рідна іграшка», що проходив у Палаці мистецтв музею «Дрогобиччина», одночасно з сучасними іграшками представлені народні іграшки з дерева, глини, соломи, трави, тканини, ниток. Проведено музейні заняття та уроки.

Так, на *музейному уроці* «Народні іграшки» увагу молодших школярів звертали на регіональні особливості народних іграшок: кольорову палітру, елементи орнаменту за мотивами Петриківського, Опішнянського, Яворівського, Васильківського розпису. Учні 1 класу взяли участь у *майстер-класі* з виготовлення бойківської народної забавки «котик» із хусточки, а учні 2 – 4 класів – з розпису яворівської дерев'яної іграшки.

На музейному занятті «Народні візерунки» молодші школярі склали візерунки за мотивами петриківського розпису, що передбачає використання рослинних елементів (стилізовані квіти, ягоди, листя), прямих, кривих і хвилястих ліній різної ширини, подвійних і потрійних мазків, крапок, дуг тощо. На готових паперових формах малювали візерунки Косівської, Опішнянської іграшок. Ліпили декоративну пташку з глини з подальшим розфарбовуванням.

Для актуалізації знань або закріплення отриманої інформації ми проводили дидактичні ігри: «Склади такий самий орнамент», «Впізнай за розписом», «Хрестик, ружа, вербівка» тощо. Наводимо приклад гри «Упізнай іграшку».

Мета – розвивати вміння розрізняти за зовнішнім виглядом народні іграшки.

Хід гри: командам роздавали конверти з розрізаними зображеннями різних народних іграшок. Перемагала та команда, яка першою склала всі зображення і правильно зазначила матеріал, з якого її зроблено, і вид орнаменту.

Тему «Краса людської духовності. Сакральне мистецтво» для учнів 3 – 4 класів ми розкрили на музейному уроці, який проходив у відділі сакрального мистецтва музею «Дрогобиччина». Діти мали змогу познайомитися з пам'ятками іконописного мистецтва, пізнати духовний світ українців. Переглянувши презентацію, учні дізнались про давні звичаї збереження ікон в оселі.

За рахунок виконання практичних, творчих завдань в учнів виникало почуття «моє, рідне», що поступово формувало почуття любові до культурного спадку свого народу, поваги до своїх національних особливостей.

Через музейний простір, через цінні музейні експонати, що відображають багатобарвну матеріальну народну культуру (одяг, житло, витвори декоративно-ужиткового мистецтва, ремесла) молодші школярі

безпосередньо доторкнулися до минулого свого народу, його народної творчості, а емоційні враження після побаченого посприяли виконанню освітніх завдань.

Спираючись на вікові традиції нашого народу, ми враховували, що патріотичне виховання починається із сім'ї. Саме сім'я є хранителем традицій, через відчуття роду і завдяки йому людина приходить до світлого образу Батьківщини, до щирих, глибоких почуттів. Тому під час знайомства молодших школярів з українськими традиціями, оселею, побутом вагомими були бесіди про родину, родинні звичаї та свята, розміркування про роль сім'ї, про взаємостосунки в сім'ї та сімейні обов'язки. Вихованню любові та пошани до власної родини, турботливому ставленню до рідних сприяли також ігрові завдання («Подорож у країну «Мій РІД», «Моя родина», «Вчинки, які свідчать про любов до рідних»). Так, бесіда «Подорож у країну мій РІД» порушувала такі питання: «Чи знаєте Ви, що означає ваше прізвище?», «Де живуть ваші родичі?», «Ким працювали бабуся і дідусь?», «Де народились мама і тато?»

Музейне заняття «Дерево роду» проходило у краєзнавчому музеї і було присвячене вивченню родоводу, створенню родовідного дерева. Молодші школярі дізнались, що дерево роду символізує безперервну спадкоємність поколінь: нижні гілки – це прадід та прабаба; інші гілки символізують дідів, батьків та дітей. Учні побачили різноманітні зображення дерева роду на давніх гуцульських та подільських візрунках, на полтавських рушниках. Домашнім завданням було заповнити разом з батьками намальоване на занятті дерево роду.

Загалом проведені бесіди, виконання творчих робіт пробудили інтерес молодших школярів до історії родини, родинних стосунків, формуючи таким чином любов та шанобливе ставлення до неї.

Патріотичне виховання не можливе без виховання поваги до героїко-патріотичного минулого українського народу. Одним із завдань було формування в молодших школярів уявлень про славні періоди історії

держави, про героїчне минуле. Ми розповідали учням, що наша Батьківщина мужньо пережила важкі випробування і не скорилася. З метою прилучення дітей до джерел національної історії, героїко-патріотичне виховання із застосуванням засобів музейної педагогіки реалізовувалось на прикладі експозиції відділу історії музею «Дрогобиччина». Проілюструємо це прикладами.

До Дня захисника України та Дня українського козацтва ми організували екскурсію та інтерактивне музейне заняття. Під час *екскурсії* молодшим школярам розповіли про захисників нашої Батьківщини в давні часи і тепер. Учні побачили, як виглядав військовий однострій у різні епохи, якою була зброя давніх вояків, козаків. Окреслюючи ключові моменти у *бесіді «Хто може бути патріотом?»*, ми намагались донести до учнів важливі істини: любити Україну і пишатись нею, поважати історичне минуле народу; берегти волю і незалежність держави; своїми добрими справами і вчинками творити майбутнє країни.

На *музейному занятті «Козацькому роду нема переводу»* учні торкнулися історії козацтва, дізнались про традицію козаків шанувати Покров Пресвятої Богородиці, про побут на Січі, здійснили віртуальну подорож на острів Хортиця – в Музей історії запорозького козацтва. В ігровій формі, складаючи пазли певних зображень, молодші школярі вивчили значення козацьких назв: булава, бунчук, гетьман, джура, курінь, чайка, оселедець. На подвір'ї музею діти взяли участь у козацьких забавах. Проведення ігор «Великий курінь», «Втеча з полону», «Переправа через річку» сприяло пробудженню патріотичних почуттів. Творчим завданням було намалювати козака з його атрибутами. Малюнки представлено на тематичній виставці у класі.

Формуванню національної свідомості і вихованню патріотичних почуттів сприяють уроки мужності та уроки пам'яті. Їх ми проводили в День пам'яті Небесної сотні в музейній кімнаті, де репрезентовано матеріали про події під час Революції гідності та в зоні АТО. Метою проведення таких

уроків було виховання поваги до героїчних вчинків простих людей, уміння цінувати мир навколо себе. Молодші школярі виготовили подарунки для бійців на Сході.

Одним із завдань виховання патріотизму, становлення системи цінностей є розвиток гармонійних стосунків з природою, формування почуття відповідальності за природу як національне багатство.

Передача молодшим школярам традиції шанобливого ставлення та любові українського народу до природи засобами музейної педагогіки реалізовувалось через включення в програмний матеріал уроків «Природознавства» екскурсій у місцевий краєзнавчий музей. Проілюструємо це прикладами.

Так, *цикл екскурсій «Мій рідний край»* мав на меті познайомити молодших школярів з дивовижним світом рідної природи. Спочатку учні побували на *екскурсії «В гостях у лісових друзів»*. Вони прослухали розповідь про пристосування різних тварин до умов середовища, ознайомилися з типовими та рідкісними тваринами Прикарпаття, зокрема їхнім зовнішнім виглядом, звичками. Діти мали змогу у звукозаписі прослухати голоси птахів і звірів в природі, ділитись власними спостереженнями за тваринами. Для закріплення отриманих знань учні отримали творче домашнє завдання – у малюнку, аплікації, міні-творі передати враження від побаченого у музеї.

Під час *екскурсії «Зелений світ»* школярі занурилися в рослинний світ рідного краю, навчилися орієнтуватися в рідкісних та лікарських рослинах. Окрім експозицій музею, використовувались слайди, плакати та інший наочний матеріал.

Метою *музейного заняття «У світі Франкових звірів»* було продовження знайомства молодших школярів з тваринним світом рідного краю та творчою спадщиною І. Франка. Учням розповіли про тварин, які є героями казок Івана Франка. В атмосфері експонатів відділу природи ми читали обрані твори зі збірки дитячих казок «Коли ще звіри говорили».

Враження поглибила підготовлена театралізація казок «Королик і Ведмідь» (1 клас), «Лисичка і журавель» (2 клас), «Заєць та їжак» (3 – 4 класи). Творчим домашнім завданням було намалювати сюжет казки та придумати кінцівки до казки зі щасливим завершенням.

Важливим етапом виховання турботливого ставлення учнів до природи було *музейне заняття «Зимівля птахів»*. Молодші школярі оглянули музейну експозицію відділу природи, почули розповіді про осілих і зимуючих птахів: синичок, горобців, дятла, сойку, грака, ворону, крука, сороку, щиглика, рябчика, снігура, – дізнались, що з настанням холодів осілі птахи прилітають із лісів, лук до осель людей. Учні ознайомилися з правилами підгодівлі зимуючих птахів, довідались про їхні уподобання, навчилися, як з простих засобів виготовити годівничку. Практична діяльність (заготовка корму для птахів, підгодівля їх в зимовий час, виготовлення та розвішування годівничок) певною мірою розвиває екологічну культуру дітей.

З метою пробудження патріотичного духу для молодших школярів проведено *музейні заняття «Рослини – символи України», «В гостях у білого лелеки»*. На першому занятті учням розповіли про національні рослини-символи – калину, вербу, соняшник, пшеницю, дуб, тополь. Вони почали вчити народну пісню і танок «Ой, у лузі калина», малювали на склі за вибором калину, соняшник, дубову гілочку. На другому занятті учні експериментальних класів дізнались багато цікавого про білого лелеку, який для українців є святим птахом, символом сімейного добробуту, щастя, Батьківщини.

Метою *музейного заходу «Бережімо природу»* було виховання бережливого ставлення до природи. Дітям пояснювали, що кожна тварина посідає своє місце, має певне значення і необхідно зберегти всю різноманітність тварин і рослин. Молодші школярі отримали нагоду переглянути сторінки Червоної книги України, дізналися про причини зменшення представників рослинного і тваринного світу рідного краю, заходи з їх охорони.

Погляди і переконання зі збереження та відтворення природних ресурсів формувались під час ігор. Наприклад, проілюструємо *дидактичну гру «Турбота про мій край»*.

Мета – формувати розуміння шанобливого, дбайливого ставлення до природи.

Хід гри: Діти стають в коло. Експериментатор кидає м'яч по черзі учням, одночасно запитуючи, у якому випадку людина піклується про збереження природи і довкілля, а в якому – ні: «людина повернулася з лісу з букетом підсніжників, вирваних з корінням», «людина саджає дерева в саду», «відвозить стару машину на склад металобрухту», «викидає сміття в кущі біля будинку» тощо. Якщо учень дає правильну відповідь, він ловить м'яч, якщо негативну – відбиває. Якщо інші учасники не погоджуються з відповіддю, гра зупиняється і дискутують щодо цього питання.

Після проведення гри молодші школярі колективно обговорили доступні для їхнього віку заходи із захисту та охорони рідної природи, виготовили пам'ятки – правила поведження в природному середовищі.

Навесні на території краєзнавчого музею проведено *музейне свято «Зустрічаємо весну»*. Молодші школярі дізналися про традицію українців закликати весну. Під час свята учні розучували веснянки, приспівки про птахів, грали на глиняних свищиках-пташках. *Майстер-клас* присвячено виготовленню ластівки з паперу, молодші школярі також навчилися робити пташок-травомотанок із духмяного сіна.

Наведені приклади музейних занять, екскурсій, уроків на природничу тематику не лише показували молодшим школярам красу навколишньої природи, а й вчили чуйно, дбайливо ставитись до живих істот, дотримуватись правил поведження на природі, утверджували розуміння збереження природних ресурсів, чистоти довкілля.

Отже, застосування наведених форм і методів патріотичного виховання засобами музейної педагогіки формували в молодших школярів пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Це

передбачало: накопичення знань про історичні, культурні, географічні особливості сім'ї, міста, рідного краю, Батьківщини в цілому; позитивне емоційне переживання цінностей національної культури, горде сприйняття своєї належності до національно-етнічної спільноти, орієнтацію на бережне ставлення до пам'яток архітектури та культури, любов до природи; формування мотивів, умінь та якостей, що забезпечують відтворення ціннісних ставлень, патріотичних почуттів у поведінці та діях молодших школярів.

Попри основне завдання – формування патріотичної вихованості, ми також ставили за мету сформувати у молодших школярів позитивне враження про діяльність і важливість музеїв; закласти розуміння цінності культурно-історичних пам'яток, зосереджених у музеях, зацікавити їх до самостійного відвідування їх.

Цього ми досягали через теми, тексти підручників, в яких згадуються музеї. Так, учні 1 класу читаючи у підручнику «Природознавство» про столицю нашої країни, дізнаються про музеї як визначні місця Києва [70, с. 87].

У підручнику «Літературне читання» для 2 класу є згадка про Музей іграшок в Києві [312, с. 126], Музей «Писанка» в Коломиї [312, с. 135].

Учні 3 класу зустрічають інформації про музеї у різних підручниках. У підручнику «Літературне читання» в тексті «Як з'явилась друкована книга» розповідається про Державний музей книги і друкарства України [313, с. 31], згадка про Національний музей Тараса Шевченка є у розділі «Тарас Шевченко: сторінки життя і творчості» [313, с. 139]. У підручнику «Образотворче мистецтво», під час вивчення теми «Картинна галерея» автори згадують Львівську галерею мистецтв, Музей сучасного мистецтва України, Мистецький арсенал [124, с. 133]. У підручнику «Я у світі» є текст «Музеї», в якому розповідається про колекції Природничого музею в Києві, Львівської аптеки-музею, музею Сергія Корольова в Житомирі [24, с. 103].

У підручнику «Літературне читання» для 4 класу учні читають про Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному [314, с. 72], Музей води в Києві [314, с. 76], Шевченківський національний заповідник у Каневі, Національний музей Тараса Шевченка у Києві [314, с. 80], Музей «Заповіту» Т.Г.Шевченка у Переяславі [314, с. 86], Музей Івана Франка у Нагуєвичих [314, с. 92], Музей Лесі Українки у Колодяжному [314, с. 97], Музей-квартира Павла Тичини у Києві [314, с. 110]. У підручнику «Образотворче мистецтво» є згадка про Музей Івана Гончара [125, с. 114], а у підручнику «Трудове навчання» – про музеї народної архітектури й побуту [47, с. 9].

На уроках ми розповідали молодшим школярам про згадані музеї, про предмети та колекції, що в них представлені, показували відео-презентації, здійснили віртуальну подорож музеями народної архітектури та побуту «Пирогово» в Києві та «Шевченківський гай» у Львові. Ми не намагались надати учням максимум інформації, а прагнути відвідати згадані музеї з батьками.

До Міжнародного дня музеїв, який відзначається 18 травня, школярі готували коротку розповідь і матеріали про будь-який музей України або світу.

Проведена робота дозволила дітям зрозуміти, яку важливу роль відіграють музеї в збереженні історичних артефактів, на скільки відповідально потрібно ставитись до музейних експонатів, зберігати їх у певних умовах. Це викликало в дітей інтерес до старовини, до музейної справи, сприяло їх загальнокультурному розвитку.

Загалом реалізація *педагогічної умови – впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньо-виховної роботи початкової школи* – оптимізувала процес патріотичного виховання молодших школярів, сприяла формуванню компонентів патріотичної вихованості, комунікативної та музейної культури.

Реалізовані на формувальному етапі експериментального дослідження організаційно-педагогічні умови були діалектично пов'язаними та доповнювали одна одну. Організована на партнерських засадах робота забезпечувала діалог з минулим, сприяла розширенню ціннісного простору молодших школярів, формувала емоційне сприйняття, інтересу до навколишнього світу, народних, традицій, духовно-матеріальної спадщини.

3.3. Аналіз результатів експериментального дослідження

Щоб переконатися в результативності розробленої і впровадженої нами моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки, було визначено низку завдань на прикінцевому етапі дослідження:

1. Виявили динаміку змін, що відбулися у процесі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

2. Провести зіставну характеристику сформованості рівнів патріотичної вихованості в експериментальній та контрольній групах після формувального експерименту.

Для реалізації поставлених завдань проведено контрольний зріз на основі завдань, аналогічних тим, що застосовувалися на констатувальному етапі дослідження.

Аналіз завдань проведеного контрольного етапу експерименту дав змогу порівняти результати, здобуті на початку і наприкінці експериментальної роботи, і зафіксувати зміни в рівнях патріотичної вихованості молодших школярів. Порівняльну кількісну характеристику даних рівнів патріотичної вихованості молодших школярів контрольної та експериментальної груп відображено в таблиці 3.1 та рис 3.2.

Рівні сформованості патріотичної вихованості молодших школярів на контрольному етапі дослідження (%)

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	9,5	10,4	22,5	14,7
Середній	54,8	57	66,1	62,8
Низький	35,6	32,6	11,4	22,5

Результати, наведені в табл. 3.1, засвідчують кількісні зміни рівнів патріотичної вихованості молодших школярів в обох групах. Однак позитивна динаміка зростання цих рівнів більш помітна лише в експериментальній групі дітей молодшого шкільного віку.

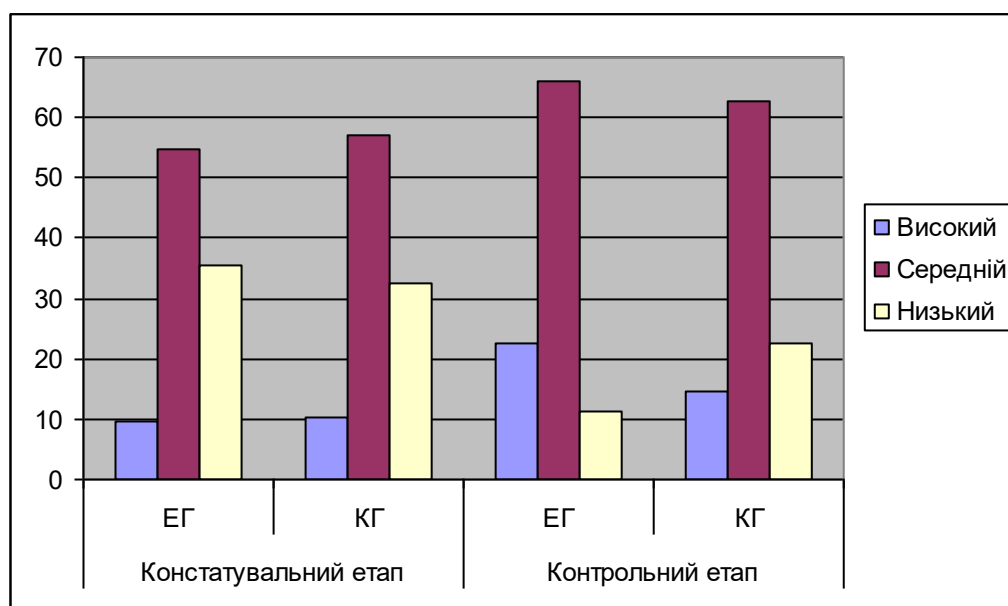

Рис. 3.2. Рівні патріотичної вихованості молодших школярів експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі дослідження (%)

Аналіз рівневої динаміки засвідчує, що високого рівня патріотичної вихованості на контрольному етапі експерименту досягли 22,5 % молодших школярів експериментальної та 14,7 % контрольної груп порівняно з 9,5 % (ЕГ) та 10,4 % (КГ) на констатувальному етапі дослідження.

Середній рівень на початковому етапі експерименту становив 54,8 % (ЕГ) і 57 % (КГ), тоді як кінцеві результати – 66,1 % (ЕГ) і 62,8 % (КГ).

Особливо помітними є зміни у показниках низького рівня. Якщо на початку експерименту вони становили відповідно 35,6 % (ЕГ) і 32,6 % (КГ), то на кінцевому етапі ці показники значно знизилися в експериментальній групі – 11,4 %. У контрольній групі цей показник становив 22,5 %, що можна пояснити впливом традиційного виховного процесу на розвиток патріотичних якостей, почуттів та знань молодших школярів.

Проаналізуємо одержані результати виконання діагностичних завдань у послідовності, характерній для констатувального етапу експерименту.

Результати обстеження за **пізнавально-когнітивним компонентом** засвідчили, що експериментальна робота забезпечила накопичення патріотичних знань молодших школярів.

Проведення *бесіди «Твоя родина»* показало, що учні експериментальної групи розширили знання про свій родовід. Молодші школярі давали повні дані про батьків, бабусь та дідусів, знали місце їх народження. Збільшилась частка учнів, які давали ствердну відповідь на запитання «Чи знаєш ти щось про своїх прабабусь та прадідусів?» і могли пояснити родовідну лінію до третього покоління. Виконання під час формувального експерименту завдання «Родовідне дерево» сприяло зацікавленню учнів історією родини. Діти розповідали, що просили батьків знайти і показати їм найдавніші світліни їхньої родини, розповісти історії про найближчих родичів. Проілюструємо це прикладами: «Я просила бабусю показати фотографії її мами і тата. Вони чорно-білі, не такі кольорові, як зараз», «Дідусь дав мені з альбому свої дитячі фотографії. Там є його мама з татом, мої прабабуся і прадідусь», «Я знаю, що мій прадід воював на війні. Дідусь показував його медалі», «Моя прабабуся була вчителькою» тощо. Частка учнів, які і на контрольному етапі дослідження демонстрували обмежені знання про свій родовід, зменшилась до 14,9 %.

Дані проведеного опитування «*Моє місто, моя країна*» також засвідчили розширення знань молодших школярів про малу Батьківщину, про країну. У результаті проведених екскурсій, музейних занять, відвідування виставок, виконання ігрових та творчих завдань учні експериментальної групи ближче познайомилися з історією міста, назвами вулиць, з життям славетних земляків. Як наслідок, у них не виникало труднощів із відповідями на запитання: «Чи знаєш ти, звідки пішла назва твого міста?», «Що зображено на гербі твого міста?», «На якій вулиці ти живеш? На честь кого чи чого вона названа?». Учні пояснювали походження назви міста і вулиць, значення герба.

Аналіз відповідей на запитання «Чи є у твоєму місті визначні пам'ятки? Які?» показав, що більшість учнів експериментальних класів називали не менше трьох історичних будівель та споруджень. Наведемо деякі типові відповіді учнів: «костел, церква Святого Юра, сільзавод», «церква Юра з дерева, біля неї завод солі, старий костел і парк». Розширилися знання і про історію країни, відомих постатей, цікаві місця. Так, серед відомих українців учні, що брали участь у формувальному експерименті, згадували відомих краян. Серед відповідей на питання «Які цікаві місця є в Україні, де ти б хотів побувати чи дізнатися про них?» з'явилися музеї в різних містах України («музей козацтва», «музей зброї», «музей Шевченка», «музей писанки»). З ними учні знайомились під час віртуальних екскурсій. Проілюструємо прикладами: «Я хочу на о.Хортиця, де жили козаки», «Я б хотіла потрапити у музей води», «Я хочу побачити музей з різними писанками», «На канікулах ми з татом поїдемо до Львова у музей зброї».

Також під час музейних занять, майстер-класів молодші школярі експериментальної групи збагатилися знаннями про народні свята, звичаї та обряди. Учні розповідали про святкову атрибутику: «на Різдво готують особливу вечерю», «на Різдво колядують», «Я вмю робити різдвяного янгола з паперу», «На Великдень роблять писанки. Вони є різні», «Мама робить

кольорові писанки, а бабуся лише коричневі», «На Паску одягають вишиванку і святять кошик з їжею у церкві».

Показник учнів, у яких після проведеної роботи рівень знань про місто, країну залишилися поверховими, становив 19,5 %.

За результатами виконання завдання «Закінчи речення» очевидно, що зменшилася кількість молодших школярів, у яких виникали труднощі і сумніви при поясненні елементарних понять патріотичного змісту (12,9 %). Частка учнів, які дали змістовні визначення понять «Батьківщина», «патріот», «любов до Батьківщини», розуміли значення державних символів України, знали дату святкування Дня Незалежності, зростає до 24 %. Учні експериментальної групи поширено пояснювали своє розуміння любові до Батьківщини: «любити Україну, своє рідне місто, батьків», «любити свою родину, країну, рідний край», «поважати державні символи, берегти українські традиції», «бути чемними, добре вчитись». На музейних уроках та заняттях ми розповідали учням не лише про державні, а й про національні, художні символи України. Тому на контрольному етапі дослідження учні називали не лише «прапор, герб, гімн», а й згадували «дуб», «вербу», «лелеку», «барвінок» як основні народні символи та обереги України.

Отже, одержані результати свідчать про динаміку рівнів пізнавально-когнітивного компонента патріотичної вихованості молодших школярів. Порівняльні дані наведено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Рівні показників пізнавально-когнітивного компонента патріотичної вихованості молодших школярів на контрольному етапі дослідження (%)

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	9,7	10,6	22,3	12,8
Середній	56	58,7	64,6	61,5
Низький	34,3	30,7	13,1	25,7

Як видно з таблиці, в експериментальній групі відбулися значні зміни рівня патріотичних знань. Високий рівень на початку експерименту виявлено в 9,7 % учнів, а під час контрольного зрізу на цьому рівні – вже 22,3 % молодших школярів. Середній рівень до формувального експерименту зафіксовано у 56 % дітей, після нього – у 64,6 % досліджуваних. 34,3 % молодших школярів під час констатувального експерименту демонстрували низький рівень, під час контрольного зрізу на цьому рівні виявлено лише 13,71 % учнів.

Зміни відбулися і в контрольній групі. Так, високий рівень патріотичних знань на контрольному етапі показало 12,8 % молодших школярів, порівняно з 10,6 % – на констатувальному етапі. Частка учнів, які перебували на середньому рівні, зросла з 58,7 % на етапі констатувального дослідження до 61,5 % на етапі контрольного експерименту. Під час констатувального експерименту низький рівень показали 30,7 % молодших школярів, на контрольному етапі їх частка становила 25,7 %.

Результати обстеження за **емоційно-ціннісним компонентом** засвідчили, що експериментальна робота забезпечила формування ціннісних орієнтирів, розвиток і збагачення патріотичних почуттів.

Порівняльний аналіз даних проведення *бесіди «Ти і твоє місто»* дає підстави констатувати збільшення вияву почуття прихильності, любові, інтересу до малої Батьківщини до 85,9 %. Аналіз відповідей на запитання «Чи є в тебе улюблені місця в місті?» засвідчив, що більшість молодших школярів експериментальної групи (85,7 %) серед місць відпочинку та дозвілля називали краєзнавчий музей, Палац мистецтв. У відповідях учнів контрольної групи музеї не згадувались жодного разу. Емоційність відповідей та коментарі до запитання «Чи хотілося б тобі дізнатись щось про історію, культуру рідного міста?» виявили стійкий інтерес учнів експериментальної групи до таких відомостей. Проілюструємо прикладами: «Так. Мені цікаво знати, як тут жили давно», «Я хотіла б знати, чи були тут король і королева», «Я б хотів знати, як побудували церкву Юра», «Так. Мені

цікаво для чого у парку був басейн», «Так. Хочу знати скільки років старим будинкам на моїй вулиці». Частка молодших школярів, які на контрольному етапі дослідження виявляли певний негативізм до свого міста, не усвідомлювали його краси, унікальності, зменшилась до 14,1 %.

Проведена робота сприяла формуванню ціннісних орієнтацій молодших школярів експериментальної групи, що зрозуміло з результатів виконання завдання «Ціннісні орієнтації». Показники ранжування вибірки цінностей доводять, що зменшилась кількість дітей, які на перше місце поставили красу і щастя (з 59,8 % до 21 %), натомість збільшилась кількість дітей, для яких однією з важливих цінностей виявилася Батьківщина (з 10,7 % до 20,1 %). Так, серед цінностей, яким надали перевагу діти експериментальної групи, зафіксовано такі: сім'я, Батьківщина, природа, традиції і звичаї. Те, що молодші школярі цієї групи почали як значущі для себе обирати національні цінності, що свідчить про ефективність проведеної роботи.

Вивчення народних традицій, ремесел під час музейних уроків та занять, участь у майстер-класах зумовили зародження почуттів пошани, гордості за країну, ціннісного сприйняття культурного спадку народу, усвідомлення єдності з народом. Це підтверджує проведене опитування «Моя країна, мій народ». Результати опитування на контрольному етапі показали, що частка молодших школярів, які горді за свою країну, пов'язують своє життя з нею, розуміють важливість знань з історії краю, цінують національну природу, культуру та традиції, зросла до 85,9 %. Частка досліджуваних з низьким рівнем вияву переживань позитивного емоційного ставлення до рідного краю, народу, Батьківщини незначна і становить 12,7 %.

Порівняльні дані результатів за емоційно-ціннісним компонентом до і після формувального експерименту відображено в табл. 3.3.

Рівні показників емоційно-ціннісного компонента патріотичної вихованості молодших школярів на контрольному етапі дослідження (%)

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	10,3	11,2	24	16,2
Середній	55,4	57	67,4	64,2
Низький	34,3	31,8	8,6	19,6

Проаналізуємо зміни, які відбулися в експериментальній групі. Як видно з таблиці, до високого рівня на контрольному етапі піднялися 24 % молодших школярів порівняно з 10,3 % на констатувальному етапі. 67,4 % молодших школярів після формульовального експерименту продемонстрували середній рівень, тоді як до нього їх частка становила 55,4 %. Низький рівень під час констатувального експерименту зафіксовано у 34,3 % досліджуваних, під час контрольного – у 8,6 %.

На контрольному етапі дослідження у контрольній групі також відбулися зміни показників. Кількість молодших школярів, які до початку формульовального експерименту перебували на високому рівні, зросла з 11,2 % до 16,2 % після нього. Частка учнів із середнім рівнем на контрольному етапі дослідження експерименту становила 64,2 %, порівняно з 57 % на констатувальному етапі. Кількість молодших школярів з низьким рівнем зменшилася з 31,8 % на констатувальному етапі до 19,6 % на контрольному.

На основі даних обстеження за ***поведінковим компонентом*** можна стверджувати, що експериментальна робота сприяла поведінковій активності молодших школярів, що відображалось у патріотично спрямованих діях і вчинках.

Результати виконання *тестового завдання «Я – патріот»* є доказом збільшення частки молодших школярів з високим рівнем вияву патріотичної поведінки до 75,8 %. Під час екскурсій, музейних занять, уроків учнів вчили дбайливо ставитися до людей, до природи, історичних пам'яток, шанувати традиції. Частка учнів, які на контрольному етапі дослідження не були

зорієнтовані на участь у суспільно корисній праці, не брали активної участі у заходах патріотичної спрямованості, знизилась до 17,5 %.

Підсумки «Спостереження» показали збільшення кількості молодших школярів, які проявляють ініціативність, активність у патріотично спрямованій діяльності, до 41,2 %. Поведінкові прояви цих учнів засвідчили знання і дотримання норм та правил поведінки у школі, толерантність, справедливість, доброту у взаємодії з іншими, повагу до державної символіки, позитивне ставлення до участі у справах суспільно-патріотичної спрямованості. Частка молодших школярів, що і на контрольному етапі дослідження продемонстрували інертність, байдужість до участі у колективних справах, народних звичаях, недотримання моральних цінностей і норм у повсякденному шкільному житті та ставленні до інших людей, зменшилась до 17,4 %.

Результати проведеної бесіди «Що ти зробиш?» є підставою для констатування збільшення частки молодших школярів, які робили вибір з огляду на патріотичний зміст моральних норм (71,1 %). Відповіді цих учнів демонструють вияв інтересу до пізнання минулого та сучасних подій у країні («дивлюсь новини разом з дідусем та бабусею», «люблю по телевізору слухати українські пісні»); емоційне засудження зневажливого ставлення до країни як цінності (у ситуації «Коли я чую погані висловлювання про Україну, то...» учні реагували наступним чином: «мені це не подобається», «я кажу, що треба любити Україну», «я засмучуюсь»); бажання зберегти історичні пам'ятки (на запитання «Що ти зробиш, якщо побачиш, що твій друг нищить пам'ятки культури?» учні відповідали: «забороню так робити», «скажу, що так не правильно», «попрошу припинити це робити»); бажання до конкретної діяльності патріотичної спрямованості, до участі у суспільно корисній діяльності в рідному місті («прибрала б сміття», «посадила в парку квіти», «відкрив новий музей», «відремонтував школу»).

Кількість досліджуваних, у яких і після формувального експерименту пропоновані способи поведінки та емоційні реакції не відповідали

моральним засадам патріота, зменшилась до 12,9 %. Учні у відповідях не виявили розуміння дбайливого ставлення до пам'яток культури; не демонстрували стійкого емоційного несхвалення у випадку зневажливих висловлювань про рідну країну; не були активними у виборі змін на користь міста.

Отже, отримані результати свідчать про динаміку рівнів поведінкового компонента патріотичної вихованості молодших школярів. Порівняльні дані наведено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні показників поведінкового компонента патріотичної вихованості молодших школярів на контрольному етапі дослідження (к-сть, %)

Рівні	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	8,6	9,5	21,1	15,1
Середній	53,1	55,3	66,3	62,6
Низький	38,3	35,2	12,6	22,3

В експериментальній групі відбувся позитивний перерозподіл дітей щодо рівнів патріотично спрямованої поведінкової активності. На констатувальному етапі високий рівень був зафіксований у 8,6 % молодших школярів, а на контрольному етапі дослідження – у 21,1 %. Середній рівень до формуального експерименту виявлено у 53,1 % учнів, а після нього – у 66,3 %. Низький рівень сформованості показників поведінкового компонента на контрольному етапі зафіксовано у 38,3 % учнів порівняно з 12,6 % на констатувальному.

У контрольній групі значних змін не відбулося. Так, контрольний зріз виявив збільшення високого рівня до 15,1 %, порівняно з 9,5 % на констатувальному етапі дослідження. Частка молодших школярів, які перебували на середньому рівні після проведення формуального експерименту, становила 62,6 %. До початку формуального експерименту цей показник був на рівні 55,3 %, кількість учнів, у яких виявлено низький

рівень поведінкової активності, знизилася з 35,2 % на констатувальному етапі до 22,3 % на контрольному.

Результати даних контрольного експерименту для визначення ефективності реалізації моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки були оброблені методом математичної статистики. Як зазначено у параграфі 2.2, статистичну обробку даних здійснено за допомогою *критерію χ^2* (для рівня значущості 0,05).

Значення статистики *критерію χ^2* обраховано аналогічно до констатувального експерименту. Наведемо приклад обчислення емпіричного значення *критерію χ^2* за результатами контрольного визначення рівня когнітивного компонента патріотичної вихованості молодших школярів (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Дані для обрахунку емпіричного значення критерію χ^2 за когнітивним компонентом на контрольному етапі дослідження (к-сть)

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
ЕГ n ₁ =175	O ₁₁ = 23	O ₁₂ = 113	O ₁₃ = 39
КГ n ₂ =179	O ₂₁ = 46	O ₂₂ = 110	O ₂₃ = 23
Емпіричне значення критерію χ^2			11,792
Критичне значення критерію χ^2			5,991

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right] =$$

$$= \frac{1}{175 \cdot 179} \left[\frac{(175 \cdot 46 - 179 \cdot 23)^2}{23 + 46} + \frac{(175 \cdot 110 - 179 \cdot 113)^2}{113 + 110} + \frac{(175 \cdot 23 - 179 \cdot 39)^2}{39 + 23} \right] = \dots = \frac{369395,9}{31325} = 11,792.$$

Аналогічно були обраховані значення статистики *критерію χ^2* для усіх компонентів патріотичної вихованості молодших школярів (див. додаток 3). Результати обчислення представлено в табл. 3.6.

**Значення критерію χ^2 за компонентами патріотичної вихованості
молодших школярів на контрольному етапі дослідження**

Емпіричне значення критерію χ^2 за пізнавально-когнітивним компонентом	11,792
Емпіричне значення критерію χ^2 за емоційно-ціннісним компонентом	10,375
Емпіричне значення критерію χ^2 за поведінковим компонентом	6,814
Критичне значення критерію χ^2	5,991

За даними табл. 3.6 бачимо, що обчислені значення критерію χ^2 більші за його критичне значення, звідси отримуємо нерівність:

$$T_{\text{спост.}} > T_{\text{крит.}}$$

Відповідно до правил прийняття рішень для критерію χ^2 , отриманий результат дає достатньо підстав для відхилення нульової гіпотези про «рівноважність» експериментальної та контрольної груп на контрольному етапі дослідження. Вірогідність не випадковості позитивних змін в експериментальній групі порівняно з контрольною становить 95%.

Таким чином, результати обчислення статистики критерію χ^2 за даними контрольного дослідження експерименту підтверджують статистичну значущість одержаних результатів і достовірність гіпотези про не випадковість у розбіжностях результатів в експериментальній та контрольній групах на контрольному етапі експерименту. Це свідчить про ефективність реалізації розробленої та впровадженої під час експериментального дослідження моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Таким чином, реалізація сукупності концептуальних підходів та методичних принципів організації процесу патріотичного виховання, застосування різноманітних форм та методів музейної педагогіки, забезпечення відповідних організаційно-педагогічних умов сприяють розвитку особистості молодшого школяра, оптимізують його патріотичне виховання.

Висновки до третього розділу

Метою формувального етапу дослідження було запровадження у роботу початкової школи експериментальної моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Запропонована експериментальна модель базується на принципах патріотичного виховання та музейної педагогіки і спрямована на розвиток і формування показників пізнавально-когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів патріотичної вихованості молодших школярів.

Завдання формувального етапу дослідження реалізовувалися через розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя (проведення пропедевтичної роботи з педагогами з метою накопичення знань та формування навиків із використання засобів музейної педагогіки в процесі патріотичного виховання молодших школярів); забезпечення партнерської взаємодії школи і музею (інтеграція школи в освітній простір музею та музейної педагогіки в школу, дотримання правил і домовленостей); впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи (формування в молодших школярів патріотичних знань, почуттів та цінностей, навиків патріотично спрямованої діяльності у предметно-розвивальному середовищі музею).

Ефективність розробленої моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки виявлено на контрольному етапі експерименту. Порівняльний аналіз кількісних і якісних показників рівнів патріотичної вихованості молодших школярів експериментальної і контрольної груп відображає їх позитивну динаміку. Аналіз рівневої динаміки засвідчує, що високого рівня патріотичної вихованості досягли 22,5 % учнів експериментальної та 14,7 % учнів контрольної груп, тоді як на початковому етапі на такому рівні перебувало 9,5 % учнів експериментальної та 10,4 % учнів контрольної груп. Середній рівень на констатувальному етапі експерименту становив – 54,8 % (ЕГ) і 57 % (КГ), тоді як кінцеві результати

виявили 66,1 % (ЕГ) і 62,8 % (КГ). Помітними є зміни в показниках низького рівня. Якщо на початку експерименту вони становили відповідно 35,6 % (ЕГ) і 32,6 % (КГ), то на контрольному етапі ці результати знизилися в експериментальній групі до 11,4 % і до 22,5 % у контрольній групі.

Отже, реалізація експериментальної моделі як сукупності підходів, принципів, засобів, форм організації виховного процесу, забезпечення відповідних організаційно-педагогічних умов сприяли ефективному формуванню патріотичної вихованості молодших школярів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Проблему патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки виокреслено в низці сучасних державних документів та зrealізовано протягом трьох етапів, на кожному з яких виокремлено принципи, форми, методи і засоби патріотичного виховання молодших школярів. Молодший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості і формування в дитини базових понять патріотизму.

Досліджено три різновиди патріотизму (етнічний, територіальний, державний), відповідно до них подано ієрархію цінностей (людина – родина – громада – нація (державна) – людство) та витлумачено два його поняття: конституційний та етнонаціональний. Поняття *патріотизм* розглядається як сукупність цінностей – гідність, гордість, справедливість, працелюбність, відповідальність із важливими його чинниками, серед яких: громадянська свідомість, засоби масової інформації, література і мистецтво, релігія і церква, освітні заклади та заклади позашкільної освіти. Засобами патріотичного виховання є рідна мова, рідна природа, українська культурно-духовна спадщина.

У дослідженні поняття *патріотичне виховання* інтегрується із поняттям музейної педагогіки як наукової дисципліни на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему. Виокремлено два періоди від початку ХХ ст. – радянський та незалежної України, у кожному з яких громадські музеї та музеї при закладах освіти виконували свої функції, відображені та проаналізовані у підручниках для початкової школи, виданих як в радянський час, так і в часи сьогодення. Подано авторське визначення поняття «*патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки*». Виокреслено переваги освітнього процесу початкової школи із використанням елементів музейної педагогіки як інноваційної педагогічної технології у системі початкової освіти.

2. Організаційно-педагогічними умовами ефективного перебігу процесу патріотичного виховання школярів у початковій школі визначено: розвиток музейно-педагогічної компетентності вчителя; забезпечення партнерської взаємодії школи і музею; впровадження засобів музейної педагогіки в практику освітньої роботи початкової школи.

3. Теоретично обґрунтовано структурні компоненти патріотичної вихованості молодших школярів (пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий) і відповідні їм критерії: сформованості патріотичних знань із показниками – знання родоводу, знання про малу та велику Батьківщину, розуміння елементарних понять патріотичного змісту; вираженості патріотичних почуттів та ціннісного сприйняття рідного краю, держави, ознак нації з показниками – патріотичні почуття до малої Батьківщини, ціннісні орієнтації молодших школярів, ставлення до рідного краю, країни, народу; критерій вияву патріотичної поведінки із показниками – патріотичні прагнення та мотиви, активність у суспільно корисній праці, культуротворчій діяльності, прояв патріотичних якостей у діях та вчинках. Означені критерії є взаємопов'язаними і взаємозумовленими. За результатами констатувального етапу експерименту здійснено кількісний та якісний аналіз сформованості компонентів і загального рівня патріотичної вихованості, який залежно від досягнутих результатів може бути високим, середнім та низьким.

Кількісні дані констатувального етапу експерименту підтвердили переважання середнього і низького рівнів патріотичної вихованості молодших школярів в експериментальній та контрольній групах. Високого рівня сформованості всіх компонентів патріотичної вихованості в їх єдності і взаємозв'язку досягли 9,5 % учнів експериментальної групи та 10,4 % – контрольної. На середньому рівні патріотичної вихованості перебували 54,8 % молодших школярів експериментальної групи та 57 % – контрольної. Низький рівень сформованості патріотичної вихованості виявлено у 35,6 % дітей експериментальної групи та 32,6 % – контрольної. Результати

дослідження підтвердили правильність припущення про те, що необхідно забезпечити реалізацію певних організаційно-педагогічних умов, щоб процес патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки був ефективним.

4. Стрижнем експериментальної роботи стала модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки, що реалізовувалася на підготовчому та організаційно-корекційному етапах. Цілісність моделі патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки забезпечувалася основоположними ідеями конкретно-історичного, аксіологічного, культурологічного, особистісно орієнтованого, комплексного, цілісного підходів; принципами патріотичного виховання та музейної педагогіки. Провідними завданнями патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки виступили: підготовка педагогів до використання засобів музейної педагогіки в процесі патріотичного виховання молодших школярів; забезпечення взаємодії школи та музею; пробудження патріотичних почуттів та історичної свідомості молодших школярів; прилучення молодших школярів до духовної спадщини, багатств національної культури; формування позитивного враження про діяльність музеїв та розуміння цінності культурно-історичних пам'яток, зосереджених у них.

Аналіз результатів контрольного експерименту підтвердив ефективність проведеної дослідницько-експериментальної роботи з патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки. Про це свідчить стійка динаміка показників і загального рівня патріотичної вихованості учнів, залучених до експериментальної роботи. Кількісні показники високого рівня патріотичної вихованості молодших школярів експериментальної групи на контрольному етапі дослідження значно перевищують показники контрольних груп та відповідні показники, здобуті під час констатувального етапу дослідження. Відзначено суттєві відмінності на високому рівні значущості між показниками патріотичної вихованості

експериментальної групи на констатувальному і контрольному етапах. На противагу цьому вірогідних відмінностей між показниками контрольного та констатувального зрізів у контрольних групах не зафіксовано. Усе це підтверджує, що запропонована модель патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки забезпечує гармонійність та педагогічну виваженість освітнього процесу на методологічному, теоретичному і методичному рівнях.

Подальшого розвитку набули положення про роль музейної освіти в процесі виховання учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамчук О. В. Патріотичне виховання студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тернопіль, 2006. 20 с.
2. Аристова Л. С., Сергієнко В. В. Музичне мистецтво : підруч. для 3 кл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. 112 с.
3. Афанасьєва А., Іщук Н. Проблеми формування ідеалів патріотичного виховання та ціннісних орієнтацій студентів на сучасному етапі. *Рідна школа*. 2009. № 12. С. 18–21.
4. Байбара Т. М., Бібік Н. М. Я і Україна : підруч. для 3 кл. Київ : Форум, 2005. 176 с.
5. Байбара Т. М. Я і Україна : підруч. для 4 кл. Київ : Форум, 2004. 176 с.
6. Бака М. М., Корж В. П. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді : навч.-метод. посіб. Київ : Пошук.-вид. агентство «Книга пам'яті України», 2004. 463 с.
7. Балацька Л. К., Горбунцова Т. Ю., Миронов М. М. Читанка : підруч. для 3 кл. 3-річної початкової школи. 7-е вид., перероб. Київ : Освіта, 1997. 336 с.
8. Балацька Л. К., Горбунцова Т. Ю., Миронов М. М. Читанка : підруч. для 3 кл. 10-е вид. Київ : Рад. шк., 1978. 280 с.
9. Балацька Л. К., Горбунцова Т. Ю., Миронов М. М. Читанка : підруч. для 3 кл. 12-е вид. Київ : Рад. шк., 1980. 272 с.
10. Барановська І. Використання музейно-освітніх технологій у початковій школі. *Наукові записки. Серія : педагогіка*. 2009. № 4. С. 128–131.

11. Барилко Є. О. Виховання патріотизму в учнів середніх шкіл США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Луганськ, 2011. 20 с.
12. Бех І. Патріотизм : сучасні ознаки та орієнтири виховання. *Рідна школа*. 2015. № 1–2 (січень–лютий). С. 3–6.
13. Бех І. Д. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1 : Особистісно зорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 278 с.
14. Бех І. Д. Виховання особистості: сходінка до духовності. Київ : Либідь, 2006. 271 с.
15. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрочко Ж. В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. 2-е вид., змінене. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 140 с.
16. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України. Програмно-виховний контекст. Київ, 2014. 48 с.
17. Бех І. Д., Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Страшко С. В. Основи здоров'я : підруч. для 1 кл. загальноосвітн. навч. закл. Київ : Алатон, 2012. 136 с.
18. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
19. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf.
20. Бех І. Д. Патріотизм у потенціалі педагогічної науки. *Патріотизм – нагальна потреба України й українців* : матеріали XII Захаренківських педагогічних читань, Всеукр. наук.-практ. конф. / упор. Г. А. Назаренко. Черкаси : ЧОПОПП, 2015. С. 6–10.
21. Бех І. Д., Чорна К. І. Патріотичне виховання дітей та молоді. *Позашкілья*. 2011. № 10 (58). С. 9–16.

22. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
23. Белофастова Т. Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія, методика і організація культурно-просвітньої діяльності». Київ, 2003. 17 с.
24. Бібік Н. М. Я у світі : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : Основа, 2013. 160 с.
25. Бібік Н. М. Я у світі : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : Основа, 2015. 160 с.
26. Бібік Н. М., Коваль Н. С. Я і Україна. Віконечко : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. 2-е вид., доопрац. Київ : Генеза, 2007. 112 с.
27. Бібік Н. М., Коваль Н. С. Я і Україна. Віконечко : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. школи. Київ : А.С.К., 2002. 120 с.
28. Бібік Н. М., Коваль Н. С. Я і Україна : підруч. для 2 кл. Київ : Форум, 2002. 144 с.
29. Білецька М. А., Стасенко В. В. Читанка : підруч. для 3 кл. Київ : Рад. шк., 1987. 286 с.
30. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання. *Культура*. 2001. № 1. С. 5.
31. Бойко Т. Національно-патріотичне виховання як квінтесенція конфлікту ідентичностей. URL: <http://ukrnationalism.com/publications/1440-nationalno-patriotychne-vykhovannia-iak-kvintesentsiia-konfliktu-identychnosti.html>.
32. Борисов В. В., Тхоржевський В. В. Вимірювання розвитку складових національної самосвідомості особистості. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 3. С. 51–58.

33. Буланый І. Т., Явтушенко І. Г. Громадські музеї України: історія, досвід, проблеми. Київ : Мистецтво, 1989. 199 с.
34. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : посіб. Львів : Літопис, 2005. 628 с.
35. Вайнберг Т. Б., Хавіна С. Я. Музейна педагогіка – перспективний напрям у сучасній системі національної освіти. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 2 (02). С. 2–7.
36. Валенкевич О. В. Становлення та розвиток музейної педагогіки. *Проблеми освіти* : наук.-метод. зб. Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ, 2015. Вип. 85. С. 48–52.
37. Варзацька Л. О., Дика Н. М., Паціра Н. В., Свінкова Л. А. Рідна мова й мовлення : підруч. для 2 кл. чотирирічної початк. шк. / за ред. П. П. Кононенка. Київ : Равлик, 1997. 352 с.
38. Васишин М. Сучасний урок в музеях художньо-мистецького профілю України і Польщі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 2 (24). С. 77–83.
39. Васишин М. Партнерство школи і музею: історичні моделі співпраці. URL: http://pedagogy.lnu.edu.ua/departments/pedagogika/periodic/pedos3t/tom3/39_vasylyshyn.pdf.
40. Вашуленко М. С., Вашуленко О. В. Буквар : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2012. 152 с.
41. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г., Мельничайко О. І. Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / за ред. М. С. Вашуленка. Київ : Вид. дім «Освіта», 2015. 192 с.
42. Ващенко Г. Виховання волі й характеру : підруч. для педагогів. Київ : Шкляр, 1999. 385 с.
43. Ващенко Г. Виховний ідеал. *Полтавський вісник*. Полтава, 1994. 192 с.

44. Ведмеденко Д. В., Осовська О. П. Формування національно-культурної самосвідомості як основи духовно-морального розвитку учнів. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки* : матеріали Всеукр. наук.-прак. інтер.-конф., 20 жовтня – 20 листопада 2015 р. / упор.: Л. Шелемей, Л. Келембет, О. Фляк, О. Риндич. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 40–43.

45. Веремійчик І. М., Тименко В. П. Трудове навчання : підруч. для 2 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 160 с.

46. Веремійчик І. М., Тименко В. П. Трудове навчання : підруч. для 3 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 104 с.

47. Веремійчик І. М., Тименко В. П. Трудове навчання : підруч. для 4 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Генеза, 2015. 104 с.

48. Виздрик В. С. Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920 – 1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2004. 18 с.

49. Виздрик В. С., Стасюк І. М. Вплив УВО-ОУН на військово-патріотичне виховання української молоді Галичини у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: проблеми історіографії. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2005. № 528. С. 94–99.

50. [Винницька Я.](#), [Табенська Ю.](#), [Осипов Д.](#) Арт-бук «Скриня. Речі сили». Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. 156 с.

51. Вишневецький О. Сучасне українське виховання : пед. нариси. Львів, 1996. 238 с.

52. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки крізь призму аналізу програм та підручників для початкової школи, виданих у період незалежної України. *Науковий вісник*

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (Педагогічні науки). 2016. № 2 (53). С. 31–37.

53. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки крізь призму аналізу програм та підручників для початкової школи у радянський період. *Молодь і ринок*. 2016. № 6 (137). С. 132–137.

54. Ворощук О. Г. Стан музейної справи у навчальних закладах Вінницької області. *Український музей при навчальному закладі: історія – сучасність* : зб. наук. праць Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені В. О. Сухомлинського. Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. С. 33–34.

55. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : навч.-метод. посіб. / Ін-т інноваційних технологій та змісту освіти. Рівне : Волинські обереги, 2007. 219 с.

56. Гавлітіна Т. М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2007. 20 с.

57. Гавлітіна Т. М. Управління національно-патріотичним вихованням підлітків у позашкільному навчальному закладі в контексті адаптивних процесів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2006. № 5. С. 29–34.

58. Гайда Л. А. До питання підготовки навчально-методичного посібника «Музеєзнавство у закладах освіти». *Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність* : матеріали обласної наук.-метод. конф. Кіровоград : Вид. КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. С. 118–119.

59. Гайда Л. А. Музейна педагогіка : пошук оптимальної моделі. *Методологічні засади історичної освіти в контексті профілізації старшої школи* : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. (Кіровоград, 21–22 жовтня 2010 р.). Кіровоград : Вид. КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2012. С. 24–249.
60. Гайда Л. А. Навчальна програма «Юні музеєзнавці». *Педагогічний вісник*. 2007. № 2. С. 94–101.
61. Гайда Л. А. Становлення і розвиток музеїв при навчальних закладах України. *Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність* : матеріали обласної наук.-метод. конф. Кіровоград : Вид. КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. С. 6–19.
62. Гайда Л. А. Формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах України. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С. 49–54.
63. Гайдукевич Я., Зелена І. Я., Лавренюк В. А. Музеї Тернопільщини : путівник. Львів : Каменярь, 1989. 128 с.
64. Ганнусенко Н. І., Ляпін О. В., Мацейків Т. І. Шкільні музеї : посіб. для вчителя. Київ : Рад. шк., 1991. 110 с.
65. Гарнійчук В. Прогностична модель виховання патріотизму старших підлітків у позаурочній діяльності. *Рідна школа*. 2008. № 11. С. 30–33.
66. Гафар Т. Образование в современном музее: типы программ и направления развития. *Музей как пространство образования: игра, диалог, культура участия* / отв. ред. А. Щербакова. Москва, 2012. С. 29–38.
67. Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2003. 20 с.

68. Генік М. С. Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2008. 18 с.
69. Герета І. П., Черемшинський О. С. Етнографічно-меморіальний музей В. Гнатюка у Велесневі. Львів : Каменяр, 1991. 95 с.
70. Гільберг Т. Г., Сак Т. В. Природознавство : підруч. для 1 класу загальноосвітн. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 111 с.
71. Гільберг Т. Г., Сак Т. В. Природознавство : підруч. для 2 класу загальноосвітн. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 160 с.
72. Гільберг Т. Г., Сак Т. В. Природознавство : підруч. для 3 класу загальноосвітн. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 176 с.
73. Головчук С. Ю. Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Київ. ун-т імені Б. Грінченка. Київ, 2012. 22 с.
74. Гончарик О. Г. Патріотичне виховання шкільної молоді в світлі педагогічних ідей Олександра Антоновича Захаренка. *Педагогічний вісник*. 2009. № 1. С. 7–8.
75. Грабарь М. И., Краснянская К. А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях. Непараметрические методы. Москва : Педагогика, 1977. 136 с.
76. Грущинська І. В. Природознавство : підруч. для 1 кл. загальноосвітн. навч. закл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2012. 144 с.
77. Грущинська І. В. Природознавство : підруч. для 3 кл. загальноосвітн. навч. закл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2013. 176 с.
78. Грущинська І. В. Природознавство : підруч. для 4 кл. загальноосвітн. навч. закл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2015. 193 с.

79. Гуцан Л. А. Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2005. 20 с.

80. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и ... неопределенность. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2002. № 4. С. 22–26.

81. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность: теория и практика образовательной технологии. Москва : Научно-исследовательский институт школьных технологий, 2004. С. 65–93.

82. Даценко О. М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / Нац. академія оборони України. Київ, 2002. 18 с.

83. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2011. № 7. С. 4–5, 14–15.

84. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

85. Дерик Р. А. Музей – історичний скарб народу : метод. посіб. Ужгород : Гражда, 2007. 68 с.

86. Десять музеїв у Києві, де цікаво з дітьми. URL: www.kobu.kiev.ua/10-музеев-в-киеве-где-интересно-с-дет...

87. Дитячий квест в Історичному музеї «У пошуках скарбу». URL: www.kiev-code.com.ua/site/page.php?lang=RU&id_excurs=102&_group.

88. Для дітей: музейні дитячі програми. URL: <http://khanenkomuseum.kiev.ua/programy/dlya-ditej/>.

89. Дмитришина Н. М. Генетико-прогностичні аспекти національно-патріотичного виховання у вітчизняних загальноосвітніх закладах. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 4. С. 149–153.

90. Дмитришина Н. М. Національне виховання в освітньо-виховних закладах українського чернецтва Галичини (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2011. 20 с.

91. Добридень, музей! (театралізоване заняття в музеї для дітей 6–7 років). URL: <http://museum.dp.ua/article0174.html>.

92. Долецька С. Основні етапи патріотичного виховання молодших школярів засобами краєзнавчої роботи. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 106–111.

93. Долецька С. Специфіка патріотичного виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т імені Г. Сковороди»*. 2013. Вип. 28. С. 116–121.

94. Долецька С. Шкільний підручник з історії рідного краю: минуле і сьогодення. *Рідна школа*. 2010. № 6. С. 64–67.

95. Долецька С. В. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2011. 20 с.

96. Древаль Г. Про результати апробації підручника «Рідна мова», 2 клас (авт. М. Білецька, М. Вашуленко). *Початкова школа*. 2004. № 8. С. 6–8.

97. Дроговоз В. А. Патріотично-військове виховання студентської молоді в освітньо-виховному просторі університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2010. 20 с.

98. Дульська А. А. Формування соціально-культурної компетенції учнів МНВК засобами вивчення скарбів культури і старовини українського народу : метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2014. 68 с.

99. Духовно-ціннісні орієнтації молоді в контексті формування патріотичної свідомості : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студ., асп. і молодих вчен., 20 квіт. 2010 р., Ірпінь / ред.: Л. Л. Тарангул. Ірпінь, 2010. 310 с.

100. Експериментаніум: музей популярної науки і техніки. URL: www.experimentanium.com.ua/.../z_26_zhovtnya_po_6_list.

101. Експозиції – Музей – дітям. URL: <http://hokm.ks.ua/ekspozicii/category/3-muzej-ditjam.html>.

102. Електронний інформаційний ресурс «Музейна педагогіка». URL: <http://prostir.museum.ua/post/36484>.

103. Електронний перелік шкільних музеїв. URL: <http://ukrjuntur.org.ua/ukrana-turistska/shkln-muze>.

104. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Вінниц. держ. пед. ун-т імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. 20 с.

105. Журба К. О. Патріотичне виховання дітей у сучасних умовах. *Педагогічний вісник*. 2009. № 4. С. 14–17.

106. Заїка А. М., Тарнавська С. С. Математика : підруч. для 1 кл. Тернопіль : Підручники і посібники, 2012. 144 с.

107. Закон України «Про загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

108. Закон України «Про музей та музейну справу». *Урядовий кур'єр*. 1995. 17 серпня. С. 8–9.
109. Закон України «Про музеї та музейну справу» (№ 249/95 від 29.06.1995 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр>.
110. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
111. Захарійчук М. Д., Науменко В. О. Буквар : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2012. 176 с.
112. Захарійчук М. Д. Українська мова. 1 клас : післябукварна частина. Київ : Грамота, 2012. 80 с.
113. Зелінська С. С., Ситник О. О., Гайдукевич Я. М. Тернопільський краєзнавчий музейний путівник / упор. В. А. Лавренюк. Львів : Каменяр, 1986. 72 с.
114. Зорій Я. Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Вінницький держ. пед. ун-т імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2005. 20 с.
115. Зоряна М. І., Богданець-Білоskalенко Н. І. Літературне читання : підруч. для 4 кл. загальноосвітніх навч. закл. Київ : Грамота, 2015. 175 с.
116. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Запоріжжя, 2012. 258 с.
117. Івасько М. Р., Коструба С. С., Коструба Т. М. Перлина : навч. посіб. з народознавства для 4 кл. чотирирічної і 3 кл. трирічної початкової школи. Київ : Арка, 2001. 168 с.
118. Івасько Н. С., Жовнір О. Д., Коструба Т. М. Дивосвіт : навч. посіб. з народознавства для 3 кл. чотирирічної та 2 кл. трирічної початк. шк. Київ : Навчальна книга, 2001. 167 с.

119. Ільченко В. Р., Гуз К. Ж., Ільченко О. Г. Я і Україна. Довкілля : підруч. для 3 кл. Полтава : Довкілля-К, 2003. 176 с.
120. Ільченко В. Р., Гуз К. Ж., Водолазська Т. В., Ільченко О. Г. Я і Україна. Довкілля : підруч. для 4 кл. Полтава : Довкілля-К, 2004. 176 с.
121. Інтерактивні ігри «Здобудь скарб», «Створи шедевр», «Асоціації», «Історичне буриме». URL: http://nmiu-miku.org.ua/?page_id=442.
122. Калініченко О., Сергієнко В. Образотворче мистецтво : підруч. для 1 кл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2012. 144 с.
123. Калініченко О., Сергієнко В. Образотворче мистецтво : підруч. для 2 кл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2012. 144 с.
124. Калініченко О., Сергієнко В. Образотворче мистецтво : підруч. для 3 кл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2013. 144 с.
125. Калініченко О., Сергієнко В. Образотворче мистецтво : підруч. для 4 кл. Київ : Вид. дім «Освіта», 2015. 152 с.
126. Камінська В. Музейна педагогіка в практиці сучасного ЗНЗ. *Волинський музейний вісник* : наук. зб. Луцьк, 2013. Вип. 5 : Музейна педагогіка. Теорія і практика. С. 50–53.
127. Канашко О. Громадянсько-патріотичне виховання та соціалізація особистості. *Рідна школа*. 2014. № 6. С. 34–37.
128. Канішевська Л. В. Патріотичне виховання – складова частина виховання соціальної зрілості учнів. *Науковий вісник Південноукраїнський держ. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2000. Вип. 12. С. 67–73.
129. Караманов О., Сулімова Д. Сучасні підходи до організації навчання молодших школярів у контексті музейної педагогіки. *Вісник Львів. ун-ту. Серія педагогічна*. 2008. Вип 24. С. 109–118.
130. Караманов О. В., Ласкій І. В. «Педагогічний марафон» як форма ефективної організації взаємодії з учнями у музейному просторі. *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми,*

перспективи розвитку музейної галузі. Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2009. Вип. 11. С. 553–558.

131. Караманов О. В. Методичні аспекти розробки й упровадження музейно-педагогічних програм і проектів в освітньому просторі України. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матеріали Другої наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 вересня 2014 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ : НКПІКЗ, 2014. С. 38–41.

132. Караманов О. В. Музей – школа – університет: особливості педагогічної взаємодії в сучасному «суспільстві знань». *Освіта та педагогічна наука*. 2013. № 4 (159). С. 44–50.

133. Караманов О. В. Музейна педагогіка в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. *Освіта та педагогічна наука*. 2012. № 3 (152). С. 5–12.

134. Караманов О. В. Освітній потенціал музейної педагогіки: діалог, комунікація, творчість. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_Gum_2014_12_32.

135. Караманов О. В. Передмова. *Матеріали до уроків із використанням елементів музейної педагогіки у 5 – 6 класах : за матеріалами проекту «Школа і музей: працюємо разом»* / за ред. О. Караманова (наук. ред.), А. Цибка (відп. ред.). Львів, 2008. С. 3–7.

136. Караманов О. В. Роль навчального середовища в реалізації музейних педагогічних програм і проектів. *Постметодика*. 2013. № 3. С. 41–44.

137. Кардашова І. Виховуємо патріотів України. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2013. № 5. С. 60–64.

138. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1997. 304 с.

139. Карпова І. Г. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах. *Проблеми соц. роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2013. № 1. С. 226–229.

140. Каталог музеїв при навчальних закладах України / упор. Л. А. Гайда. Кіровоград : Лисенко В. Ф., 2012. 136 с.

141. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2010. 20 с.

142. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2010. 217 с.

143. Квас О. Західноукраїнська педагогічна думка ХІХ – першої третини ХХ ст. про виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості. *Молодь і ринок*. 2012. № 6. С. 34–37.

144. Кемінь В. П., Квас О. В., Невмержицька О. В. Історія виховання: від ХІХ до наших днів : навч.-метод. посіб. Дрогобич : Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. Т. 2. 196 с.

145. Керпа Г. М., Стрілько В. В. Андрійкова книжка. Уроки гарної поведінки : проб. посіб. для 2 кл. Київ : Освіта, 1992. 256 с.

146. Кириченко О. В., Шокотко Т. В. Національно-патріотичне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки на традиціях українського козацтва у процесі підготовки до захисту Вітчизни. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту*. 2004. № 18. С. 19–25.

147. Киричок В. А. Сучасні тенденції патріотичного виховання молодших школярів. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 21–23.

148. Киричок В. А. Сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 14. Кн. 1. С. 134–144.

149. Кіндрат В. К. Проблема патріотичного виховання підлітків у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна історія та історія педагогіки» / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 1998. 18 с.

150. Кіндрат В. К. Технологія формування національної свідомості у студентів вищого навчального закладу (теоретичний компонент). *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закл. освіти* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 5 (48). С. 30–34.

151. Коваль Н. С., Нарочна Л. К. Природознавство : підруч. для 3 класу 4-річної і 2 класу 3-річної початкової школи. 7-е вид., перероб. Київ : Освіта, 1997. 144 с.

152. Коваль В. О. Патріотичне виховання учнів у процесі вивчення української літератури в старших класах загальноосвітньої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 1999. 16 с.

153. Коваль Н. С., Нарочна Л. К. Природознавство : підруч. для 3 класу 4-річної початкової школи. Київ : Рад. шк., 1988. 128 с.

154. Коваль Н. С., Нарочна Л. К. Природознавство : підруч. для 4 класу 4-річної і 3 класу 3-річної початкової школи. 3-є вид., доопрац. Київ : Освіта, 1997. 112 с.

155. Коваль Н. С., Нарочна Л. К. Природознавство : підруч. для 4 класу 4-річної початкової школи. Київ : Рад. шк., 1989. 127 с.

156. Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: психолого-педагогічні основи побудови. *Початкова школа*. 2003. № 10. С. 39–43.

157. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2005. 38 с.

158. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 467–477.

159. Колісник В. Г., Фетісова В. А. Цінувати минуле і гідно творити майбутнє (з досвіду роботи формування патріотичних почуттів учнів засобами національно-патріотичного виховання). *Педагогічний вісник*. 2011. № 3. С. 57–58.

160. Комаровська О. А., Масол Л. М., Миропольська Н. Є., Рагозіна В. В., Руденко І. В. Естетизація навчально-виховного процесу в основній школі засобами мистецтва : метод. посіб. / ред.: Н. Є. Миропольська, О. А. Комаровська ; НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Київ : Імекс-ЛТД, 2013. 159 с.

161. Коменский Я. А. Великая дидактика. *Избранные педагогические сочинения*. Москва : Учпедгиз, 1955. С. 161–376.

162. Комунальний заклад Львівської обласної ради «Львівський обласний Центр краєзнавства, екскурсій і туризму учнівської молоді» ... URL: <http://www.locketum.in.ua/?start=35>.

163. Кондратенко Г. Г. Формування творчої активності студентів педагогічного коледжу в процесі музично-сценічної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 24 с.

164. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>.

165. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформаційний збірник МО України*. 1996. № 13. С. 10–31.

166. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. URL: <http://sch17-nizhyn.ucoz.ua/16.doc>.

167. Концепція національного виховання учнівської молоді. *Рідна школа*. 1995. № 6. С. 19–25.

168. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2018/01/18/1-kontsepsiya-rozvitku-gromosviti-v-ukraini-17012018-na-grom-obgovor.docx>.

169. Коркішко О. Г. Виховання патріотизму молодших школярів у позаурочній виховній роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2004. 20 с.

170. Коркішко О. Г. Патріотичне виховання: досвід сучасної школи. *Вісник Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка*. 2007. Вип. 36. С. 73–75.

171. Корнієнко А. В. Виховання національної самосвідомості підлітків у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2008. 19 с.

172. Коструба С. С., Івасько Н. С., Жовнір О. Д. Читанка «Золоте джерельце» : підруч. для 2 кл. чотирирічної та 1 кл. трирічної почат. шк. Київ : Форум, 2001. 304 с.

173. Костюк С. Реалії та перспективи музейництва Тернопілля. *Рада*. 2004. № 5. С. 54–58.

174. Красильник Ю. С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних сил України засобами української етнопедагогіки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Ін-т вищ. освіти Акад. пед. наук України. Київ, 2002. 20 с.

175. Красовська О. О. Виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України :

автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 20 с.

176. Кубрак О. Круглий стіл «Музеї навчальних закладів як осередки патріотичного виховання». URL: http://pmu.in.ua/news/info_letter_2015_1/.

177. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка родинного виховання : навч. посіб. Київ : Знання, 2009. 324 с.

178. Кулішенко Л. А. Проблема національного виховання в педагогічній пресі сучасності (за період з 1991 до 2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. Ін-т журналістики. Київ, 2007. 20 с.

179. Кульчицький В. Й. Ретроспективний аналіз дефініції «патріотизм» у соціально-педагогічному аспекті: друга пол. ХХ ст. *Медична освіта*. 2014. № 4. С. 74–78.

180. Кульчицький В. Й. Соціально-педагогічні основи патріотичного виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 70–75.

181. Кутовий Р. В. Патріотичне виховання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України в навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2011. 20 с.

182. Лавриненко С. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Кіровогр. держ. пед. ун-т імені В. Винниченка. Кіровоград, 2005. 20 с.

183. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі

гуцульського етнорегіону) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / АПН України. Ін-т пробл. виховання. Київ, 2008. 20 с.

184. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Умань, 2002. 222 с.

185. Лебідь І. В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2002. 29 с.

186. Литвиненко В. Ф. Історико-патріотичне виховання студентської молоді України: досвід, пошуки, проблеми. *Вісник Східноукр. держ. ун-ту. Іст. науки*. Луганськ, 2000. № 2 (24). С. 80–84.

187. Личак І. С. Організація музейної справи в навчальному закладі : метод. посіб. Біла Церква, 2013. 116 с.

188. Лопатинська В. В. Формування гуманістичних цінностей підлітків у позашкільних навчальних закладах туристсько-краєзнавчого профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2007. 20 с.

189. Лукановська А. В. Формування творчих умінь підлітків засобами української етнопедагогіки (історико-педагогічний аспект) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Сум. держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка. Суми, 2011. 20 с.

190. Луцик Д. В., Проць М. М., Савшак А. С. Буквар : підруч. з навчання грамоти для 1 кл. середн. загальноосвітн. шк. 2-е вид. зі змінами. Львів : Світ, 1998. 192 с.

191. Любич О. І. Педагогічні засоби реалізації музейної педагогіки у позашкільних навчальних закладах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18 (1). С. 424–430.

192. Майборода Н. О. Педагогічні погляди В. О. Сухомлинського на проблему патріотичного виховання дітей сільських навчально-виховних комплексів. *Педагогічний дискурс* : зб. наук. праць. 2011. Вип. 10. С. 309–313.

193. Майстер-класи дітям. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. URL: <http://hutsul.museum/events/master-classes/>.

194. Максютів А. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Уман. держ. пед. ун-т імені П. Тичини. Умань, 2013. 19 с.

195. Маланюк Т. З. Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Уман. держ. пед. ун-т імені П. Тичини. Умань, 2015. 22 с.

196. Мамаєв С. Г. Структурування та формалізація даних наукового опису об'єкту художньої культури : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Нац. муз. акад. України імені П. І. Чайковського. Київ : 2002. 14 с.

197. Маргітич К. Є. Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 22 с.

198. Маргітич К. Є. Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в

угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2009. 216 с.

199. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Очеретяна Н. В. Мистецтво : підруч. для 1 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 143 с.

200. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Очеретяна Н. В. Мистецтво : підруч. для 2 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 144 с.

201. Масол Л. М., Гайдамака О. В., Очеретяна Н. В., Колотило О. М. Мистецтво : підруч. для 4 кл. загальноосв. навч. закл. Київ : Генеза, 2015. 142 с.

202. Матяшук В. Патріотичне виховання : вчення Івана Огієнка і сучасність. *Збірник праць науково-дослідного центру періодики / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України імені В. Стефаника. Львів, 2009. Вип. 1 (17). С. 565–578.*

203. Медведева Є. Б., Юхневич М. Ю. Музейная педагогика как новая научная дисциплина. *Культурно-образовательная деятельность музеев. Москва, 1997. С. 2.*

204. Мезенцева Г. Г. Музеезнавство (на матеріалах музеїв Української РСР) / відп. ред. С. М. Чайковський. Київ : Вища шк., 1980. 112 с.

205. Методична розробка «Музейна педагогіка. Музейні уроки». URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/48587/.

206. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://nvo-astra.dv.kr.ua/actual/548-mmetodichn-rekomendacyi-schodo-naconalno-patrotichnogo-vihovannya.html>.

207. Методичні рекомендації. Початкова школа. URL: <https://osvita.ua/school/materials/metod-rekom/61559/>.

208. Миропольська Н. Готовність учителів до впровадження естетико-виховних технологій. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2014. Вип. 7. С. 152–162.

209. Мисак Б. П. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Терноп. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. Тернопіль, 2010. 24 с.

210. Михайличенко С. С. Музейна педагогіка в Україні, її сутність і завдання. *Теоретичні питання культури освіти і виховання* : зб. наук. праць. Київ : КНЛУ, 2012. Вип. 45. С. 156–159.

211. Михальченко Н. В. Динаміка розвитку патріотичної рефлексії у молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 21 с.

212. Михальченко Н. В. Психодіагностика патріотичної рефлексії молодших школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 1. Т. 2. С. 87–92.

213. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. Москва : КомКнига, 2006. 200 с.

214. Моделювання. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/моделювання>

215. Модель. *Тлумачний словник української мови*. URL: <https://eslovnik.com/модель>.

216. Молодший шкільний вік / С. Гончаренко. *Український педагогічний словник*. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

217. Москалець В. П. Психологічне обґрунтування національної школи. *Рідна школа*. 1994. № 11. С. 31.

218. Музей «Експериментаніум» подарував екскурсію дітям з багатодітних сімей. URL: <http://soborna.church.ua/.../muzej-eksperimentanium-podaruvav-e>.

219. Музей и школа : пособ. для учителя / под ред. Т. А. Кудриной. Москва : Просвещение, 1985. 192 с.
220. Музей сучасного мистецтва України. URL: <http://modern-museum.org.ua/>.
221. Музей-дітям. URL: <http://www.museumshevchenko.org.ua/page.php?id=88>.
222. Музейний простір України. URL: <http://prostir.museum/ua>.
223. Музеї Карпатського краю. Львів : Центр Європи, 2004. 47 с.
224. Музеї при закладах освіти – творчі лабораторії національно-патріотичного виховання молоді. URL: www.osvitportal.lviv.ua/novyny?id77950.
225. Музеї просто неба. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Музей_просто_неба.
226. Музеї України : довідник / Міністерство культури і мистецтва України. Київ : Задруга, 1999. 137 с.
227. Музиченко Я. С. Активні й інтерактивні освітні технології в музейних програмах для дітей. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матеріали П'ятої наук.-практ. конф. (28–29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. С. 60–62.
228. Навчально-методичний посібник до організації самостійної роботи та практичних (семінарських) занять з дидактичним забезпеченням дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів спеціальності 8.14010301 «Туризмознавство» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника ; укл.: О. І. Дутчак. Івано-Франківськ : НАІР, 2013. 52 с.
229. Навчання в музеї : Що? Де? Як? Чому? Навіщо? / укл. В. Олійник, Т. Ольшанецька. Львів, 2013. URL: http://school23.lviv.ua/files/Proektni_uroki_u_museah.pdf.

230. Назаренко Г. А. Методика підготовки педагогів до патріотичного виховання учнів. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 24–29.

231. Назаренко Г. А. Особистісно орієнтована модель формування та розвитку патріотичних почуттів дітей та учнівської молоді. *Педагогічний вісник*. 2009. № 3. С. 18–20.

232. Наказ № 153 від 20.05.1997 «Про затвердження Положення про звання «Зразковий музей» при закладі освіти системи Міністерства освіти України та зразка відповідного диплому». URL: http://uazakon.com/documents/date_87/pg_gfcnxg.htm.

233. Наказ МОН молоді та спорту України від 22.02. 2012 р. № 213 «Список музеїв при навчальних закладах системи МОН України, яким присвоєно звання «Зразковий музей»: додаток № 1, додаток № 2. URL: http://umansutur.at.ua/Normprav_baza/Muzei/pro_prisvoennja_ta_pidtverdzen nja_zvannja-zrazkov.doc.

234. Нарочна Л. К., Низова А. М., Онищук В. О. Природознавство : підруч. для 2 і 3 класів 3-річної початкової школи. Київ : Рад. шк., 1987. 208 с.

235. Нарочна Л. К., Низова А. М. Природознавство : підруч. для 2 класу. 4-е вид. Київ : Рад. шк., 1985. 94 с.

236. Нарочна Л. К., Онищук В. О. Природознавство : підруч. для 3 класу. 14-е вид. Київ : Рад. шк., 1985. 114 с.

237. Науково-педагогічний проект «Інтелект України». URL: <https://intellect-ukraine.org/>.

238. Науково-популярний журнал «Музейний простір». URL: <http://prostir.museum/ua/journal>.

239. Науменко В. Літературне читання : укр. мова для загальноосвіт. навч. зак. з навчанням укр. мовою : підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 160 с.

240. Науменко В. Літературне читання : укр. мова для загальноосвіт. навч. зак. з навчанням укр. мовою : підруч. для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2014. 176 с.

241. Науменко В. Літературне читання : укр. мова для загальноосвіт. навч. зак. з навчанням укр. мовою : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2015. 176 с.

242. Науменко В. Читанка. 1 клас : післябукварна частина. Київ : Грамота, 2012. 96 с.

243. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. *Нормативно-правове забезпечення освіти* : у 4-х ч. Харків : Основа, 2004. Ч. 1. С. 6–11.

244. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського. URL: <http://hutsul.museum/events/news/>.

245. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. URL: <http://prostir.museum/ua/file/220>.

246. Національно-патріотичне виховання молодших школярів засобами українського етнодизайну : зб. наук. праць Міжнародної студентської науково-практичної конференції, 24–26 листопада 2004 р. / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. 198 с.

247. Нечипоренко К. Зміст освіти в початкових школах Радянської України 1958–1991 рр. URL: <http://ocs.udpu.org.ua/index.php/fspo/teacher/paper/viewFile/62/45>.

248. Новиков А. М., Новиков Д. А. Образовательный проект (методология образовательной деятельности). Москва : Эгвест, 2004. 120 с.

249. Нормативна база діяльності музеїв навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України. Київ : Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2006. 28 с.

250. Одарченко В. І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 21 с.

251. Оксенюк О. В. Формування національних цінностей в учнів 8–9 класів загальноосвітніх шкіл у процесі вивчення історії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2010. 20 с.

252. Олексенко Т. Д., Молодиченко В. В. Формування в майбутніх вчителів початкової школи культурологічних знань : зб. наук. статей / за ред. Г. В. Мартинюк. Мелітополь : САНА, 2008. Вип. XXV. Ч. 2. С. 63–66.

253. Олещук В. В. Патріотичне виховання в народній педагогіці та творах українських педагогів XVII – початку XX століття. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фіз. виховання і спорту*. 2003. № 14. С. 15–22.

254. Олещук В. В. Підготовка студентів факультетів фізичної культури до військово-патріотичного виховання учнів : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Волин. держ. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк, 1999. 20 с.

255. Омельченко Ю. А. Розвиток учбових музеїв. Київ : НМК ВО, 1988. 195 с.

256. Онопрієнко О. М. Патріотичне виховання майбутніх учителів фізичної культури у позааудиторній діяльності педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і

методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2011. 20 с.

257. Опис ключових змін в оновлених програмах початкової школи. URL: <https://www.ed-era.com>.

258. Оришко С. П. Патріотичне виховання старшокласників у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Терноп. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. Тернопіль, 2010. 20 с.

259. Освітня програма для початкової школи «На крилах успіху». URL: <https://nakrilahuspihu.com/>.

260. Освітня програма початкової школи педагогічної технології «Росток». URL: <http://www.rostok.org.ua/shanovni-kolehy-osvityany-vchytelikerivnyky-zakladiv-zahalnoyi-serednoyi-osvity-batky-maybutnih-pershoklasnykiv/>.

261. Основи музейної педагогіки : методичні вказівки і текст лекцій до спецкурсу / уклад. О. В. Караманов. Львів, 2006. 66 с.

262. Охріменко І. В. Виховання учнів старших класів на національно-культурних традиціях українського народу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 19 с.

263. Павленко І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Луган. держ. пед. ун-т імені Т. Шевченка. Луганськ, 2002. 20 с.

264. Павленко М. С. Патріотичне виховання молодших школярів на матеріалах творчості Павла Тичини : автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Умань, 2001. 20 с.

265. Палійчук О. В. Історична свідомість через музейну педагогіку. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матеріали П'ятої наук.-практ. конф. (28–29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. С. 74–77.

266. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Каравела, 2007. 576 с.

267. Панасюк С. Л. Формування культури побуту молодших школярів у системі естетичного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 20 с.

268. Парходько Г. Ю. Роль мономіфологічних історій у патріотичному вихованні школярів. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 30–32.

269. Парщук С. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до національного виховання учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Південноукр. держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2006. 21 с.

270. Патріот / В. Даль. *Толковый словарь живаго великорускаго языка*. URL: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=24470>.

271. Патріотизм. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / укл. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

272. Патріотизм. *Український педагогічний словник* / за ред. С. Гончаренка. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

273. Патріотизм. *Енциклопедія політичної думки. Словопедія*. URL: <http://slovopedia.org.ua/40/53407/261250.html>.

274. Патріотизм. *Педагогічний словник для молодих батьків* / АПН України, Інститут проблем виховання, Держ. Центр соціальних служб для молоді ; авт. колектив : Т. Ф. Алексеєнко, Л. В. Артемова, Н. І. Баглаєва. Київ, 2002. 348 с.

275. Патріотизм. *Словник іношомовних слів* / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ, 1974. 865 с.

276. Патріотизм. *Словник української мови* : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. 832 с. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/патріотизм.

277. Патріотизм. *Соціологія* : словник термінів і понять / за заг. ред. Є. А. Біленького, М. А. Козловця. Київ : Кондор, 2006. 372 с.

278. Патріотизм. *Сучасний словник з етики* : словник / за ред. М. Г. Тофтул. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2014. 416 с.

279. Патріотизм. *Тлумачний словник української мови*. URL: <https://eslovnyk.com/патріотизм>.

280. Патріотизм. *Філософський енциклопедичний словник*. URL: <https://studfiles.net/preview/5129867/page:70/>.

281. Патріотизм. *Філософський словник* / за ред. В. І. Шинкарука. 2 вид. перероб і допов. Київ, 1986. 800 с.

282. Патріотичне виховання : Самріті. Курс юного патріота. URL: <https://www.ifppl.net/--cvtn>.

283. Перший в Україні Музей Небесної Сотні в Івано-Франківську. URL: <http://typical.if.ua/v-ivano-frankivsku-vidkryly-muzej-nebesnoji-sotni-fotoreportazh/>.

284. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., виправл. Київ, 2008. 575 с.

285. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир : Полісся, 2003. 220 с.

286. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2002. 21 с.

287. Пивовар С. В. Героїко-патріотичне виховання учнів – надійна основа духовного зростання і саморозвитку особистості. *Педагогіка вищої та середньої школи* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 29. С. 162–167.

288. Плєшаков А. В. Патріотичне виховання попереджує і долає дитячу бездоглядність. *Постметодика*. 2009. № 2. С. 32–33.

289. Погорелова А. Музейна справа: орієнтири розвитку. *Українська культура*. 1996. № 2. С. 2–3.

290. Половіна О. А. Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна освіта» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2007. 21 с.

291. Положення про музей при навчальному закладі (№ 640). URL: <http://loctik.at.ua/publ/3-1-0-5>.

292. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.

293. Потапчук Т. Стрілецька пісня як засіб виховання молоді українцями-патріотами. *Освіта і управління*. 2006. № 3–4. С. 187–192.

294. Правда М. М. Музей у системі діяльності навчального закладу. *Український музей при навчальному закладі: історія – сучасність* : зб. наук. праць Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені В. О. Сухомлинського. Кіровоград : Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. С. 138–140.

295. Прасол Д. В. Психодіагностика та корекція в роботі шкільного психолога : метод. посіб. Миколаїв : Кріт, 2009. 214 с.

296. Прасол Д. В. Психологічні аспекти патріотичного виховання молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 2 (49). С. 148–151.

297. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 р. № 3754/981/538/49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3754643-09>.

298. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ МОН № 641 від 16.06.15 року. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.

299. Проць Р. Концептуальні засади військово-патріотичного виховання молоді у сучасному українському вихованні. *Молодь і ринок*. 2009. № 9. С. 117–119.

300. Прядка О. В. Музеї при навчальних закладах Львівщини. *Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність* : матеріали обласної науково-методичної конференції. Кіровоград : Вид-во. КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2008. С. 55–57.

301. Рашидова С. С. Виховання почуття патріотизму старшокласників на культурно-художніх традиціях Донбасу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2007. 20 с.

302. Рівкінд Ф. М., Оляницька Л. В. Математика : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. 144 с.

303. Роганова М. В. Виховання духовно-моральних цінностей в учнів основної школи в позакласній виховній роботі. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2016. Вип. 4. С. 191–200.

304. Роганова М. В. Теорія і практика виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних

дисциплін : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2011. 40 с.

305. Роговська Є. Проблеми патріотизму у вихованні: стан та перспективи. *Наукові записки Вінницького державного пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія Педагогіка і психологія* : зб. наук. праць. 2008. Вип. 22. С. 172–175.

306. Романенко О. В. Педагогічні принципи патріотичного виховання молоді в туризмі. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту*. 2006. № 8. С. 78–82.

307. Романюк І. М., Кримець Л. В. Сучасні аспекти патріотичного виховання в контексті військово-педагогічного процесу. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закл. освіти* : зб. наук. праць. 2013. Вип. 7 (50). С. 150–154.

308. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнів : концепція. *Освіта*. 2001. С. 10–15.

309. Русова С. Суспільні питання виховання. *Життя і знання*. 1929. Ч. 6 (18). С. 161–163.

310. Рут Є. З. Організаційно-методичні основи туристично-краєзнавчої діяльності в школі та її вплив на організм школяра : автореф. дис. ... д-ра наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Харк. держ. акад. фіз. культури. Харків, 2005. 38 с.

311. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 428 с.

312. Савченко О. Літературне читання : підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2012. 160 с.

313. Савченко О. Літературне читання : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2013. 192 с.

314. Савченко О. Літературне читання : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2015. 192 с.
315. Салко В. В. Формування морально-етичної культури молодших школярів у художньо-творчій дозвілльєвій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 19 с.
316. Семінар-презентація «Патріотизм як цінність і консолідуєча основа нації». URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/510>.
317. Сенченко А. Я., Сенченко О. А. Патріотизм як домінуюча сила консолідації і розвитку суспільства: сучасний український контекст. «Гілея: науковий вісник» : зб. наук. праць. 2016. Вип. 106. С. 245–248.
318. Сенченко А. Я. Чи існує українська людина як така? URL: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5350/1/Senchenko.docx>.
319. Сеньківська Г. Я. Роль шкільних музеїв Тернопільщини у відродженні краєзнавчого руху. «Історія та географія» : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 48. С. 163–168.
320. Серих Л. В. Формування естетичної культури молодших школярів у процесі театралізованої діяльності : автореф. дис. .. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2008. 20 с.
321. Сипченко В. І., Коркішко О. Г., Коркішко А. В. Експериментальні викладки методики виховання патріотичних почуттів молодших школярів загальноосвітньої школи. URL: http://korkishkoartem.ucoz.ua/publ/publikacii/eksperimentalni_vikladki_metodiki_vikhovannja_patriotichnikh_pochuttiv_molodshikh_shkoljariv_zagalnoosvitnoji_shkoli/2-1-0-4.
322. Сисоєва С. О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології. Метод проектів : практико-зорієнтований збірник. Київ : Департамент, 2003. С. 119–124.

323. Скаткін М. М. Природознавство : підруч. для 4 класу. 8-е вид. Київ : Рад. шк., 1979. 142 с.
324. Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 2 класу 4-річної початкової школи. 2-е вид. Київ : Рад. шк., 1988. Ч. 1. 192 с.
325. Скрипченко Н. Ф., Ткаченко Н. С., Горбунцова Т. Ю. Читанка : підруч. для 2 класу. 10-е вид. Київ : Рад. шк., 1982. 238 с.
326. Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я. Читанка : підруч. для 3 класу 4-річної початкової школи. 2-е вид. Київ : Рад. шк., 1989. Ч. 1. 144 с.
327. Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., Волошин Н. Й. Читанка : підруч. для 4 класу 4-річної початкової школи. Київ : Рад. шк., 1989. 350 с.
328. Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., Волошин Н. Й. Читанка : підруч. для 4 класу 4-річної і 3 класу 3-річної початкової школи. 5-е вид., перероб. Київ : Освіта, 1997. 288 с.
329. Смолюк І. О., Смолюк В. І. Система освіти України й патріотичне виховання молоді. *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. 2013. № 8. С. 78–82.
330. Смолюк І. О., Смолюк В. І. Ефективність патріотичного виховання молоді в системі освіти. *Гуманітарні науки*. 2013. № 2. С. 8–12.
331. Снагошенко В. В. Музейна педагогіка в професійному самовизначенні юнацтва та молоді. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць Сум. ДПУ імені А. С. Макаренка. Суми, 2002. Ч. 1. С. 439–444.
332. Сойчук Р. Л. Формування національних цінностей як основи національного самоствердження особистості. *«Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень»* : матеріали III Всеукр. конф. молодих учених і студентів ІМАД ВДПУ імені М. Коцюбинського. Вінниця, 2015. URL: <http://konferenzia.ukrainianforum.net/t22-topic>.
333. Список музеїв при навчальних закладах, яким присвоєно звання «Зразковий музей». *Позакласний час*. 2011. № 2. С. 1–3.

334. Стахів Л. Методика викладання природознавства : позакласна робота (1–4 класи) : навч.-метод. посіб. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. 120 с.

335. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 232 с.

336. Стех Є. О. Патріотичне виховання учнівської молоді в професійно-технічних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 23 с.

337. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.

338. Страшний В. І. Виховання учнів початкових класів загальноосвітньої школи на родинних традиціях українського народу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / АПН України. Ін-т пробл. виховання. Київ, 2004. 19 с.

339. Стрілько В. Українське національно-патріотичне виховання в нормативно-правових актах України. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди»* : наук.-теор. зб. 2014. Вип. 33. С. 155–168.

340. Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля. Луганськ, 2007. 20 с.

341. Сухомлинська О. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : АПН України, Центр інформаційної та документальної ради Європи в Україні, 1997. 224 с.

342. Сухомлинська О. В. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 10–14.

343. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1997. Т. 3. 670 с.
344. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 1. 653 с.
345. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ, 1977. Т. 3. С. 9–282.
346. Тагліна О. В., Іванова Г. Ж. Я у світі : підруч. для 3 класу загальноосвітн. навч. закл. Харків : Вид-во «Ранок», 2013. 144 с.
347. Тагліна О. В., Іванова Г. Ж. Я у світі : підруч. для 4 класу загальноосвітн. навч. закл. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 144 с.
348. Терещук А. І. Позакласна робота в загальноосвітніх школах як засіб виховання національної самосвідомості учнів 5–8 класів (на прикладі трудового навчання) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання» / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2001. 25 с.
349. Терпелюк С. Концептуальні основи аналізу поняття «патріотичні цінності». URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_slisk_shkolu/42_1/visnuk_24.pdf.
350. Тищенко В. П., Веремійчик І. М. Трудове навчання : підруч. для 1 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2012. 111 с.
351. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти І ступеня (під керівництвом О. Я. Савченко). URL: <https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/>.
352. Типова освітня програма закладів загальної середньої освіти І ступеня (під керівництвом Р. Б. Шиян). URL: <https://osvita.ua/school/program/program-1-4/60408/>.

353. Типові освітні програми для 2–11 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/tipovi-osvitni-programi-dlya-2-11-klasiv>.

354. Тихолоз Б., Тихолоз Н. Франко : від А до Я : абетка-енциклопедія про Івана Франка. Львів : Вид-во Старого Лева, 2016. 72 с.

355. Товкач О. А., Товкач О. В. Освітні функції музейної педагогіки у навчально-виховному процесі школи. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Товкач_О.А.,_Товкач_О.В._Освітні_функції_музейної_педагогіки_у_навчально_–_виховному_процесі_школи.

356. Троценко Т. Ю. Формування моральних якостей учнів 3–4-х класів у процесі туристсько-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2009. 20 с.

357. У Тернополі створять перший в області шкільний музей вишиванки. URL: <http://zz.te.ua/u-ternopoli-stvoryat-pershyj-v-oblasti-shkilnyj-muz>.

358. Удовиченко І. В. Музейна педагогіка: теорія і практика : наук.-метод. посіб. Київ : Логос, Національний музей історії України, 2017. 72 с.

359. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. URL: <http://ukrjuntur.org.ua/>.

360. Усачова Г. М. Формування основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою» / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2006. 19 с.

361. Ушинський К. Д. Педагогічні статті та матеріали до «Детского мира» та «Родного слова» / К. Д. Ушинський. *Вибрані педагогічні твори* : у 6 т. Київ : Рад. шк., 1954. Т. 2. 449 с.

362. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованню / К. Д. Ушинський. *Вибрані педагогічні твори* : у 2 т. Київ, 1983. Т. 1. С. 43–103.

363. Фалінський М. В. Музей при навчальному закладі як важлива складова навчання і виховання учнівської та студентської молоді. *Український музей при навчальному закладі: історія – сучасність* : зб. наук. праць Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені В. О. Сухомлинського. Кіровоград, 2008. С. 143–145.

364. Філіпчук Н. О. Національно-культурний контекст мистецької освіти Західної України. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8 (1). С. 293–301.

365. Філіпчук Н. О. Музейна педагогіка і виховання нації. *Молодий вчений*. 2018. № 3 (1). С. 137–142.

366. Філіпчук Н. Розвиток музейної педагогіки в Україні: культуротворчі засади. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2017. Вип. 16. С. 84–93.

367. Філіпчук Н. Музейна педагогіка у контексті розвитку формальної і неформальної освіти України. *Професійна і неперервна освіта* : польсько-український науковий щорічник. 2017. № 2. С. 287–295.

368. Філіпчук Н. О. Виховання особистості засобами музейної педагогіки. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матеріали П'ятої наук.-практ. конф. (28–29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. С. 115–116.

369. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Академ. видав., 2006. 560 с.

370. Франко І. Я. Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції «Правда») / І. Я. Франко. *Зібрання творів* : у 50 т. / редкол. :

Є. П. Кирилюк та ін. ; АН УРСР, Ін-т філософії, Ін-т літ. Т. Г. Шевченка. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 45. 574 с.

371. Фрідріх А. В. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2006. 21 с.

372. Цимбалюк В. І., Жайворонок В. В., Соколовська А. П. Світлиця : навч. посіб. з українознавства для 1 кл. чотирирічної початк. шк. Київ : Педагогічна думка, 2001. 208 с.

373. Чепурна Н. М. Шляхи формування патріотизму учнівської молоді. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 12–14.

374. Чернихівський Г. І. Кременицький краєзнавчий музей : путівник. Кременець : Папірус, 2005. 70 с.

375. Чорна К. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді. *Шлях освіти*. 2008. № 3. С. 5–11.

376. Чорна К. Цінності консолідації української нації. *Освіта*. 2014. № 44 (5635). С. 4.

377. Чорна К. І. Патріотичне виховання старшокласників у позаурочній діяльності. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 15–20.

378. Чумак Л. В. Полікультурне виховання учнів середніх (5–8) класів в умовах родинно-шкільного освітнього простору : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Терноп. нац. пед. ун-т імені В. Гнатюка. Тернопіль, 2011. 20 с.

379. Шаповал Л., Клименко Ж., Козаченко Л. Формування національної свідомості дошкільників засобами музейної педагогіки. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2009. № 4. С. 11–16.

380. Шаповалова Н. Патріотичне виховання студентів педагогічного коледжу з використанням засобів ІКТ. *Рідна школа*. 2011. № 11. С. 64–67.

381. Шах Г. В. Підготовка майбутнього вчителя до виховної роботи засобами народознавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 18 с.

382. Швець В. І. Патріотичне виховання на заняттях та в позааудиторній роботі з історії України. *Гуманітарні науки*. 2008. № 2. С. 117–119.

383. Шевченко Г. П. Виховання – процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості. *Духовність особистості*. 2015. Вип. 3. С. 288–299. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2015_3_28.

384. Шевченко Г. П. Культура і мистецтво в ідеалотворенні особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 6. С. 294–305. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2016_6_29.

385. Шевченко Г. П. Проблеми духовності людини ХХІ століття. *Духовність особистості*. 2012. Вип. 5. С. 241–250.

386. Шевченко Т. Музей у дошкільному навчальному закладі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2009. № 4. С. 17.

387. Шевчук К. Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2009. 20 с.

388. Шевчук Т. О. Формування емоційно-почуттєвої сфери молодших школярів у художньо-ігровій діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2000. 21 с.

389. Шидловський І. В. Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України / за ред. Й. В. Царика. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 112 с.

390. Шкільний музей : методичні рекомендації. 9-е вип., випр. і допов. Чернівці, 2011. 46 с.
391. Шкільні музеї. URL: http://pmu.in.ua/category/museum_pedagogics/school_museums/.
392. Школьные музеи : из опыта работы / под ред. В. Н. Столетова, М. П. Кашина. Москва : Просвещение, 1977. 143 с.
393. Шляхами створення єдиного освітнього культурного простору у м. Львів : навчання у музеї / укл. В. Олійник, Т. Ольшанецька. URL: http://school23.lviv.ua/files/Proektni_uroki_u_museah.pdf.
394. Шовкошитний В. Ф. Національно-патріотичне виховання в контексті українського державотворення : зб. наук. ст. (2004 р. – трав. 2005 р.). Васильків : Колофон, 2005. 166 с.
395. Юрєнева Т. Ю. Музей в мировой культуре. Москва : Русское слово, 2003. 532 с.
396. Юхневич М. Ю. Музейная педагогика за рубежом: работа музеев с детской аудиторией. URL: <http://museum.ru/future/lmp/edu/child3.htm>.
397. Юхневич М. Ю. Я поведу тебя в музей : учеб. пособие по музейной педагогике. Москва : Российский ин-т культурологии, 2001. 223 с.
398. Янчук І. Виховуємо патріотів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2009. № 5. С. 69–73.
399. Яремін В. Ю. Форми ознайомлення дитячої музейної аудиторії з гуцульським народним строєм. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи* : матеріали П'ятої наук.-практ. конф. (28–29 вересня 2017 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Київ, 2017. С. 127–129.
400. Ясєв Г. Є. Опорні музеї при навчальних закладах: узагальнений досвід. Київ : Київський міський історико-патріотичний клуб «Пошук», 2007. 104 с.

401. Яців Я. М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Прикарпат. нац. ун-т імені В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2005. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях (у тому числі ті, які індексуються в науково-метричних базах)

1. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки крізь призму аналізу програм та підручників для початкової школи у радянський період. *Молодь і ринок* / гол. ред. Н. Примаченко. 2016. № 6 (137). С. 132–137.
2. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки крізь призму аналізу програм та підручників для початкової школи, виданих у період незалежної України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського (Педагогічні науки)* / за ред. проф. Т. Степанової. 2016. № 2 (53). С. 31–38.
3. Волошин С. В. Освітньо-виховний потенціал музейної педагогіки в умовах сучасної початкової школи. *Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні науки* / упор. Л. Макаренко ; ред. кол. В. П. Андрущенко. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. СХХХІ (131). С. 50–58.
4. Волошин С. В., Квас О. В. Видова різноманітність музеїв України при навчальних закладах у контексті патріотичного виховання учнів початкової школи. *Збірник наукових праць «Духовність особистості: методологія, теорія і практика»* / гол. ред. Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк, 2017. Вип. 1 (76). С. 40–57.
5. Волошин С. В. Інноваційна спрямованість педагогічної діяльності вчителя початкової школи у спектрі використання музейної педагогіки. *Молодь і ринок* / гол. ред. Н. Примаченко. 2017. № 7 (150) липень. С. 180–186.
6. Волошин С. В., Стахів Л. Г. Суб'єкт – суб'єктні стосунки вчителя та учня початкової школи – шлях до особистісно-зорієнтованого навчання і виховання. *Збірник наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України «Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді»* / ред. кол. І. Д. Бех. Київ, 2017. Вип. 21. Кн. 2. С. 278–290.

Наукові праці в зарубіжних періодичних виданнях

7. Волошин С. В., Пантюк М. П., Стахів Л. Г. Діяльність громадських музеїв як засіб патріотичного виховання учнів початкової школи. *Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Współczesne problemy i perspektywy rozwoju»*. Warszawa : Wydawca: Sp.zo.o. «Diamond trading tour», 2017. S. 43–50.
8. Волошин С. В., Пантюк М. П., Стахів Л. Г. Сучасна українська початкова школа в умовах реформування. *Zbiór artykułów naukowych z*

Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line), zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii. Warszawa, 2017. S. 39–47.

9. Voloshyn S. Educational potential of museums in implementation of patriotic education of primary school students at educational institutions. *Acta Carpatica*. 2017. № 28. S. 137–144.

10. Волошин С. В. Методичний інструментарій музейної педагогіки у сучасній початковій школі. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line), zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii.* Warszawa, 2017. S. 141–147.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Волошин С. В., Квас О. В. Формування патріотичної вихованості в учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок* / гол. ред. Н. Примаченко. 2018. № 11 (166). С. 18–22.

12. Волошин С. В. Музейна педагогіка в початковій школі : методичні рекомендації до проведення спецкурсу [для студентів ЗВО]. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. 40 с.

13. Волошин С. В., Квас О. В. Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки : методичні рекомендації (на допомогу вчителів початкової школи). Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2019. 82 с.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

14. Волошин С. В., Стахів Л. Г., Олійник І. Р. Патріотичне виховання учнів початкової школи у контексті проведення виховного заходу «У світі казки» (до 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського). *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського (Педагогічні науки)* / за ред. проф. А. Ситченка. 2016. № 4 (55). С. 238–244.

15. Волошин С. В., Стахів Л. Г., Кобільник Л. І. Патріотичне виховання учнів початкової школи (на прикладі проведення виховного заходу «Боже великий єдиний, нам Україну храни»). *Молодь і ринок* / гол. ред. Н. Примаченко. 2016. № 9 (140). С. 95–99.

Відомості про апробацію результатів дослідження

№ з/п	Назва конференції / семінару	Місце та дата проведення	Форма участі
<i>міжнародних конференціях:</i>			
1	«Музейна справа в Галичині: історичний досвід фондоутворення, зберігання та реставрації»	м. Дрогобич, 2015	очна
2	«Виховання у контексті цивілізаційних процесів: вітчизняний і зарубіжний досвід»	Дрогобич, 2016	очна
3	«Короленківські читання: Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору»	м. Харків, 2016	заочна
4	«Сучасна початкова освіта: проблеми, теорія і практика»	м. Дрогобич, 2017	очна
5	«Pedagogika. Wspolczesne problemy i perspektywy rozwoju»	Warszawa, 2017	заочна
6	«Rozwoj i praktyka pedagogika»	Zakopane, 2017	заочна
7	«Nowy sposob rozwoju pedagogika»	Poznan, 2017	заочна
8	«Етнос, культура, нація»	Дрогобич, 2018	заочна
<i>всеукраїнських конференціях:</i>			
9	«Формування професійних компетентностей вчителя початкової школи в умовах модернізації педагогічної освіти України»	м. Дрогобич, 2016	очна
10	«Виховна робота з дітьми: теорія і практика»	м. Дрогобич, 2017	очна
11	«Особистість у виховному просторі зростання: від дитинства до юності»	м. Київ, 2017	заочна

Анкета для вчителів початкових класів

Шановні колеги!

Просимо Вас дати відповіді на питання анкети. Результати будуть використані для дослідження проблеми «Національно-патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки».

1. Як часто Ви організуєте для учнів екскурсію в музей?
2. Якщо організуєте, то з якою метою?
3. Якщо не організуєте, то з яких причин?
4. Чи є музей у Вашій школі? Якщо ні, то чи вважаєте Ви доцільним та необхідним його створення? Аргументуйте відповідь.
5. Як Ви розумієте зміст музейної педагогіки?
6. Чи застосовуєте Ви засоби музейної педагогіки в навчально-виховній роботі?
7. Які методи, засоби національно-патріотичного виховання молодших школярів Ви застосовуєте?
8. Чи хотіли б Ви більше дізнатись про музейну педагогіку як засіб національно-патріотичного виховання?

Дякуємо за співпрацю!

Опитування «Моє місто, моя країна»

1. Чи знаєш ти, звідки пішла назва твого міста?
2. Що зображено на гербі твого міста?
3. На якій вулиці ти живеш? На честь кого вона названа?
4. Чи є у твоєму місті визначні пам'ятки? Які?
5. Які події з історії України ти знаєш?
6. Які цікаві місця є в Україні, де ти б хотів побувати чи дізнатися про них?
7. Кого з відомих українців ти знаєш?
8. Які народні свята, традиції ти можеш назвати?
9. Чи знаєш ти державні свята, що відзначають в Україні?

Опитування «Моя країна, мій народ»

Обери відповідь на питання.

1. Важливо знати своїх предків, берегти сімейні реліквії та традиції

Так

Не впевнений

Ні

2. Мені подобається читати українські народні казки, вірші про Україну

Так

Не дуже

Ні

3. Мені подобається, коли виконують народні пісні, співають колядки, танцюють народні танці

Так

Не дуже

Ні

4. Український народний костюм – один із найкрасивіших

Так

Не впевнений

Ні

5. Мені подобається брати участь у народних святкуваннях та обрядах

Так

Не завжди

Ні

6. Природа нашого краю неповторна та унікальна

Так

Не впевнений

Ні

7. Виконання гімну викликає у мене почуття єдності з українським народом

Так

Не дуже

Ні

8. Важливо знати історію та визначних людей своєї країни

Так

Не впевнений

Ні

9. Я відчуваю гордість за нашу країну. Якщо «так», то чому?

Так

Не завжди

Ні

10. Я б хотів завжди жити в Україні.

Так

Не знаю

Ні

Тест для молодших школярів «Я – патріот»

Обери варіант відповіді.

1. Чи необхідно берегти пам'ятники, будинки, парки в нашому місті?

Так

Ні

Не впевнений

2. Чи потрібно слідкувати за чистотою у місті?

Так

Ні

Не впевнений

3. Чи ти кидаєш сміття у смітник?

Так

Ні

Не завжди

4. Ти береш участь у святах, що проводяться у місті?

Так

Ні

Не завжди

5. Чи турбуєшся ти про своїх близьких?

Так

Ні

Не завжди

6. Чи допомагаєш ти батькам у домашніх справах?

Так

Ні

Не завжди

7. Чи потрібно допомагати однокласникам у важку мить?

Так

Ні

Не впевнений

8. Чи потрібно знати і берегти своє місто?

Так

Ні

Не впевнений

9. Чи ти піклуєшся про тварин, рослини, оберігаєш їх?

Так

Ні

Не завжди

10. Чи робиш ти зауваження товаришам, які знущаються з тварин, нищать рослини?

Так

Ні

Не завжди

Карта проявів поведінкової активності

Показники поведінкової ініціативності	Частота прояву		
	Часто	Іноді	Ніколи
Виконує правила для учнів			
Дотримується правил внутрішнього шкільного життя			
Бере участь у справах класу			
Без нагадування виконує доручені справи			
Бере участь у заходах патріотичної спрямованості			

Анкета для молодших школярів

«Що я знаю про музеї»

1. Ти відвідуєш музеї? Як часто?
2. Що ти бачив/бачила у музеї?
3. Чи є музей у вашій школі?
4. Які музеї ти знаєш?
5. На твою думку, для чого потрібні музеї?
6. Якби ти міг/могла створити власний музей, що б ти там представив/представила?
7. Чи хотілося б тобі частіше бувати у музеї?

**Інформація про музеї, на базі яких проовдилась формувальна робота
МУЗЕЙ «ДРОГОБИЧЧИНА»**

Відділ дерев'яної архітектури – церква Святого Юра. Унікальний дерев'яний храм, який входить до реєстру пам'яток світової спадщини ЮНЕСКО, із автентичними іконостасами, вітварями, та малярством, що повністю вкриває стіни храму від підлоги до склепінь. Багатосюжетні біблійні цикли доповнені унікальними етнографічними мотивами, які розкривають середньовічну культуру і побут Галичини.

Галерея сакрального мистецтва. У віллі дрогобицького віце-бургмістра Якуба Фаєрштайна – пам'ятці архітектури, експонується велика колекція західноукраїнського іконопису – від невідомих майстрів XVI ст. й знаних українських художників XIX – поч. XX ст. Тут можна оглянути й інші артефакти: рукописи, стародруки, дерев'яну скульптуру та декоративну різьбу, церковний реманент, ковані надбанні хрести, ризи та хоругви.

Палац мистецтв – пам'ятка архітектури кінця XIX ст. Тут діє мультимедійна експозиція, присвячена видатному дрогобицькому письменнику та художнику Бруно Шульцу, яка переносить глядача у Дрогобич міжвоєнного періоду. Експонуються збережені фрагменти стінопису Бруно Шульца. Окрім цього, представлено велику колекцію декоративно ужиткового мистецтва: живописні полотна та графіку знаних європейських митців XVII – поч. XX ст, меблі та вишукані предмети побуту XVII–XIX ст., італійську майоліку XV–XVII ст., китайський фарфор XVI–XIX ст., порцеляну відомих європейських фірм XIX ст., текстиль (макати та гобелени), зброю, скульптуру, художній метал та декоративну різьбу.

Відділ історії розташований у пам'ятці архітектури – будинку колишньої повітової ради. Тут глядачі можуть ознайомитись із історією краю. Експозиція містить археологічні матеріали – пам'ятки, знайдені під час розкопок на території Дрогобиччини, які відтворюють різні епохи від

палеоліту до ранньозалізної доби. Представлено історію та культуру середньовіччя – знахідки з давньоруського городища із с. Ступниця Дрогобицького району (X–XIII ст.) та розкопок передмістя давнього Звенигорода (XI–XIII ст.), давні ужиткові речі, одяг, посуд, меблі, реманент народних промислів та ремісничі знаряддя праці, середньовічне торговельне приладдя, музичні інструменти, артефакти, пов'язані із солеварним та нафтопереробним промислом Дрогобича, а також артефакти новітньої доби: фотографії, документи, листівки, зброя, фалеристика, реліквії, пов'язані з життям та діяльністю визначних вихідців із Дрогобиччини. Діє експозиція, яка розповідає про найновіші події та дрогобицьких Героїв Майдану і АТО.

Відділ природи знайомить із геологією, рельєфом, кліматом, флорою і фауною краю. Тут експонуються геологічні зразки мінералів та ґрунтів, гербарії рослин, колекція мокрих препаратів риб і земноводних, опудала тварин. Багато експонатів понад 100-літньої давності походять із давніх природничих колекцій Раймонда Яроша та Хирівської єзуїтської школи.

ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ МИХАЙЛА БІЛАСА

Музей народного художника України та митця світової слави Михайла Біласа розміщений у казковому дерев'яному будинку у місті Трускавці, що був зведений на початку минулого століття. В музеї експонуються текстильні роботи митця: килими, верети, ліжники, вишивані сервети, доріжки, подушки, багатопланові сюжетні панно та аплікації, декоративні квіти. Експозиція, розгорнута в 12 залах, де представлено понад 150 авторських робіт Михайла Біласа, нині вважається національною гордістю нашої держави.

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «НАГУЄВИЧІ»

Це популярний Український скансен, створений на території родинного маєтку Франків, який сьогодні діє як креативний майданчик для

збереження історичної пам'яті про І. Франка, розвитку української культури та виховання молоді за методикою «Приїжджай бо тут цікаво!». У заповіднику постійно діють:

1. Літературно-меморіальний музей Івана Франка і з скульптурною композицією «Іван Франко і світова література» та будинком літератора. Туристи мають змогу не тільки ознайомитися із музейними експонатами архіву Івана Франка, але й з артефактами, пов'язаними із історією Нагуєвич та околиць, зокрема автентичними давніми рукописами, предметами сакральної культури та етнографії. Найціннішими експонатами музею є метричні та амбарні книги, «золота книга» Дрогобицької василіанської нормальної школи ХІХ ст., у якій записано ім'я та прізвище учня – І. Франка та його однокласників і вчителів, численні прижиттєві видання його творів, посмертна маска мислителя та ще багато цікавого. Серед іншого у музеї діють креативні пізнавальні програми та наукові конференції, які відбуваються у сучасному конференц-залі.

2. Музей «Садиба Івана Франка». Навпроти літературно-меморіального будинку через дорогу розташована музей-садиба батьків І. Франка, яка відтворена за етнографічним нарисом письменника «Моя вітцівська хата» ще 1981 року. До садиби входять хата, кузня Якова Франка – батька письменника, стодола, криниця, пасіка та незрівнянний яблуневий сад.

У хаті хранителі музею зберігають речі, яких торкалась і рука Івана Франка: книжки, за якими він навчався, сервіз, який він подарував на весілля своїм родичам під час відвідин села, обідній стіл родини, ікони, фотокартки молодого Франка, речі того часу, які, можливо, знаходились у хатах сусідів поета або навіть у його хаті, колиска, піч та ін.

3. Заповідний художньо-меморіальний комплекс «Стежка Івана Франка». До його складу входить заповідна лісова зона та кілька скульптурних композицій: «Стежка Івана Франка», де Іван Франко творив свої перші шедеври, «Галявина казок», де разом із екскурсоводами оживає

«Лис Микита», парк із давнім ставком, літній театр, сакральна каплиця Різдва Пресвятої Богородиці, а також маршрут для велотуристів «Франко-Ровер», який тягнеться на 1 км до чудотворного джерела «Ярина».

**Обчислення критерію χ^2 за результатами
констатувального експерименту**

**Дані для обрахунку емпіричного значення критерію χ^2 за емоційно-
ціннісним компонентом на констатувальному етапі дослідження (к-сть)**

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
ЕГ $n_1=175$	$O_{11} = 60$	$O_{12} = 97$	$O_{13} = 18$
КГ $n_2=179$	$O_{21} = 57$	$O_{22} = 102$	$O_{23} = 20$
Емпіричне значення критерію χ^2			0,263
Критичне значення критерію χ^2			5,991

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right] =$$

$$= \frac{1}{175 \cdot 179} \left[\frac{(175 \cdot 57 - 179 \cdot 60)^2}{60 + 57} + \frac{(175 \cdot 102 - 179 \cdot 97)^2}{97 + 102} + \frac{(175 \cdot 20 - 179 \cdot 18)^2}{18 + 20} \right] = \dots = \frac{8227,5}{31325} = 0,263.$$

**Дані для обрахунку емпіричного значення критерію χ^2 за поведінковим
компонентом на констатувальному етапі дослідження (к-сть)**

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
ЕГ $n_1=175$	$O_{11} = 67$	$O_{12} = 93$	$O_{13} = 15$
КГ $n_2=179$	$O_{21} = 63$	$O_{22} = 99$	$O_{23} = 17$
Емпіричне значення критерію χ^2			0,390
Критичне значення критерію χ^2			5,991

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right] =$$

$$= \frac{1}{175 \cdot 179} \left[\frac{(175 \cdot 63 - 179 \cdot 67)^2}{67 + 63} + \frac{(175 \cdot 99 - 179 \cdot 93)^2}{93 + 99} + \frac{(175 \cdot 17 - 179 \cdot 15)^2}{15 + 17} \right] = \dots = \frac{12230,2}{31325} = 0,390.$$

Обчислення критерію χ^2 за результатами контрольного експерименту

Дані для обрахунку емпіричного значення критерію χ^2 за емоційно-ціннісним компонентом на контрольному етапі дослідження

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
ЕГ $n_1=175$	$O_{11} = 15$	$O_{12} = 118$	$O_{13} = 42$
КГ $n_2=179$	$O_{21} = 35$	$O_{22} = 115$	$O_{23} = 29$
Емпіричне значення критерію χ^2			10,375
Критичне значення критерію χ^2			5,991

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right] =$$

$$= \frac{1}{175 \cdot 179} \left[\frac{(175 \cdot 35 - 179 \cdot 15)^2}{15 + 35} + \frac{(175 \cdot 115 - 179 \cdot 118)^2}{118 + 115} + \frac{(175 \cdot 29 - 179 \cdot 42)^2}{42 + 29} \right] = \dots = \frac{324997,9}{31325} = 10,375.$$

Дані для обрахунку емпіричного значення критерію χ^2 за поведінковим компонентом на контрольному етапі дослідження

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
ЕГ $n_1=175$	$O_{11} = 22$	$O_{12} = 116$	$O_{13} = 37$
КГ $n_2=179$	$O_{21} = 40$	$O_{22} = 112$	$O_{23} = 27$
Емпіричне значення критерію χ^2			6,814
Критичне значення критерію χ^2			5,991

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^3 \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right] =$$

$$= \frac{1}{175 \cdot 179} \left[\frac{(175 \cdot 40 - 179 \cdot 22)^2}{22 + 40} + \frac{(175 \cdot 112 - 179 \cdot 116)^2}{116 + 112} + \frac{(175 \cdot 27 - 179 \cdot 37)^2}{37 + 27} \right] = \dots = \frac{213453,4}{31325} = 6,814.$$

**ДРОГОБИЦЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ №1
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

вул. П.Сагайдачного 19, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, 82 100, тел. 2-33-71

www.zosh1.ucoz.ua e-mail: drogobych_vo.school1@ukr.net, Код ЄДРПОУ 22410106

“ 17” жовтня 2018 року № 286

АКТ

*про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук*

Волошин Сузанни Василівни

на тему **«Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»**

зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Основні положення дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Волошин Сузанни Василівни з теми **«Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»** учительський колектив Дрогобицької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 1 імені Івана Франка активно використовував упродовж 2016-2018 рр.

Відповідно до Нової української школи, основними цінностями якої є Дитинство, Радість, Особистість, Здоров'я, Безпека, у рамках Державного стандарту початкової освіти сьогодні особливо актуальними є інноваційні форми й методи навчання школярів, зокрема й учнів початкової школи, які прагнуть більше фізично рухатися, творчо й критично думати, аналізувати, порівнювати, розвиватися.

Висновки наукового дослідження Волошин С.В. з проблеми використання музейної педагогіки із дітьми цієї вікової категорії в освітньому процесі початкової школи були заслухані на засіданнях педагогічної ради школи. На них дисертанткою було детально проаналізовано умови оформлення та етапи створення музеїв при закладах освіти, які на сьогоднішній час в Україні успішно розвиваються. Волошин Сузанною було запропоновано розроблені нею музейні дитячі програми із використання елементів музейної педагогіки, укладених за відповідними блоками, які доцільно використовувати учителям в освітньому процесі початкової школи.

У ході проведеного експерименту з метою здійснення патріотичного виховання молодших школярів важливе місце було відведено проведенню музейних уроків із використанням цікавих форм, методів, методичних прийомів та елементів педагогічних технологій у контексті музейної педагогіки. Ці уроки учителі проводили на території Державного заповідника «Нагуєвичі» села Івана Франка, у музеях Михайла Біласа та музеї «Дрогобиччина» і дали позитивний результат.

У ході експерименту учительський колектив школи був однастайний в тому, що на сьогоднішній день запропонована методика є ефективною, тому її можна успішно використовувати в освітньому процесі початкової школи. Про це свідчать результати формувального та контрольного експерименту, проведеного здобувачем Волошин Сузанною Василівною.

Тому з метою ефективного здійснення патріотичного виховання учнів початкової школи засобами використання музейної педагогіки розроблені здобувачем методичні рекомендації на тему «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» можуть стати у пригоді не лише учителям початкової школи, а й батькам, родинам, екскурсоводам. На наш погляд, цей матеріал є вартісним в освітньому процесі закладів вищої освіти у підготовці студентів як майбутніх учителів початкової ланки освіти.

Акт про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук Волошин Сузання Василівни затверджено на засіданні педагогічної ради (протокол № 1 від 30.08.2018 року).

Директор школи

О.В.Лужецька

Міністерство освіти і науки України
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА
82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24; тел. (03244) 2-20-74, факс: (03244) 3-83-76
р/р 35224001000379 у ВДК м.Дрогобича, МФО-825014, код ЄДРПОУ 02125438
e-mail: administrator@drohobych.net

№ 1300 від 17. 10. 2018

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Волошин Сузання Василівни

на тему «**Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки**»
зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Упродовж 2017-2018 рр. кафедра педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка здійснювала впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук **Волошин Сузання Василівни** «*Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки*».

Положення, матеріали і висновки дослідження Волошин Сузання Василівни знайшли своє прикладне застосування в освітньому процесі факультету початкової та мистецької освіти. Результати дисертації Волошин С.В. використовувалися під час читання нормативних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Методика позаурочної діяльності», «Теорія виховання», а також у процесі проведення практично-семінарських занять, підготовки студентами та аспірантами кафедри наукових повідомлень, рефератів з апробованої тематики.

У контексті музейної педагогіки початкової школи викладачами проводились лекції та семінарські заняття згідно з навчальним планом

факультету відповідно до розробленої робочої програми «Музейна педагогіка в початковій школі», використовувалися матеріали запропонованих здобувачем Волошин С.В. методичних рекомендацій до спецкурсу для студентів спеціальності «Початкова освіта» та матеріали методичних рекомендацій для учителів початкової школи.

Дисертантка виступала з повідомленнями на науково-практичних конференціях, засіданнях, наукових та методичних семінарах кафедри педагогіки та методики початкової освіти, надавала консультації студентам і здобувачам, які працюють над виконанням тем з історико-педагогічної проблематики, теорії виховання. У ході проведення цієї роботи були зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження Волошин Сузання Василівни, доцільність впровадження його результатів у практику освітнього процесу закладів вищої освіти.

Акт впровадження дисертаційного дослідження Волошин Сузання Василівни «*Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки*» було обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 14 від 3 жовтня 2018 р.).

Декан факультету початкової та мистецької освіти
Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка

 доц. І.М.Кутняк

Ректор Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка

 проф. Н.В.Скотна

УКРАЇНА
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА РЕЛІГІЙ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ «АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО – КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»
82126, Львівська обл. Дрогобицький район с. Нагуєвичі вул.І.Франка,15
ЗКПО 13807230 Р/р 35418052045650 МФО 825014
Тел./факс 47 – 86 – 26 zap.nag@ukr.net

Від „ 20 ” _жовтня_ 2018 року

№_162_

АКТ

Про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження

здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Волошин Сузання Василівни

на тему “Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки” зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Результати дисертаційного дослідження **Волошин Сузання Василівни** “Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки” впроваджувалися в Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» у період з 2017 – 2018 рр.

У музеї та садибі Івана Франка в селі Нагуєвичі учні початкових класів шкіл № 1, № 2, № 4 м. Дрогобича мали можливість познайомитися з постаттю Івана Франка. Під час інтерактивної екскурсії «У гості до Франка» молодші школярі слухали адаптовану до їх віку розповідь про життя і творчість поета, проходилися «стежкою Івана Франка», ставали активними учасниками гри-пошуку (гри-квесту) на галявині казок. У ході екскурсії було з’ясовано, що презентація, підготовлена на матеріалах книги «Франко від А до Я», показала дітям письменника близького, такого, яким він був: що любив, які мав хобі, куди подорожував.

Зазначаємо, що під час екскурсії до батьківської садиби Івана Франка у Державному історико-культурному заповіднику «Нагуєвичі» молодші школярі познайомились з предметами хатнього вжитку та інтер’єру традиційного українського житла, знаряддями праці, із предметами побуту, покуття з іконами, скринєю, праниками, прядками, колискою, лавами, зразками гончарного ремесла (хлібною діжею, горщиками, глечиками, макітрами, мисками); а також з розвішаними рушниками, серветками. Молодші школярі дізнавались, що обов’язково мало бути у хаті, з чого їли, у чому готували їжу, розглядали піч, хлібні лопати, рогаці, кочергу. У кузні

Якова Франка учні мали змогу ознайомитися із колекцією знарядь праці, які використовували у ковальській справі, оглядали інсценізований показ виготовлення кованого виробу, задавали питання ковалю, тримали у руках ковані вироби.

Із учнями початкових класів проводились музейні заняття, виставки дитячої зображувальної творчості, майстер-класи, літературні читання у музеї, дослідницькі міні-проекти.

Проведені форми роботи засвідчили теоретичне та практичне значення, отже – високий науковий рівень виконаного дослідження.

Акт впровадження дисертаційного дослідження **Волошин Сузання Василівни «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»** було обговорено і затверджено на засіданні науково-методичної ради Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (протокол № 8 від 20.10.2018 року).

Водночас повідомляємо, що **Волошин Сузанна Василівна** брала активну участь у науковій конференції «Музейна педагогіка з Франком», котра відбувалася на базі Літературно-меморіального музею І. Франка КЗ ЛОР «АДКЗ «Нагуєвичі», яка відбувалася 22 жовтня, як спільний проект із відділом освіти Дрогобицької районної державної адміністрації під керівництвом Богдана Лазорак та Андрія Яника.

Директор
Державного історико-краєзнавчого
заповідника «Нагуєвичі»

к.і.н., доц. Б. Лазорак

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, тел. (03244) 2-20-74, факс (03244) 3-83-76,
Р/р 00000122000176 у ВДК м. Дрогобич, МФО - 325741, ЗКПО 02125438
e-mail: administrator@pedro.uar.net

№ 1958 від 22.10. 2018 р.

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Волошин Сузання Василівни на тему «Патріотичне виховання учнів
початкової школи засобами музейної педагогіки»
зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Матеріали дисертаційної роботи С.В. Волошин «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» упроваджувались в освітній процес кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти впродовж 2017-2018 рр. Розроблені дисертантом методичні рекомендації щодо використання форм, методів, методичних прийомів та елементів педагогічних технологій музейної педагогіки був використаний викладачами під час читання лекцій та семінарських занять з таких навчальних дисциплін, як «Вступ до спеціальності», «Теорія і методика виховання», «Актуальні проблеми освіти». Упровадження результатів дисертаційного дослідження Волошин С.В. у процес підготовки майбутніх учителів Нової Української школи сприяло поглибленню фахових знань студентів, успішному формуванню в них професійних умінь та навичок, необхідних для реалізації виховних функцій майбутньої педагогічної діяльності у контексті використання музейної педагогіки.

Матеріал дисертаційної роботи було апробовано студентами – майбутніми вихователями, які здобувають спеціальність «Дошкільна освіта», спільно зі студентами-бакалаврами, які здобувають спеціальність «Початкова освіта», під час проведення виховного заходу «Чарівний світ вишиванки» на факультеті початкової та мистецької освіти, зокрема інформацію, представлену через мультимедійний проектор про Музей вишиванки, який є створений у СЗШ №19 м. Тернопіль.

Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження С.В. Волошин «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» обговорено та затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 16 від 4 жовтня 2018 р.).

Завідувач кафедри загальної
педагогіки та дошкільної освіти

Чепіль М.М.

Проректор з науково-педагогічної роботи

Вовк Ю.Я.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТР ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ТА ДОУНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ
ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені ІВАНА ФРАНКА
82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, тел. (0324) 41-00-50, факс (0324) 41-00-50,
р/р 31254252108508 ГУДКУ у Львівській обл. МФО - 820172, СДРПОУ 02125438
e-mail: perepidgotovka@ukr.net

№ 62 від 15 жовтня 2018 р.

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Волошин Сузання Василівни

на тему «**Патріотичне виховання учнів початкової школи
засобами музейної педагогіки**»

зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання

Результати дисертаційного дослідження *Волошин Сузання Василівни* на тему «*Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки*» впроваджувалися в Центрі післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка впродовж 2017 – 2018 рр.

У час реформування початкової школи відповідно до нового Державного стандарту початкової освіти в умовах впровадження Концепції «*Нова українська школа*» результати дисертаційного дослідження Волошин С.В. є особливо актуальними, оскільки розроблені робоча програма, методичні рекомендації до проведення спецкурсу «*Музейна педагогіка в початковій школі*» слугуватимуть педагогічним працівникам важливим інструментарієм у здійсненні ефективного освітнього процесу початкової школи.

В умовах модернізації початкової освіти матеріали наукової роботи Волошин С.В. з проблеми патріотичного виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки використовувалися на лекціях та семінарських заняттях для слухачів ЦПОДП у процесі викладання навчальних дисциплін педагогічного циклу: «*Педагогіка початкової освіти*», «*Історія педагогіки*», «*Теорія виховання*», «*Актуальні проблеми початкової освіти*», «*Основи педагогічної*

майстерності», «Педагогічні технології у початковій школі» зі слухачами Центру післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки ДДПУ ім. І. Франка

Впровадження матеріалів дисертації в освітній процес викликало інтерес педагогів, а їх апробація сприяла підвищенню рівня їх професійної підготовки.

Уважаємо, що дисертаційна робота на тему *«Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»* є актуальною, а її авторка – **Волошин Сузанна Василівна** – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання.

Директор
Центру післядипломної освіти
та доуніверситетської підготовки

доц. Гірняк С.П.

**ВІДДІЛ ОСВІТИ ВИКОНАВЧИХ ОРГАНІВ
ДРОГОБИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ДРОГОБИЦЬКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 4**

82100, м. Дрогобич, вул. Стрийська, 28, тел. 2-37-28, drogobych_vo.school4@ukr.net

№ 244 від 18.10.2018

АКТ

*про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук
Волошин Сузання Василівни*

*на тему «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами
музейної педагогіки»
зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання*

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Волошин Сузання Василівни на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук застосовувалися в освітньому процесі Дрогобицької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 4 впродовж 2016-2018 рр.

Учительський колектив школи активно використовував основні положення дисертації, її висновки в обґрунтуванні нових концептуальних підходів щодо патріотичного виховання молодших школярів засобами музейної педагогіки.

Положення і висновки наукового дослідження Волошин Сузання Василівни були заслухані на засіданнях педагогічної ради школи, зокрема здобувачем було висвітлено теоретичні основи музейної педагогіки, розкрито роль і місце музейного середовища, подано умови оформлення та етапи створення музеїв при закладах освіти відповідно до Концепції Нової української школи. Здобувачем було запропоновано музейні дитячі програми, укладені за відповідними блоками, акцентовано увагу на музейному уроці як одній із основних форм освітнього процесу у здійсненні патріотичного виховання молодших школярів.

В урочній та позаурочній діяльності учителі використовували запропоновані дисертанткою матеріали, а саме проводилися музейні уроки у музеї «Дрогобиччина», музеї Михайла Біласа із використанням цікавих форм, методів, методичних прийомів та елементів педагогічних технологій з метою забезпечення

ефективності освітнього процесу у спектрі модернізації початкової освіти, оскільки Нова українська школа робить акцент на зменшення теорії, а збільшення творчості та фізичної активності дітей молодшого шкільного віку. Ці форми були використані і у Нагуєвицькому музеї Івана Франка.

Результати апробації матеріалів дослідження засвідчили зацікавлення ними учителів під час проведення експерименту, розширення обсягу їх знань щодо використання цікавих активних та інтерактивних форм навчання під час проведення музейних уроків у практиці сучасної початкової школи. Це дає можливість поєднувати програмовий матеріал із розробленими методичними рекомендаціями, запропонованими здобувачем, здійснювати патріотичне виховання засобами музейних експонатів, створення музейного середовища, утвердження учня початкової школи як патріота своєї країни.

Отже, результати дисертаційного дослідження «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» Волошин С.В. є важливими, актуальними та доцільними і можуть використовуватися у процесі підготовки учителів початкових класів у закладах вищої освіти України.

Акт про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук Волошин Сузання Василівни затверджено на засіданні педагогічної ради (протокол № 2 від 18.10.2018 року).

Директор Дрогобицької ЗОШ І-ІІІ ступенів № 4 С.В.Мала

Відділ освіти виконавчих органів Дрогобицької міської ради

Дрогобицька спеціалізована школа I – III ступенів №2

17 жовтня 2018 р.

№ 157

АКТ

про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Волошин Сузання Василівни

на тему *«Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки»*

зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання

Упродовж 2016-2018 рр. учительський колектив Дрогобицької спеціалізованої школи I-III ступенів № 2 із поглибленим вивченням іноземної мови активно використовував основні положення дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук Волошин Сузання Василівни з теми «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки».

Висновки наукового дослідження Волошин С. В. з проблеми використання з дітьми молодшого шкільного віку музейної педагогіки в освітньому процесі початкової школи були заслухані на засіданнях педагогічної ради школи, на яких дисертанткою було окреслено роль і місце музейного середовища, детально розкрито умови оформлення та етапи створення музеїв при закладах освіти, які на сьогоднішній час у рамках нового Державного стандарту початкової освіти відповідно до Нової української школи є особливо актуальними. Учителями школи було проаналізовано запропоновані Волошин Сузанною музейні дитячі програми із використання елементів музейної педагогіки, укладених нею за відповідними блоками.

У процесі проведеного експерименту щодо здійснення патріотичного виховання молодших школярів важливе місце було відведено проведенню музейних уроків у музеях Михайла Біласа, музеї «Дрогобиччина».

Учителями школи широко використовувалися запропоновані здобувачем цікаві форми, методи, методичні прийоми та елементи педагогічних технологій у контексті музейної педагогіки, а саме: інтерактивні технології, технології організації групової форми навчальної діяльності, комп'ютерні технології, технології формування творчої особистості, створення ситуації успіху. На території Державного заповідника «Нагуєвичі» села Івана Франка з учнями проводились цікаві екскурсії із використанням елементів музейної педагогіки, що дало позитивний результат.

Тому з метою ефективного здійснення патріотичного виховання учнів початкової школи засобами використання музейних експонатів, створення музейного середовища доцільно поєднувати програмовий матеріал із розробленими здобувачем методичними рекомендаціями на тему «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки», які можуть стати у пригоді не лише учителям початкової школи, й студентам як майбутнім учителям початкової ланки освіти, а також й батькам, родинам, екскурсоводам та працівникам закладів позашкільної освіти.

Отже, результати дисертаційного дослідження «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» Волошин С.В. є актуальними і можуть використовуватися в освітньому процесі закладів вищої освіти України з підготовки учителів початкових класів.

Акт про апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук Волошин Сузання Василівни затверджено на засіданні педагогічної ради (протокол № 1 від 30.08.2018 року).

Директор школи

Л. І. Панькевич

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 3-15-74
e-mail: inst@pu.if.ua Код ЄДРПОУ 02125266

26.11.2018 № 01-15/03/2015

на № _____ від _____

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Волошин Сузання Василівни
на тему «**Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки**» поданої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання

Апробація результатів дисертаційного дослідження Волошин Сузання Василівни на тему «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» здійснювалася на кафедрі фахових методик і технологій початкової освіти Педагогічного факультету ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» впродовж 2017-2018 рр.

В умовах впровадження Концепції «Нової української школи» розроблена дисертантом методика проведення музейних уроків є актуальною. Корисними для викладачів і студентів спеціальності «Початкова освіта» стали запропоновані автором семінарські та практичні заняття до курсу «Музейна педагогіка в початковій школі», які слугували ефективним інструментарієм у навчально-виховній роботі на факультеті. Надзвичайно корисним здобутком стало проведення зі студентами виховних заходів «Чарівний світ вишиванки», «Дерево роду» які сприяли формуванню патріотичного виховання студентів засобами музейної педагогіки та містили елементи педагогічних технологій.

Викладачами та студентами виявлено інтерес до наукових праць С. В. Волошин «Методичний інструментарій музейної педагогіки у сучасній початковій школі», «Освітній потенціал музейної педагогіки в умовах сучасної початкової школи», «Патріотичне виховання учнів засобами музейної педагогіки», в яких представлені методичні поради щодо впровадження музейної педагогіки в практику роботи початкової школи.

Розроблені матеріали дисертації засвідчили теоретичне та практичне значення, отже – високий науковий рівень виконаного дослідження.

Акт апробації дисертаційного дослідження Волошин Сузання Василівни «Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної педагогіки» було обговорено і затверджено на засіданні кафедри фахових методик і технологій початкової освіти (протокол № 2 від 27 вересня 2018 року).

Завідувач кафедри фахових методик і технологій початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор

Проректор з наукової роботи,
доктор фізико-математичних наук, професор

Н. І. Луцан

А. В. Загороднюк